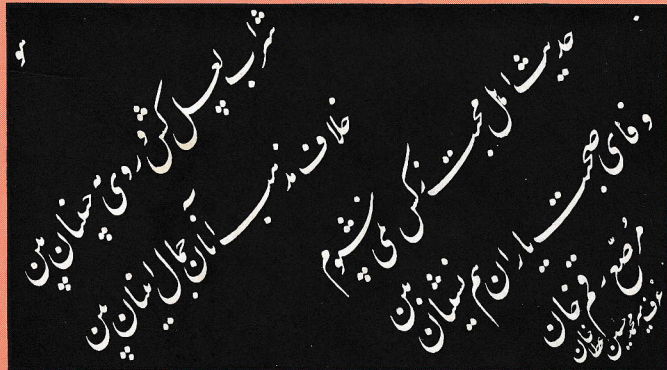

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR NR 1 1987. PRIS 35 KR

Bambupennan som vapen
Pisarev — »Realister»
Otte Sköld
Morris
Bodafor

FÖRROCHNU

Tidskrift för en folkets kultur

Postgiro: 35 60 72 - 9

Bankgiro: 324 - 1262

Prenumeration: 125:-/4 nr

Stödprenumerat: 150:-/4 nr

Medlemskap: 100:-

Årsavgift: 100:-

Adress: Box 9001,
126 09 Hägersten

Styrelse:

Gun Kessle, ordförande
Tomy Gustavsson, ans. utg.
Anette Sandström, kassör
Ulla-Britt Antman

Jan-Olof Erlansson
Gunilla Karlsson

Per-Olov Käll

Anne Lidén

Mats Miljand

Margareta Zetterström

Håkan Ågren

Kent Begler

Ann-Katrin Lennartsson

Redaktionen kan nås genom följande personer, vardagar säkrast efter kl. 20:00:

Jan-Olof Erlansson

tel. 08 - 29 92 16

Tomy Gustavsson

tel. 0156 - 119 06

Mats Miljand

018 - 11 07 41

Förr och Nu ägs av föreningen med samma namn.

Föreningens paroller är:

■ FÖR EN FOLKETS KULTUR

■ FÖR EN FOLKETS HISTORIA

■ FÖRSVAR FÖR YTTRANDE-

OCH TRYCKFRIHET

■ ANTIIMPERIALISM

FÖRR OCH NU begär inte pengar av stat eller kommun. Våra inkomster kommer från medlemmar och andra läsare; medlemsavgifter, gåvor och prenumerationer. Vi i FÖRR OCH NU utför själva ett frivilligt föreningsarbete ända från redaktion till distribution. Detta visar att det frivilliga bildningsarbetet och den gamla folkrörelsetraditionen fortfarande är en demokratisk möjlighet. Man kan stå på egna ben!

Om du tycker att tidningen är bra och om Du vill att den skall fortsätta att utvecklas ge då gärna en gåva men helst en eller flera prenumerationer!

Om du bor i Stockholmstrakten ring då gärna någon av ovanstående kontaktpersoner och kom sedan upp för att delta i arbetet. Det finns mycket att göra.

Styrelsen

Innehåll

Gun Kessle. Ledare

Stefan Lindgren. Bambupennan som vapen

Jonas Hansbo. Dmitrij Pisarev

Dmitrij Pisarev. Ur »Realister»

Jan Myrdal. Om Otte Skölds tidiga politiska teckningar

William Morris. Hur jag blev socialist

Siwe Raadik. Konflikt och samtycke i Bodafors — en vetenskaplig fälla

Margareta Zetterström. Klockan klämtar för Gustafsson

Dennis Zackrisson. Att växla uppfattning

Åke Kilander. Ohöjld maktstrategi

Bokanmälningar

4

5

15

29

36

48

55

62

64

66

69

Omslag. Kalligrafi. Se Stefan Lindgrens artikel.

av Stefan Lindgren

foto Stefan Lindgren

Kulturrådet ger nu ut *Tidskrifternas tidskrift* och där recenserar olika tidskrifter åt bibliotek och inrättningar. Det är en så obegåvad skriven tidskrift att den knappast kan fungera som statlig ledning vid inköp. Dess enda betydelse är att Kulturrådet på detta sätt kan försörja Thomas Nydahl.

Själv skriver han att han förr var motståndare till statliga tidskriftsstöd men nu — när han själv erhåller sådant — ändrat mening. Och så är det nog med sådana.

Det här tycks vara något att bara skratta åt.

(Jag minns när förre kulturministern berättade för mig hur det kommit en delegation från KRO för att ordna försörjning åt den av medlemmarna just avsatte ordföranden.

— Men kan han inte måla då, undrade ministern.

— Nej, det är ju det han inte kan, svarade delegationen.)

Men det är allvarligt. Att dumheten ger framgång i staten och att det odugliga premieras har beskrivits i många romaner. Men det som nu sker är att det i både verkligheten och i teorien görs allt svårare och svårare att överleva för den som inte vill visa samhällslojalitet mot stat och näringsliv. Det må gälla postverk eller PRESAM eller SEELIG. Jag behöver inte denna gång beskriva detta i detalj. Det har man skrivit mycket om i tidningarna. Men vanligtvis klagar man bara. Som om man trodde att den offensiv som genomförs mot den fria kulturen och folkrorelsetraditionen gjordes av dumhet eller okunnighet. Men den politiken från stat och näringsliv är inte dum. Den är skicklig. De samverkande makterna vill ha slut på allt de inte profiterar på och/eller kontrollerar.

Förr och Nu har rätt många läsare. Fler än hela rader av de statssubventionerade. Vi kommer också rätt regelbundet fyra gånger om året. Regelbundnare alltså än många bland de statliga. Vi ger också våra läsare sådant material som varken de statliga eller de profitstydda ger.

Vi arbetar med denna tidskrift därför att vi menar att den betyder något. Ibland gör vi detta arbete bättre, ibland mindre bra. Vi diskuterar materialet demokratiskt; vi skriver, sätter, monterar och distribuerar som frivilligt och oavlönat ideellt kulturarbete. På så sätt kan vi ta upp frågor som inte ryms i de statsfinansierades karriärer och som inte ger de profitstydda någon tjänst. Men vi har upplevt år för år hur vårt arbete görs allt svårare och allt tyngre. Inte för att vi inte har läsare utan för att politikerna — oavsett parti och oavsett om de försörjer sig på att kalla sig moderater eller socialdemokrater eller liberaler eller vpk söker döda allt icke-kommersiellt de inte korporativt kan kontrollera.

Jag talade för landstingspolitiiker. När jag sade hur det var för oss att arbeta och vilka våra svårigheter var reste sig en av dem upp och var röd i ansiktet:

— Menas det att vi söker försvara för frivilliga föreningar och omöjliggöra okontrollerat kulturarbete?

— Ja, sade jag.

— Då har vi ingenting mer att säga varandra, sade denna representant för det allmänna landstingspartiet och satte sig tungt på stolen.

Och så är det nog. Undras bara hur länge de ens låter oss arbeta frivilligt. Rätt som vi det är blir det nog lag på att sådant som vi gör är att klassa som svartjobb och att vi alla måste bli som Thomas Nydahl.

Gun Kessle

□ Stefan Lindgren berättar om kalligrafin. Redan på 1400-talet blev Herat centrum för den kalligrafiska konsten i hela den islamska världen. »När Herat-gerillans kulturkommitté sex sekel senare sitter och skriver Koranciat är det för den okunnige bara ännu ett exempel på afghanens efterblivenhet. I verkligheten håller de vid liv en tradition som minner om Herats storhet, som ger dem historia och nationell identitet».

Sen kväll på ett underjordiskt sjukhus i Herat. Några unga män som ingår i gerillans kulturkommitté tar fram bambupennor, tusch och rispapper.

De börjar skriva koranciat och paroller i sirlig stil, med en häpnadsväckande perfektion. De äldre lär de yngre. Så förs traditionen vidare.

Idag under brinnande krig är detta enda möjligheten. Skolorna i staden är lamslagna och analfabetismen växer.

Men redan på 1400-talet blev Herat centrum för den kalligrafiska konsten i hela den islamska världen. Den bokakademi som upprättades här under fusten Baisonghur hade bara sin like i Tabriz-skolan (Tabriz

افغانستان
بلاک سیرونی سوری است.

فهره از کده نورمنکی امارت صبی حوزه جنوهرت صمعت انشا نطقه
نورمنکی

تفصیل
سوره
الله

var vid denna tid förmodligen världens största stad).

De islamiska härskarna konkurrerade med varandra i främjandet av kalligrafins ädla konst. Tio av tjugo osmanska regenter räknas som stora kalligrafer och när den persiska Safavid-dynastins grundare, Es-mail, drog i fält såg han först till att Be-zhād, ledaren för bokakademien i Herat, sattes i säkerhet så att han inte kunde tas i gisslan av motståndaren.

Termerna arabisk och islamisk kalligrafi används om vartannat. Det arabiska alfabetet hade spridits med de arabiska erövrarna och arabiskan — koranens språk — blev lingua franca i hela den islamiska världen. Därför har båda termerna relevans.

Fenicierna som utformade det första kända alfabetet omkring 2 000 f Kr skrev från höger till vänster. Ur detta skriftspråk utvecklades både det arabiska och det grekiska och latinska alfabetet. Liksom flera av de allra tidigaste skriftspråken skrivs alltså arabiskan som bekant från höger till vänster. De egyptiska hieroglyferna skrevs uppifrån och ner, på grund av att pergamentrullar användes. Men raderna ställdes bredvid varandra från höger till vänster.

När grekerna tog över skriftspråk från Orienten skrev de också till att börja med från höger till vänster. Men någon gång på 200-talet e Kr kom den s k oxvändningen — boustrofedon. Grekerna började skriva som oxen plöjer. Varannan rad från höger till vänster, varannan i motsatt riktning. Så småningom började de konsekvent skriva från vänster till höger, ett skrivsätt som vi idag finner vara det normala och bästa.

Men allting är en fråga om synsätt. När Donald Jackson i *Skrivkonstens historia* (Ordfront 1981) finner det »oundvikligen lättare» att dra än att skjuta ett skrivdon över en yta och »efter hand lämna det synligt i stället för att dölja det bakom sin hand» (s 32) och att det skulle vara »svårare att åstadkomma jämna avstånd» mellan bokstäverna med arabisk skrivriktning gör han sig bara till tolk för sina egna, europeiska inlärda värderingar.

För de första skriftställarna var det måhända likgiltigt i vilken riktning man skrev. För den som hugger i sten är skillnaden inte stor. Men även för den som använder de redskap egyptierna uppfann — rörpennan, bläcket och papyrusrullen — finns det fördelar med den ursprungliga skrivriktningen. En betydande fördel som Jackson inte förmått lista ut: man överblickar den tomma yta som det återstår att skriva på. Varför tror han annars att det går att finna många arabiska handskrifter med båda marginalerna raka, medan europeiska handskrifter oftast har en ojämn högermarginal — den skymms ju under skriften.

För kompositionen vill jag alltså hävda att det är viktigare för skrivaren att överblicka tomrummet han har att disponera än att överblicka de oåterkalleliga synder han redan begått.

Och självfallet håller inte en islamisk kalligraf pennan så att han suddar ut bläcket i vad han just skrivit. Han håller handen helt i luften, därmed ökar också friheten att ta ut svängarna.

Skriften har i den islamiska världen spelat en större roll som utsmycknad än i vår kultur. Det har delvis sammanhängt med förbudet att avbilda människor liksom förbudet att smycka med guld (förbud som det finns många avvikelser ifrån). Den som studerar de historiska byggnaderna i Herat ska finna exempel på alla de olika stilarna, ibland på en och samma byggnad.

Den äldsta stilen är den stela kufi-skriften. »Kufi» var det namn den fick efter staden Kufa i Mesopotamien. För gravstenar, mynt, vävda textilier o s v hade denna stil klara fördelar. T ex är kufin mycket lämpad för tegelornamentik. Det var också så att papyrus med sina korslagda fibrer ogärna medgav rundare former. Först 751 e Kr kom pappret till Kufa med kinesiska krigsfångar.

Men även den enkla kufistilen förfinades vartefter av kalligraferna i flätad, »blommande» och »talande» kufi, där blomsterornamentik, människo- och djurhuvuden byggdes på de stela staplarna. Man sträva-

TABLE

La valeur.		La figure.		Le nom des lettres.	
Syllab.	Reihan	Taboul	Wagh	Tealik	Divani
ثلاث	ا	ا	ا	ا	ا
a	ب	ب	ب	ب	ب
b	پ	پ	پ	پ	پ
p	ت	ت	ت	ت	ت
t	ث	ث	ث	ث	ث
s	ج	ج	ج	ج	ج
dg	ح	ح	ح	ح	ح
toh	خ	خ	خ	خ	خ
h	د	د	د	د	د
gh	ذ	ذ	ذ	ذ	ذ
d	ر	ر	ر	ر	ر
z	ز	ز	ز	ز	ز
z	س	س	س	س	س
s	ش	ش	ش	ش	ش
ch	ص	ص	ص	ص	ص
ss	ض	ض	ض	ض	ض
dh	ظ	ظ	ظ	ظ	ظ

ALPHABETIQUE

La valeur.		La figure.		Le nom des lettres.	
Syllab.	Reihan	Taboul	Tealik	Divani	lyma
	ثلاث	ط	ط	ط	ط
ch	ظ	ظ	ظ	ظ	ط
z	ظ	ظ	ظ	ظ	ظ
al	ع	ع	ع	ع	ع
gh	ع	ع	ع	ع	ع
r	ف	ف	ف	ف	ف
k	ق	ق	ق	ق	ق
ki	ك	ك	ك	ك	ك
n	ك	ك	ك	ك	ك
gu	ك	ك	ك	ك	ك
l	ل	ل	ل	ل	ل
m	م	م	م	م	م
n	ن	ن	ن	ن	ن
w	و	و	و	و	و
h	ه	ه	ه	ه	ه
i	ي	ي	ي	ي	ي

Les Turcs ont encore plusieurs autres sortes d'écriture, que nous avons omis ici pour être plus court.

Les Turcs ont encore plusieurs autres notes d'écriture, que nous avons omis ici pour être plus court.

de på olika sätt efter att fylla ut tomrummen mellan staplarna. Ett sätt var att lägga texten över en fond av arabesker, blomsterornament. Kufi var dominerande på 600 - 900-talen.

Som en reaktion mot kufin utvecklades den runda stilen, »nasqi» (efter det arabiska ordet för stil, »nasaq»). Bl a hade införandet av luppapper ökat kalligrafernas frihet. Tre personer har knutits speciellt till denna stil. Ibn Moka (död 940) var vizir (minister) under tre kalifer, men råkade i onåd och fick högra handen avhuggen. Med rörpennan fastbunden vid sin armstump fortsatte han sitt verk in i det sista,

och hans kvarlätskap lär ha sålts för en miljon guldmynt. Ibn Bawab (död 1032) vidareutvecklade stilen liksom Jakut Mustasimi (död 1298), som var slav hos den siste kalifen. Enligt sägnen kopierade han Koranen 1001 gånger. Nasqin betecknas också som »jakut» efter honom.

Nasqin var framför allt en kanslistil och följde stränga regler för staplarnas höjd osv. Som en reaktion på detta utvecklades »sols» (ibland skrivet »tsuluts») efter det arabiska ordet för en tredjedel. Bokstavs-höjden i denna stil skulle vara en tredjedel av den högsta tillåtna i kanslistilen. Den hade en livligare skriftbild, men skillnaden

mot nasqi är svår att se för en västerlänning om man inte jämför enskilda bokstäver. Sols gör ett friare intryck, saknar rätta vinklar som i nasqi. (Se Holdermans tablå från 1730).

Studera Gun Kessles fotografi från An-saris grav i Herat — där finns de tre stilarna på en och samma byggnad. Överst en fris med sols. Nertill en stor kvadrat med starkt förenklad nasqi runt kvadrater och rektanglar fyllda med geometriserad kufi.

Det är ingen tvekan om att sols var den stil som gav kalligrafen störst frihet. De islamska kalligraferna hade länge sökt tänja sin frihet till det yttersta. Se på den rikhaltiga floran av fantasiskrift och bokstavslakar. I en del fall är det bevisligen så att de kalligrafiska mästerverken utförts av icke läskunniga konstnärer! Från 1300-talet finns exempel på rent dekorativ kufi, som ingenting betyder.

Kalligrafin blev också ett sätt att göra motstånd mot ett dogmatiskt fasthållet bildförbud, bl a i Turkiet och Iran som hade förislamiska traditioner inom miniatyr-

konsten. Genom att forma en bild av ett ansikte eller en fågel i korancitat sökte konstnären hålla ryggen fri. De bilderna fick dock inte förekomma i moskéerna. (En sak man gärna glömmar i detta sammanhang är det bildförbud som förkunnas i Bibeln, i tio guds buds ursprungliga tappning).

En speciell persisk företeelse var den »skeva» stilen, taliq (efter ta'liq, det persiska ordet för något upphängt). Denna stil påstås ha inflytande från det sätt som pehlevispråket skrevs på, alltså det språk som talades före arabernas erövring av Persien. Med Firdousis Konungabok från 1000-talet inleddes en epok där de persiska diktarna medvetet sökte utveckla den säreget persiska traditionen. Det var Mir Ali i Tabriz på 1300-talet som genom att förena de stränga regler som gällde för nasqin med en kursiv taliq skapade en fulländning som kunde konkurrera med de tidigare stilarna.

Trots det lediga, mjuka intrycket finns det tolv regler för de proportioner bokstävernas olika delar ska hålla, och den enskilde

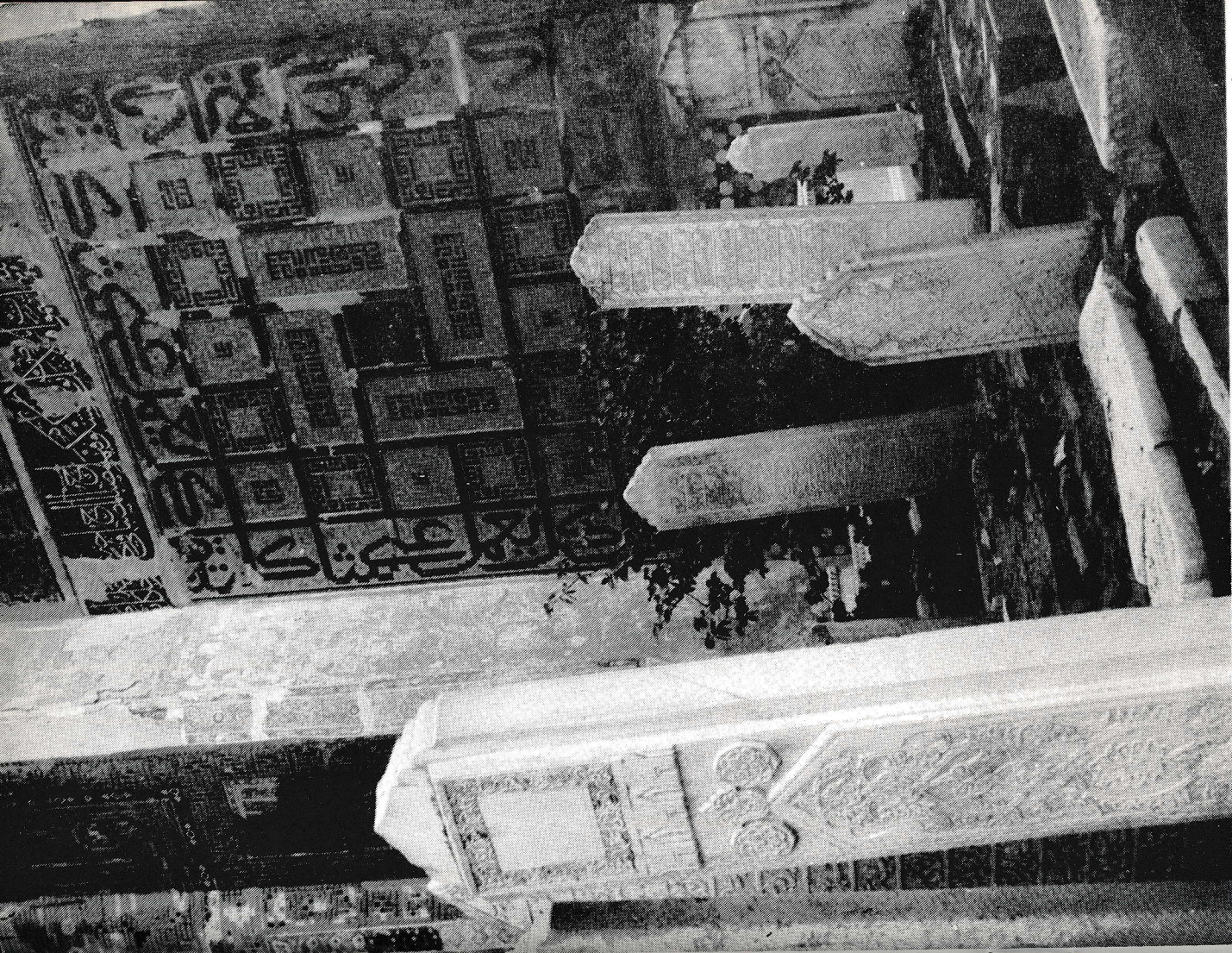

foto Gun Kessle

konstnärrens möjlighet att sätta sin prägel på verket var strängt kringskuren. I de flesta fall signerades heller inte verket av kalligrafen. Mir Alis variant av taliq fick namnet nastaliq. Av de fyrtio mestare som pris Baisonghur hade anställda i Herat i 1400-talets början var många elever till Mir Ali i Tabriz och skrev alltså i nastaliq. Denna stil blev dominerande i Persien och Turkiet, och fick inflytande också i arabiska länder.

När Herat-gerillans kulturkommitté sex sekel senare sitter och skriver Koranciat är det för den okunnige bara ännu ett exempel på afghanens efterblivenhet. I verkligheten håller de vid liv en tradition som minner om Herats storhet, som ger dem historia och nationell identitet.

Kalligrafin är ett av de områden där den

islamska kulturen, inte minst i Herat, svingade sig upp till en höjd, som inte överträffas i andra kulturer, trots försök att efterlika den (Fredrik II av Preussen hade den arabiska skriften till förebild när han införde den gotiska stilen).

I denna artikel har jag omnämnt några av de viktigaste stilarna, men bortsett från bl a maghrebi, den västliga stilen och en rad andra varianter.

Det finns dock ett trösterikt persiskt ordspråk om människans förhållande till kalligrafen:

»Man kan inte dricka allt vatten som finns i havet, men man måste dricka tillräckligt för att släcka sin törst».

ill. Allan Klynne

Dmitrij Pisarev

av Jonas Hansbo

□ Dimitrij Pisarev är en av de verkligt stora, banbrytande gestalterna i 1800-talets Ryssland. Jonas Hansbo skriver om hans liv och hans verk: »Tjernysjevskij och Dobroljubov hade tagit upp traditionen från Belinskij inom litteraturkritiken och drivit den vidare. Pisarev tog ytterligare ett steg. För honom var allt prat om estetik och skönhet ren bluff.» Pisarev ställde upp giften att erövra vetenskapen och att skapa »våra vetenskapsmän». Han gick till stormen mot esteterna.

Den 4 juli år 1868 dog en av Rysslands på sin tid mest ryktbara publicister. Det var den ännu ej tjugooåttå år fyllda Dmitrij Pisarev, som trots sin ålder hade hunnit bli den kanske mest läste och skarpsinnige bland de radikala kritikerna. Halvtannat år

tidigare hade han sluppit ur den isoleringscell där han under flera år suttit fängslad. Utåt hade livet tyckts ljusna för honom. På poeten Nekrasovs inbjudan hade han fått anställning vid tidskriften *Fosterländska anteckningar*. Ett oroligt kärleksförhållan-

de mellan Pisarev och hans syssling Maria Markovitj tycktes stabiliseras.

Denna morgon den 4 juli 1868, en lugn och stilla sommardag vid badorten Dubbeln i närheten av Riga, lämnade Pisarev sin Maria Markovitj för att ta en simtur. Han skulle aldrig komma tillbaka. Skabitejskij, en av Pisarevs vänner och kolleger vid *Fosterländska anteckningar*, skriver i sina memoarer:

»Han hade ensam gett sig iväg för att ta en simtur. Platsen där han badade var öde, och samtidigt simmade han ut så långt att ingen märkte när han sjönk. Endast hans långa bortovaro väckte de närmastes oro. Man började söka efter honom, men först flera timmar efter olyckan hittades hans kropp och drogs upp ur vattnet av några fiskare. Det var ett redan fullständigt livlöst lik. Att råddet livet på den drunknade var inte att tänka på.»

Vad som egentligen hänt vet ingen. Många av Pisarevs vänner och samtida menade att han begått självmord, andra som t ex Skabitejskij att det skett en ren olyckshändelse. Hur det än förhåller sig, så är ju en död som Pisarevs, vilket Jan Myrdal påpekar i sin senaste bok *Ord & Avsikt*, alltid överdeterminerad. Man går inte och drunknar i lugnt väder av en slump; i synnerhet inte om man är en mycket god simmare vilket samtida vittnen betonar att Pisarev var.

Begravningen ägde rum på Volkovkyrkogården i S:t Petersburg den 29 juli 1868. Tidskriften *Angelägenheter* satte in en kort notis där det bl a stod:

»Klockan ett på eftermiddagen satte sig begravningsföljet i rörelse / . . . / Det var åtföljt av ett mycket stort antal vänner och beundrare till den døde. / . . . / 'Vem är det som begravs?', frågade många längs vägen, och då man fått reda på att det var Pisarev, anslöt man sig till processionen och gick med bara huvuden ända med fram till graven. Bred-

vid Dobroljubovs grav sänktes blykistan ned i jorden. Över dess lock ströddes blommor. En djup tystnad av det slag som ofta är mer värt än ord varade en lång stund vid graven. Till slut bröts tystnaden. Fyra korta tal lästes upp.»

En av talarna, D. Girs, väcktes klockan tre natten efter begravningen och arresterades av den politiska polisen. Tre timmar senare var han på väg mot Sibirien. Den intellektuelle ledaren för exilryssarna, revolutionären Herzen, skrev i sin tidskrift *Klockan*, vars nummer smugglades in i Ryssland:

»Ännu en olycka har drabbat vår lilla falang. En lysande stjärna som lovade mycket har försvunnit, och med den knappt färdigutvecklade talanger. Därmed har en litterär verksamhet som knappt tagit sin början avslutats. Pisarev, en hänfull kritiker, stundtals överdriven, alltid full av inspiration, ädelmod och energi, har drunknat under en simtur. Trots sin ungdom hade han fått utstå mycket. Alldeles nyligen hade han lämnat den fästning som han i flera år suttit fängslad i. / . . . / Är det verkligen nödvändigt att döden skall behöva skilja den progressiva från de levande, blott för att försona honom med hopen av trögjur och dagdrivare?»

Fyra år efter hans död kunde en tjänsteman inom den tsaristiska censuren förbryllat konstatera att:

»av alla ryska socialister verkar Pisarev vara den populäraste bland ungdomen: deras omognad är sådan att de inte bara läser hans arbeten, utan studerar dem, och varje rad tycks ge tillfälle till heta och passionerade diskussioner.»

Faktum är att Pisarev formade generationer av ryska radikaler.

Idag är hans artiklar svårillgängliga för en svensk läsare. Men det borde de inte vara. Pisarev tillhör en stor tradition av ryska

publicister, som av olika skäl är undertryckt i väst. I *An Introduction to Russian Language and Literature*, kursbok i rysk litteraturhistoria vid våra universitet, skriver professor V. Setjkarev vid Harvard:

»1850- och 1860-talet bevitnade en stadig nedgång i litteraturkritikens kvalitet. Belinskij frö började bära frukt och Tjernysjevskij, Dobroljubov och Pisarev, och deras efterföljare, lyckades nästan trampa ned vad som var kvar av en gång blomstrande poesi. / . . . / Eftersom estetiska kriterier förlöjlighades och alla försök att bedöma ett konstverks konstnärliga förtjänster vändes på huvudet, så kvävdes de äkta talangerna medan de hopplösa medelmåttorna blev höjda till skyarna.»

Detta är en kritik som förefaller mig djupt orättvis, ja obegriplig. Det är under precis den tid som professor Setjkarev talar om, som den stora ryska romanen föds. Jag skulle vilja citera K-Friedlanders inledningssord i hans bok om Belinskij:

»Till de viktigaste händelserna i förra århundradets kulturliv hör det plötsliga uppblomstrandet av den ryska litteraturen. / . . . / Naturligtvis tillkommer förtjänsten i första hand de ryska författarna. Men när en litteratur uppkommer verkar vid sidan av diktaren en person som man i regel allt för litet uppmärksammar — kritikern, som inom nationen väcker förståelse för det goda och äkta i motsats till det mindervärdiga och därmed jämnar vägen för det värdefulla.»

Jag menar att Pisarev var en sådan kritiker.

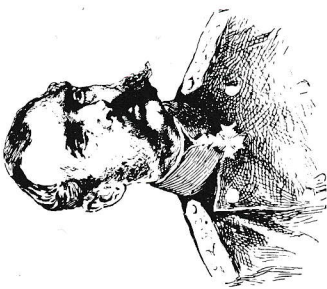
Dmitrij Ivanovitj Pisarev föddes den 2 oktober år 1840 i Znamenskoje, en liten provinsstad i Orelguvernementet i Ryssland. Familjen var av adlig börd, men fadern hade mycket dåliga affärer. Pisarev var ende sonen och blev oerhört bortskämd

av sin mor, en högt bildad kvinna som dominerade familjen. Hon såg själv till att hennes son fick undervisning i de nödvändiga ämnena: redan vid fyra års ålder läste Pisarev obehindrat och talade franska flytande. När han fyllt elva år beslöt föräldrarna att han skulle skickas till Petersburg för att börja skolan där. I huvudstaden togs han om hand av sin morbror, och fortsatte att växa upp i en aristokratisk adelsmiljö. I sin självbiografiska artikel *Vår universitetsärdom* (1863), i vilken han gisslade det tsarryska utbildningssystemet, skrev han om sin skolgång:

»I läroverket hörde jag till kategorin får. Jag var varken bråkig eller försökte spela ljushuvud. Jag pluggade flitigt mina läxor, under tentamina svarade jag värtaligt och vördnadsfullt, och som belöning för alla dessa obestridda förtjänster blev jag förklarad 'framgångsrik'».

Sommaren år 1856 tog Pisarev studentexamen med strålände betyg, och belönades som näst bäste elev med skolans silvermedalj. På hösten började han studera vid den filologiska fakulteten vid S:t Petersburgs universitet. Här rådde fortfarande tsar Nikolaj I:s ordning, dvs en närmast militär disciplin. Pisarev fortsatte att uppföra sig som den värltade elev han varit i skolan. Skillnaden var att här stötte på åsikter han aldrig tidigare stiftat bekantskap med. Universitetet var inte som förr helt förbehållet adeln. Många av studenterna var skraznotjitsjer, dvs barn till lägre tjänstemän eller präster, och dessa hade i allmänhet en helt annan inställning till tingens ordning, än den Pisarev fått i sig med modersmjölk. Utanför universitetets akademiska värld hade mycket hänt under det senaste året.

År 1855 hade alltså tsar Nikolaj I dött, den tsar vars regeringstid symboliskt tagit sin början med det blodiga krossandet av det sk dekabristupproret år 1825. Den nye tsaren, Alexander II, hade växt upp under

Tsar Alexander II

påverkan av västeuropeiska liberala idéer. Han lät lätta på censuren, även om en tidskrift som Herzens *Klockan* naturligtvis fortfarande var otänkbar i Ryssland. År 1855 hade Imperiet också lidit ett svidande nederlag i Krimkriget. I skriften *Den ryska tsarisomens utrikespolitik* sammanfattar Engels situationen:

»Den fred som hans efterträdare (Alexander II m.a.) nu i hast slöt, utföll mycket lindrigt. Men följderna inom landet var desto större. För att kunna härska oinskränkt inom landet, måste tsarismen vara mer än oöverbinnerlig, den måste vara oupphörligt segerrik, måste vara i stånd att belöna de absolut hör-samma genom chauvinistiskt segerrus, genom ständigt nya erövringar. Och nu hade tsarismen helt eländigt brutit ihop, och det just i sin mest imponerande gestalt /.../ En väldig tillnyktring inträdde /.../ Efterhand hade även Ryssland vidareutvecklat sig ekonomiskt och intellektuellt; vid sidan av adeln stod nu ansatserna till en andra bildad klass, bonurgeoisin. Kort sagt, den nye tsaren måste leka liberal, men denna gång *inåt*. Därmed var det emellertid givet att en inre historia i Ryssland skulle ta sin början, en andarnas rörelse inom nationen själv och dess återspeglning.»

Då tsaren nu »lekte» liberal och släppte på den politiska kontrollen över det intellektuella livet, så radikaliserades snabbt den yngre generationen, raznoizjintserna. Det ledande organet för dem blev tidskriften *Den samitida*. Den hade startats redan av själve Pusjkin och haft sin storhetstid under Belinskijns styre. Där verkade nu prästsonen Tjernysjevskij och den unge Dobroljubov, fräna kritiker av självhärskardömet, men där fanns också representanter för en liberal och bildad godsägarklass som Tolstoj och Turgenjev. Livegenskapen, som tidigare bl a Belinskij i ett öppet brev till Gogol och Turgenjev i sin bok *En jägares dagbok* hade kritiserat, blev det stora angreppsmå-

mognade ytterst snabbt. Ett par månader efter sitt inträde var de redan universitetets herrar och tog själva kunnigt upp frågor och allvarliga diskussioner i studentkretsarna. /.../ Om de nya studenterna kunde kallas handlings-människor, så kallade vi, de gamla studenterna, oss för »tänkens män», naturligtvis utan att ha någon som helst rätt till det. De nya studenterna räknade Dobroljubov som sin lärare, men vi höll oss till honom och till tidskriften »Sovremennik» med ett högmod typiskt för vår kast. Vi läste dem inte och det var vi stolta över: det var ju inte mödan lönt.»

Nya tidskrifter som speglade utvecklingen dök upp som svampar om hösten. Mot slutet av år 1858 erbjöds Pisarev att medarbeta i den nystartade *Gryning*, en tidskrift »för unga fröknars bildning», enligt Pisarev »sockersöt men nyttig». Hans gamla vänner, »tänkens män», avrådde bestämt och pekade på Dobroljubov som, menade man, slösat bort sin tid på yttlig journalistik istället för att ägna sig åt vetenskap. Pisarev var emellertid i stort behov av pengar, föräldrarnas ekonomi hade inte förbättrats, och accepterade. Han började skriva artiklar om litteratur, historia och naturvetenskap för *Grynings* räkning.

Även om arbetet vid tidskriften var blygsamt hade det stor betydelse för Pisarevs fortsatta utveckling:

»Jag skrev ingenting som var nytt eller uppseendeväckande, men för mig var allt både nytt och uppseendeväckande. Mina bokrecensioner tvingade mig från en ovärdad cell ut i friska luften. /.../ Ett års journalistiskt arbete gjorde större nytta för min intellektuella utveckling än två års studier vid universitet.»

Det var en omvälvande upplevelse för honom. Besviknen på den akademiska skolastiken penetrerade han på egen hand en

omfattande litteratur inom historia och naturvetenskap. Han kände sig allt mer obehaglig till mods tillsammans med universitetssamraterna. Han stiftade nu för första gången närmare bekantskap med Herzens artiklar i *Klockan*, och med tidskriften *Den samitida*, vilket tvingade honom att ompröva allt som han tagit för givet, att göra sig av med det tankegods som förefallit honom ligga till grund för allt. I sitt sinne gjorde han allt för att utplåna »allt det som har ett så tyranniskt inflytande på en så stor del av folkets tankar och handlingar», som han själv uttryckte det. Sammantaget ledde detta till en intellektuell kris. Han kände sig isolerad — de gamla vännernas hycklande liberalism stod han inte ut med. När han dessutom blev blixtförälskad i sin kusin Raisa, en kärlek som inte besvarades, blev anspänningen för stor. Efter upprepade självmordsförsök och en total kollaps togs han våren år 1860 in på sinnessjukhus. Efter fyra månaders behandling, för vad den på den tiden nu kunde vara värd, flydde Pisarev dramatiskt genom att kasta sig ut genom ett fönster. Han tog sin tillflykt till sina föräldrar, och hos dem tillfrisknade han mycket snabbt. Han kunde faktiskt redan på hösten återvända till S:t Petersburg för att äntligen avsluta sina universitetsstudier. Men Pisarev hade genomgått en djup förändring. I artikeln *Den omogna tankens misstag* (1864) skrev han:

»År 1860 skedde en ganska tvårvändning i min utveckling. Heine blev min favoritskald, och i Heines verk började jag uppskatta hans löjes mest fräna tonfall. Från Heine är övergången till Moleschoff och överhuvudtaget till naturvetenskap begriplig, och därifrån går en rät linje till konsekvent realism och den strängaste utilitarism. När dessa övergångar hade fullbordats kastade jag naturligtvis med största njutning varje konstnärlighet överbord.»

Det sista året vid universitetet arbetade han oerhört hårt för att ta igen studietiden, som

Skämtteckning från 1800-talet med ryska godsägare som spelar kort. Som insats användes slavar. Godset storlek utan efter »sjölar».

gått förlorad under våren, och bli klar med sin examen. I januari år 1861 avslutade han sina studier, efter att ha försvarat en avhandling om den grekiske pytagoréen Apolonius från Tyana.

Den 19 februari år 1861 skedde det som alla väntat på. Tzar Alexander II lät genom ett dekret avskaffa livegenskapen. Men befrielsen var ingen befrielse. Engels ger bakgrunden i sin ovan nämnda pamflett *Den ryska tsarismens utrikespolitik*:

»Kriget (Krimkriget m.a.) hade bevisat att Ryssland behövde järnvägar och storindustri, redan av rent militära hänsyn. Följaktligen slog sig regeringen på att dra upp en rysk kapitalistklass. En sådan kan emellertid inte bestå utan ett proletariet och för att skapa dess ele-

ment, måste den s k bondebefrielsen äga rum; den personliga friheten betalda bonden med att överlåta den bästa delen av sitt jordinnehav till adeln. Det han fick kvar var för mycket för att dö på, för litet att leva på. Medan så den ryska bondeobstjinnan angreps vid roten, utvecklades samtidigt den nya storbourgeoisin i drivhustakt genom järnvägsprivilegier, skyddstullar och andra förmåner och inleddes så i stad och på landsbygd en fullständig social revolution som inte tillät de andar som en gång satts i rörelse åter komma till ro. Den unga bourgeoisin återspeglades i en liberal-konstitutionell rörelse, det proletariet som just höll på att uppstå i den rörelse som man vanligen kallar nihilism.»

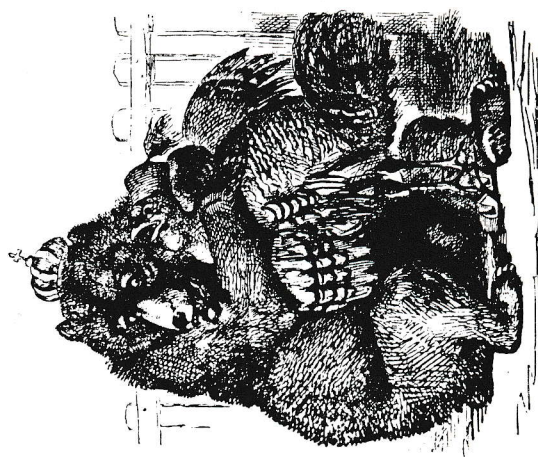
Men detta är inte hela sanningen om vad som tvingade fram »befrielsen». Redan år 1855 höll tsar Alexander II ett tal riktat till adeln i Moskva där detta tydligt framgick:

»Mina herrar, jag har hört att rykten cirkulerat bland er om att jag har för avsikt att avskaffa livegenskapen. Detta är inte helt sant, och det kan ni tala om för var och en. Men olyckligtvis är det faktiskt så att en fientlig stämning råder mellan bönderna och deras godsägare, och av den anledningen har det förekommit en del olydnad gentemot godsägarna. / . . . / Jag tror att ni kan hålla med mig om att det är mycket bättre att avskaffa livegenskapen uppifrån än att vänta till dess den börjar avskaffa sig själv underifrån.»

Vad det handlade om var en olydnad som tog sig kraftigare former än på länge. Lite varstans i Ryssland sattes herremansgods i brand. Böndernas olydnad hade blivit ett hot. Och om situationen hade varit allvarlig för tsaren och de härskande *före* reformen, så blev den *efter* reformen snarast kritisk (»Det bonden fick kvar var för mycket att dö på, för litet att leva på»): mellan år 1861-63 revolterade bönder på mer än 2 000 gods över hela Ryssland. Det nya i situationen var dessutom att de fick stöd av studenterna, som blivit allt radikalare och öppet deklarerade sitt missnöje med tsarens politik.

Pisarev började våren år 1861 på tidskriften *Det ryska ordet*. Den hade grundats tre år tidigare, men hade inte utmärkt sig. Sämst stod det till med den bibliografiska avdelningen, som Pisarev nu skulle ta hand om. De insatser han gjorde skulle faktiskt komma att göra tidskriften till jämte *Den samtida* den mest betydande radikala tid-

En engelsk teckning från strax före Krimkriget.

skriften i Ryssland. Redaktör för *Det ryska ordet* var G. Blagosvetlov, senare en av ledarna för 1860-talets revolutionära grupp »Zemlja i Volja» («Jord och Frihet»). I sina första artiklar var Pisarev relativt måttfull. I sin första notis skrev han:

»Vetenskap och konst måste försona oss med livet, förklara dess innebörd för oss, väcka ett mjukt och förnuftigt medlidande med dess till synes mest oförlåtliga avvikelser från förnuftets lagar.»

Men Pisarev gick snabbt mot radikala positioner. I artikeln *1800-talets skolastik*, ett inlägg i en viktig polemik med det konservativa läget, erkände han för första gången sin intellektuella skuld till Tjernysjevskij, och stödde dennes ståndpunkt i diskussionen. Här finns också inslag av det som vi idag tänker på när vi hör ordet nihilism:

»Varje generation utplånar den föregående generationens världsåskådning; det som föreföll vara en ovedersäglig sanning störtar idag omkull. Absoluta, eviga sanningar existerar blott för folk utan historia. / . . . / Kort sagt, se här vårt lägers ultimatum: det som är möjligt att krossa, det måste också krossas; det som håller för slaget duger, det som flyger i tusen bitar — det är skräp. Hur som helst, slå till höger och vänster, det kommer inte göra någon skada och det kan det heller inte.»

Naturligtvis förstod han vad »bondebefrielsen» hade inneburit i verkligheten. Även många liberala sinnade var besvikna på Alexander II:s reform. Det var ingen hemlighet hur böndernas uppror blodigt kuvalagd brand i S:t Petersburg gav tsaren anledning till massarresteringar bland studenterna och intellektuella. Reaktionen växte. Då tidskrifterna *Den samtida* och *Det ryska ordet* blev allt mer uttalat radikala och situationen allt mer tillspetsad, såg censuren som enda utväg att tillfälligt dra in dem, vilket skedde våren år 1862. Pisarev var

medveten om vad som skedde, och man kan lugnt påstå att han inte var nöjd med det. När en polisagent, baron Firks, under pseudonymen Sjedo-Ferroti skrev en förtalspamflett riktad mot Herzen, i avsikt att desamera tidskriften *Klockans* inflytande, var måttet rågat. Pisarev tog kontakt med en gammal universitetskamrat, P. Ballod, som drev ett illegalt »fickryckereri», och skrev ett rasande angrepp på baron Firks. Det blev också ett angrepp på hela systemet:

»Rysar, se vad som försiggår runt er och tänk efter: kan vi längre tåla våldet. . ? På regeringens sida står endast uslingar, köpta med de pengar som med lögn och våld klämts ur det fattiga folket. / . . . / Romanovdynastin och Petersburgbyråkratin måste dö. De kommer inte att räddas, varken av ministrar, i stil med Valujev, eller litteratörer, i stil med Sjedo-Ferroti. / . . . / För oss återstår bara att ge den sista knuffen och skyffla smuts över deras stinkande lik.»

Innan artikel ens hade hunnit tryckas var Ballod arresterad, och strax därefter, den 2 juli år 1862, arresterades även Pisarev. Denne förnekade till en början all kännedom om artikeln, men tvingades till slut erkänna. Han förklarade då — med all säkerhet i avsikt att minimera sitt straff — att den skrivits i hastigt mod:

»Jag kan endast förklara varför jag helt besinningslöst gick med på Ballods förslag att skriva en artikel, genom att hänvisa till min karaktär. En förnuftig människa skulle inte ha gjort som jag; jag gjorde det av pojkaktig hurtfriskhet. Dessutom plågades jag av att den jag älskade (kusin Raisa m.a.) gift sig med en annan. Jag var också nedslagen p g a *Det ryska ordets* indragning.»

Pisarev sattes på Peter-Paulfästningen, det beryktade fängelset där så många ryska radikaler tillbringat en tid av sitt liv. Dom föll först den 25 maj år 1864, alltså nästan två

En dehabriss teckning av sin egen isoleringscell i Peter-Paulsfästningen.

år efter arresteringen, och löd på 2 år och 8 månaders isoleringscell på fästningen, där Pisarev alltså kom att tillbringa närmare fyra och ett halvt år.

På sin moders och sina vänners enträgna begäran fick Pisarev i juni år 1863 tillstånd att i sin cell ägna sig åt litterärt arbete, d v s efter ungefär ett års väntan på dom, och kunde fortsätta att skriva för *Det ryska ordet* som tillsammans med *Den samtida* åter hade fått tillstånd att ges ut. Detta blev början på hans mest aktiva skapande period. I sin isoleringscell skulle han skriva 24 artiklar på sammanlagt mer än 2 200 sidor för *Det ryska ordet*. Det är mer än hälften av vad han skrev under hela sitt liv, och detta under de blott två och ett halvt år han tilläts skriva som politisk fånge.

Det var en tid av motgångar för de radikala. Den revolutionära vågen hade brutits. Tjernysjevskij, den dåtida vänsterens störste tänkare som i artiklar som *Storryssland* och *Brev utan adress* på ett lysande sätt formulerat misshöjdet med »bondebefrielsen», hade i juli år 1862 arresterats — en knapp vecka efter Pisarev. De flesta av de mer framstående och öppet oppositionella förvisades efterhand till glömskan i Sibirien. Det politiska upprоротet av år 1863 mot det ryska nationella förtrycket krossades liksom den ryske bondens uppror hade krossats, och nu slöt de flesta liberaler upp kring tsaren i hopp till Alexander II:s reformer.

I sin cell förlorade Pisarev snart tron på en social bonderevolution. För att förverkliga sina yppplysningsideal började han söka

andra vägar. Vad det framförallt gällde, menade han, var att ta upp kampen om idéerna. I sina artiklar började han propagera för naturvetenskap, i vilken han såg nyckeln till teknisk och social omdaning av samhället. Han satte sitt hopp till att uppfostra »tänkande realister», framförallt bland medelklassen, bland raznojtintserna. Kampen skulle föras på alla fronter. Den filosofiska idealismen hade han angripit redan i *Platons idealism* (1861). Själv pläderade han för en materiell världsuppfattning grundad på naturvetenskap. Han var övertygad om att naturforskarnas arbete slutligt skulle kullkasta idealism och teologi. Genom flera populärvetenskapliga artiklar, som t ex *Urveckling i djur- och växtvärlden* (1864) i vilken han introducerade Darwins utvecklingslära i Ryssland, gjorde han stora insatser för att stimulera naturvetenskaplig forskning. Enligt den stora Sovjetencyklopedin av år 1940 valde en rad stora ryska naturforskare sin bana under direkt påverkan av Pisarevs artiklar.

Men det Pisarev framförallt ägnade sig åt var litteraturkritik, och det är också denna som gör honom särskilt intressant. Samhällsutvecklingen i Ryssland med början i mitten av 1850-talet hade naturligtvis satt sina spår i litteraturen. 1859 skrev Gontjarov *Obtomov* och Tolstoj och Dostojevskij hade redan publicerat viktiga verk. Tjernysjevskij och Dobroljubov hade tagit upp traditionen från Belinskij inom litteraturkritiken och drivit den vidare. Pisarev tog ytterligare ett steg. För honom var allt prat om estetik och skönhet ren bluff. Det fanns inga principer eller lagar inom konsten, menade han; var och en måste ur sin synvinkel bedöma ett konstverk. Dessa tankar utvecklade Pisarev i artikeln *Estetikens utplåning* (1865), en recension av Tjernysjevskij tio år tidigare skrivna avhandling *De estetiska förhållandena mellan konsten och verkligheten*, där han bl a skrev:

»Författaren (Tjernysjevskij m.a.) skriver 'Konsten reproducerar allt det, som

är intressant för människans liv'. Men vad är då intressant och vad är ointressant? Denna fråga är obesvarad i avhandlingen *De estetiska förhållandena*, och den kan nu inte i någon form en gång för alla besvaras. Varje kritiker måste lösa den på sitt sätt och kommer att lösa den så eller så, beroende på vad han kräver av livet och vad han menar vara sin tids karaktär och behov.»

Och det var precis på det sättet Pisarev själv bedrev litteraturkritik. Den första stora artikeln hade han publicerat redan innan han arresterats: *Bazarov* (1862). Det var en recension av Turgenjovs roman *Fäder och söner*, där denne gett den äldre generationens syn på den radikala ungdomen. Huvudpersonen i boken är Bazarov, en ung medicinare, som Turgenjov lär ha hämtat drag till hos Dobroljubov. Turgenjov låter Bazarov bli den typiske representanten för

»Hemliga överläggningar». Nihilister, kallade sig de intensivaste revolutionärerna under tsar Alexander II:s regering. De radikala grupperna och mordförsöket mot honom drev Alexander II mot en allt mera reaktionär politik.

te tror på några principer, vilken aktning de än må omges av.
— Nå, och det är alltså bra? avbröt Pavel Petrovitj.

— Det beror på vem det gäller, min gode farbror. För en är det bra, för en annan illa.»

Kritikerna på *Den samtida* kände sig kränkta. De menade att författaren skapat ett midporträtt och tog avstånd från nihilisten Bazarov. Pisarev däremot hyllade hans gestalt:

»Jag är övertygad om att många av våra tidskrifters kritiker till varje pris kommer att vilja se en dold strävan i Turgenjovs roman att nedsätta den yngre generationen och bevisa att barnen är sämre än föräldrarna. Men jag är lika övertygad om att läsarna, obundna av bindande teorier som de är, kommer att fria Turgenjev i sina hjärtan, och i hans verk se en sann och djupt känd tavla av nutidsliv utan några dolda avsikter — och icke någon slags avhandling på en given uppgift. / . . . / Vad beträffar Turgenjev, så säger han helt sonika: 'Så här brukar unga människor av idag vara!', och därvid följer han inte ens den omständigheten att han inte alls tycker om sådana unga människor.»

Pisarev tog i motsats till *Den samtidas* kritiker fasta på personerna i romanen. Det var också den enda möjligheten för honom. Så här förklarar Jan Myrdal i *Ord & Avsikt* Pisarevs metod:

»Pisarev vägrar helt erkänna några estetiska kvaliteter; detta leder honom till att behandla litterära texter som verkliga återgivningar. Därmed blir ställningstagandet möjligt. Hans antiestetiska hållning befriar honom som kritiker. / . . . / Märk att detta inte är någon 'realismens triumf'. Pisarev arbetar snarare som den triumferande kritiker vilken av det litterära estetiska råmaterialet återskapar en verklig — antiestetisk och sann bild.»

I artikeln *Realister* (1864) fortsatte Pisarev analysen av *Fäder och söner*. Han målar upp och beskriver den yngre generationens »realister», förklarar också varför det går Bazarov så illa i romanen. Han ger uppgifter till de unga, försvarar dem från de liberalas angrepp. Det blev hans kanske mest lysande och omtryckta artikel. Årminstone den borde finnas tillgänglig på svenska.

År 1865 skrev han *Det tänkande proletariet*, en recension av Tjernysjevskijs roman *Vad bör göras?*, som denne skrivit våren år 1863 fängslad i Peter-Paulfästningen. Pisarev satte stort värde på denna roman, som fått ett fruktansvärt mottagande av samtliga tongivande kritiker:

»Och det är verkligen inte underligt att alla kritiker, från tidskrifter som *Förstrelser* till *Den samtida*, var så eniga. Aldrig tidigare hade den riktning som jag nämnde i början, så beslutsamt och direkt uttalat sig på rysk mark, aldrig hade den framstått i så skarp dager, så åskådligt och tydligt, för alla dem som avskydde den. Detta är anledningen till att Tjernysjevskijs roman driver alla dem som slentrianen föder och värmer till sådant raseri. De ser i den ett förhållande av konsten, en bristande respekt för publiken, omoral och cynism, kanske till och med ett embryo till alla möjliga brott. Och naturligtvis har de rätt: romanen hånar deras estetik, utplånar deras moral, visar det falska i deras kyskhet, och döljer inte sitt förakt för sina bedömare. Men allt detta utgör inte ens en hundradel av romanens synder; det viktigaste är att den har kunnat bli själva fanan för den riktning de hatar, visa de närmaste målen för den och samla allt ungt och levande runt sig och för sig.»

I *Det tänkande proletariet* fortsatte Pisarev sin analys av de unga, de »nya människorna» som Tjernysjevskij kallade dem i sin roman. Pisarev menade att vi nu äntligen fick se hur Bazarov skulle ha uppträtt

tillsammans med människor av samma typ som han själv:

»Bazarov var en lysande representant för en ny typ, men Turgenjev hade uppenbarligen inte tillräckligt med material, för att mer fullständigt ge en bild av sin hjälte från olika håll. Dessutom kunde Turgenjev, p g a sin ålder och vissa personliga karaktärdrag, inte till fullo sympatisera med den nya typen.

Vissa falska tonfall smög sig in i hans senaste roman, vilket från *Den samtidas* håll framkallade Antonovitjs stränga och orättvisa recension. Denna recension var ett mistag, och vederläggs bäst av Tjernysjevskijs roman, i vilken alla de nya människorna är av Bazarov-typen, fastän de är betydligt mer noggrant skisserade och betydligt mer detaljerat förklarade, än hjälten i Turgenjevs roman. Turgenjev står främmande inför människor av ny typ; dem kunde han endast iakttä på håll och märkte endast de sidor som dessa människor blottar då de konfronteras med människor av en helt annan sort. Bazarov är ensam i en krets, som inte alls motsvarar hans behov. Bazarov har ingen att älska och ingen att respektera, och det är därför det kan tyckas varje läsare, den 'skarp sinnige' i synnerhet, att Bazarov varken är förmögen att älska eller respektera.»

Den här artikeln, *Det tänkande proletarietet*, blev upptakten till en djup konflikt mellan tidskrifterna *Den samtida* och *Det ryska ordet*. De konservativa och liberala skrev med skadeglädje om bråket mellan »nihilisterna». I artikeln *Låt se!* (1866) gjorde Pisarev upp med Antonovitj och de andra på *Den samtida* med sin oerfarenligt briljanta och giftiga ironi.

Längst i sin teori om estetikens utplåning går han kanske i artikeln *Pusjkin och Belinskij* (1865). Det är en vittgående kritik av adelsamhället, dess seder och fördomar. Men Pisarev ville också visa att Pusjkin, ehuru en lysande stilist, aldrig hade varit någon verkligt stor poet, och därför har ar-

tikeln blivit en stötesten för sovjetiska litteraturkritiker: Pusjkin har ju blivit något av ett pelarhelgon i sovjetisk litteraturhistoria. Men för många har artikeln av just den anledningen känts befriande. Dissidentförfattaren och litteraturkritikern Andrej Sinjavskij har uppenbarligen tagit intryck av Pisarevs tankar i sin bok *Promenader med Pusjkin*, en kritisk betraktelse över Pusjkin, som väckte skandal bland exilryssarna.

Det är svårt att föreställa sig den unge Pisarev i Peter-Paulfästningen. I sin lilla cell producerar han artikel efter artikel, som väcker enorm uppmärksamhet, och aldrig finns minsta antydning om den oerhört svåra situation han befinner sig i. Att Pisarev verkligen väckte uppmärksamhet med sina artiklar råder inget tvivel om. Den 17 december år 1865 fick Pisarev en förfrågan från förläggaren F. Pavlenkov om rätten att ge ut hans samlade verk. I ett brev skrev Pisarev till sin mor:

»Har man hört på maken! Man vill ge ut en levande, icke död!, rysk kritikers och publicists fullständiga samlade verk. En kritiker som bara är 26 år gammal, och som herr Antonovitj anser vara ointelligent, Katkov — skadlig, Nikolaj Solovjev — antikrist.»

Det var verkligen en triumf!

Inom kort tog emellertid Pisarevs litterära verksamhet tillfälligt slut. Den 4 april år 1866 utsattes tsaren för ett attentatsförsök av studenten Karakozov, och reaktionen tog ny fart. Det blev början på vad som har kallats den »vita terrorn». Tidskrifterna *Den samtida* och *Det ryska ordet* drogs slutligt in, och samtidigt berövades Pisarev rätten att skriva. Hans artikel *Det tänkande proletariatet* fick censuren att dra örnen åt sig; den blev droppen. . . De siste månaderna i fängelset blev också de kanste svåraste för honom. Utan sitt litterära arbete fanns det ej längre någon meningsfull sysselsättning för honom. När han den 18 november år 1866 lämnade fästningen

var han visserligen psykiskt orubbad, men, med hans vän Nekrasovs ord, fysiskt bruten.

Hösten år 1866 dök Pisarevs syssling Maria Markovitj upp i S:t Petersburg. Hon skulle bli hans andra och sista kärlek. Redan i slutet av femtiotalet hade de blivit bekanta; Pisarev hade för tidskriften *Gryning* skrivit en recension av en samling noveller hon gett ut. Efter hans frigivande återupptog de bekantskapen som snabbt övergick till ett kärleksförhållande; hösten följande år flyttade de ihop. Men deras förhållande var inte jämbördigt. I ett brev av den 9 december år 1867 skrev han till Maria:

»Jag har fullständigt givit mig till dig, jag varken kan eller vill ta mig tillbaka, jag varken är eller vill vara utanför dig. Men jag ser samtidigt hela tiden en fara för att vårt förhållande skall ta slut hänga över mitt huvud.»

Pisarevs liv i frihet blev faktiskt svårt, mycket svårare än han hade föreställt sig åren då han suttit fängslad. Då tidskriften *Det ryska ordet* försvunnit ur bilden tvingades han dra sig fram på tillfälliga beställningar av artiklar. För tidskriften *Angelägenheter* skrev han en intressant recension av Dos-tojevskijs roman *Brott och straff* med artikeln *Kamp för livet* (1867).

Till sommaren år 1867 erbjöds emellertid Pisarev att bli medarbetare i *Fosterländska anteckningar*, som blivit de radikala nya språkrör, av dess chefredaktör Nekrasov. Här skrev han flera artiklar som vittnar om hans utveckling och senare åsikter, bl a en genomgång av Tolstojas stora roman *Krig och fred*, där han behandlade denna på samma sätt som Turgenjevs *Fäder och söner*, d v s medvetet anti-estetiskt.

Men Pisarev var sig inte lik. I ett brev till Turgenjev skrev han:

»Hela denna period, redan alltsedan ett halvår tillbaka, har jag inte längre känt mig förmögen att arbeta så som jag tidigare har arbetat. Hela mitt nervsystem

har skakats av övergången till frihet, och än i denna dag har jag inte återhämtat mig från denna omvälvning. Ni ser själv, hur otympligt skrivet detta brev är, hur min hand darrar.»

Men faktiskt tycktes hans liv reda upp sig. För sina vänner berättade han om sina resplaner inför framtiden, om nya litterära projekt. Och kanske skulle kärleken till Maria Markovitj bli bättre besvarad; de skulle tillsammans fara på semester till den lettiska östersjökusten. I sina minnen skriver Pisarev vän Skabitjevskij om försommaren år 1868:

»Pisarev för in på redaktionen mer glad och upplivad än jag sett honom på länge. »Äntligen måste han ha väntat ut sin kärleks lycka», tänkte jag ofrivilligt. Han hade kommit för att ta farväl inför sin resa till Dubbeln på badsemester för sommaren.»

Några veckor senare var Pisarev död. Så hade »den lysande stjärna som lovat så mycket försvunnit».

I raden av ryska radikala publicister intar Pisarev en framträdande plats. Redan före 1917 års Oktoberrevolution hade hans samlade verk hunnit komma ut i flera upplagor. Bland dem som tog djupa intryck av hans artiklar var faktiskt själve Lenin, vilket hans hustru Nadezjda Krupskaja berättar om i sina minnen. Hon var för övrigt själv mycket påverkad av Pisarevs tankar; under 20-talets sovjetiska kulturdebatt, som hon flitigt deltog i, refererar hon ofta till honom i bl a folkbildningsfrågor. Och att detta berömda ryska par inte utgör något undantag kan vi vara säkra på. När den helt unga sovjetmakten i oktober år 1918 beslutade om att resa monument över vissa historiskt och kulturellt framstående ryssar, så kom Pisarev självklart med bland dem som räknades upp.

I Sovjet har Pisarevs verk givits ut med jämna mellanrum. Han räknas officiellt som 1860-talets störste radikale publicist ef-

ter Tjernysjevskij och Dobroljubov. Och visst skrivs det fortfarande intressanta böcker och artiklar om honom av sovjetiska litteraturhistoriker. Men de ryska revolutionärt demokratiska traditionerna har ju som bekant plattats ut och i sin praktik bytt förtecken. På författarkongressen år 1934 infördes den socialistiska realiteten. Det blev i själva verket början till slutet på den relativa frihet som författarna haft på 20-talet. Ett av de viktigaste talen på kongressen höll Zjdanov, och det blev han som efter kriget fick fria händer att göra upp med »västflytandet» i det sovjetiska kulturlivet. Och här var det faktiskt traditionerna från det ryska 1860-talet som togs till intäkt för de veritabla utrensningar bland de intellektuella som följde. Zjdanov använde Tjernysjevskij och Dobroljubov i sina attacker mot de olikänkade, mot »de som knäfaller inför väst» som han uttryckte det. Men Pisarev användes så vitt jag vet inte på det sättet. Det hade också varit svårare. Faktum är att Pisarev själv hade gått till våldsamt angrepp mot de radikala på *Den samtida* då de läste Tjernysjevskij och Dobroljubov estetiskt. Pisarev menade ju, som vi har sett, att estetik är humbug, ja att det överhuvudtaget saknar existens. Således kan det inte heller skapas någon »progressiv» estetik. Och det som skedde i Sovjet under 30-talet får väl närmast betraktas som ett försök i den riktningen. Pisarev däremot betonar ständigt hur det bakom det estetiska omdömet lurar motsättningar och partitaganden, fördomar och vanföreställningar. Kritikern måste gå på djupet.

Pisarev förtjänar att bli läst än idag. Det gör han som en av det ryska 1860-talets mest lysande publicister, den tid som träffande brukar kallas »den ryska upplysningstiden». Och Pisarev har verkligen släktkap med de franska upplysningsfilosoferna. Han kämpar för förnuftet, ställer upp giften om att erövra vetenskapen — men också att skapa »våra vetenskapsmän». Han tar upp kampen om människors idéer och tankar, kampen om kulturen. Men Pisarev talar framförallt till oss

genom sin anti-estetiska hållning. Han visar med stor talang att en anti-estetisk litteraturkritik är möjlig och att den idag, mer än hundra år senare, är av betydligt större intresse än den estetiska kritiken hans samtida presterade.

Idag, då — för att tala med Myrdal — skönheten ligger som en ond och sur höstdimma över landet, blir Pisarevs frågor till sin tids sköndandar åter väsentliga att ställa:

»Vad har ni gjort förr oss?», frågar den unga generationen dessa herrar. »På vilket sätt har ni berikat vårt medvetande? På vilket sätt har ni drivit oss framåt, fött en gnista av missnöje med de smutsiga och råa sidorna i våra liv? Har ni krossat en enda rådande villfarelse? Har ni lagt ett varmt ord för någon stor idé? Har ni, om så bara i ett enda avseende, kunnat genomskåda vår tids föreställningar? På alla dessa frågor, som uppstått liksom av sig själva vid bedömningen av konstnärernas verk, saknar våra versmakare svar. Vad mer är kan de inte ens förstå dessa frågor utan blir villrådigt stående. Ty i sin själsliga naivitet är de helt övertygade om sina insatser storhet och sin rätt till allmänt erkännande. De anser sig själva vara konstnärer, men till denna titel har de inte större rätt än en modist som har hittat på en ny frisyr.» ■

Litteratur:

- E. Lampert: Sons against Fathers (Oxford 1965)
- L. Plotkin: D.I. Pisarev (Moskva 1962)
- J. Myrdal: Ord & Avsikt (Stockholm 1986)
- D. Pisarev: Selected Philosophical, Social and Political Essays (Moskva 1958)
- D. Pisarev: Literaturnaja kritika v trech tomach (Leningrad 1981)
- N. Tjernysjevskij: Vad bör göras? (Stockholm 1983)
- I. Turgenjev: Fäder och söner (Stockholm 1977)

Ur »Realister»

av Dmitrij Pisarev

□ Nedanstående text av Dmitrij Pisarev är hämtad ur *Realister*, skriven under juli-augusti 1864 i Peter-Paulfästningen.

Kapitel 1

Det förefaller mig som om en helt självständig tankeinriktning för närvarande börjar utkristalliseras i det ryska samhället. Jag menar inte att denna riktning är helt ny eller originell, säkerligen är den betingad av det som föregick den och av det som omger den, säkerligen lånar den från olika håll vad som svarar mot dess behov. I detta avseende liknar den naturligtvis den naturlag som säger att i naturen uppstår ingenting ur ingenting. Men det självständiga i den riktning som uppstått består i att den befinner sig i omedelbar förbindelse med vårt samhälles verkliga behov. Det är ur dessa behov denna riktning har skapats och det är endast tack vare dem som den kan fortleva och utvecklas så smått. När våra farfäder roade sig med martinism, frimureri eller voltairianism och våra fäder tröstade sig med romantik, byronism eller hegelianism så liknade de mest mycket unga gymnaster som till varje pris försöker intala sig att de känner ett oövervinnerligt behov att efter middagen dra ett djupt bloss på en stark cigarr. I själva verket känner dessa unga gymnaster ett behov av att verka vuxna, vilket är helt naturligt och berättigat, men själva rökandet har under alla omständigheter ingenting att göra med deras verkliga, kroppsliga behov. Det var så det låg till med våra närmaste förfäder. De hade det ytterst tråkigt och hade ett äkta behov av att sysselsätta sina hjärnor med tankeutbyte av något slag. Men att det blev just martinism, byronism eller hegelianism som importerades utifrån har ingenting att göra med ryssars verkliga organiska behov. Alla de här »ismerna» importerades endast för

att de var i bruk hos européerna; ingen av dem hade något som helst att göra med vad som pågick i vårt samhälle. Idag förefaller det stå till på ett annat sätt. Visserligen importerar vi idag fler teorier och översätter fler böcker till ryska än någonsin tidigare, men nu vet vi vad vi gör och är medvetna om varför vi väljer just det ena och inte det andra.

Efter Krimkriget föddes vår avslöjande litteratur och fick en hastig tillväxt. Den var till en början ytterst svag och obetydlig, och var t o m ganska närsynt, men dess fördelse var helt naturlig och organisk. Vi hade tillfogats ett slag som orsakat smärta, och från denna ville vi snabbt befria oss. Naturligtvis riktades avslöjandena mot de företelsor som var en nagel i ögat på oss alla. Bl a slog vårt missnöje ned på den lägre ämbetsmannakåren. Men sådana bedrifter i avslöjandets konst kunde självfallet inte tillfredsställa oss, och vi förstod snart att de för det första var fruktlösa, och för det andra orättvisa — ja, t o m meningslösa. / . . . /

Men vi har sett, och än i denna dag ser vi, två avgörande fakta framför oss, i vilka alla våra enskilda tråkigheter och bedrävelser har sin källa. För det första är vi fattiga, och för det andra är vi dumma. Dessa ord kräver naturligtvis en vidare förklaring. Vi är *fattiga* — det betyder att vi, i förhållande till invånarantalet, har litet bröd, litet kött, litet kläde, litet lärf, litet kläder, skor, linne, bostäder, bekväma möbler, goda jordbruks- och jaktredskap, kort sagt litet av alla de arbetsprodukter som är nödvändiga för livsuppehållet och för en fortsatt

produktiv verksamhet. *Vi är dumma* — det betyder att en överväldigande majoritet av våra hjärnor befinner sig i nära nog total överksamhet, att möjligen en tiotusendel av de existerande hjärnorna arbetar något så när, men skapar tjuo gånger färre nyttiga tankar än vad som vore möjligt vid en normal, om än på intet sätt uttröttande, verksamhet. / . . . / Självfallet är vår andliga fattigdom inte någon obotlig sjukdom. Vi är inga idioter och inte byggda som apor, utan människor av kaukasisk ras som blivit sittande likt vår käre Ilja Muromets, och som till slut fått våra hjärnor förslappade till följd av denna långvarig och skadliga sysselsöhet. Får vi bara fast på dem så kommer de mycket snart att uppnå sin verkliga kraft. Detta är naturligtvis något som måste ske, men vår olycka består i det faktum att vi är fattiga därför att vi är dumma, och dumma därför att vi är fattiga. Ormen biter sig i stjärten och avbildar symbolen för det eviga, ur vilket ingen utväg finns. Charles Fourier säger med rätta att den huvudsakliga livskraften i den moderna civilisationens alla olyckor består i denna förbannade »cercle vicieux». / . . . / Det finns emellertid en möjlighet att bryta denna onda cirkel på två ställen. För det första övergår som bekant en avsevärd del arbetsprodukter från den arbetande befolkningens händer till icke-produktiva konsumenters händer. Att öka antalet produkter som blir kvar i producenternas händer innebär att hans armod blir mindre och att han ges medel för att utvecklas vidare. Mot detta mål riktades regeringens lagstiftande åtgärder i bondefrågan. På denna punkt kan den onda cirkeln brytas blott genom den lagstiftande makten, och därför skall vi inte vidare orda om detta. För det andra kan man påverka de icke-produktiva konsumenterna, men naturligtvis inte genom moralpredikan utan genom levande idéer. Och det är därför man endast behöver vända sig till de konsumenterna som önskar ta itu med nyttigt och stimulerande arbete, men som inte vet hur de skall sätt igång och till vad de skall anpassa sina krafter. De människor som kan, och som efter

läggning önskar arbeta med sitt förnuft, bör förbruka sina krafter med yttersta försiktighet och beräkning; d v s de bör endast gripa sig an det arbete som kan bringa samhället verklig nytta.

En sådan sparsamhet med de andliga krafterna är allid och överallt nödvändig, ty mänskligheten har ännu inte någonsin eler någonstans haft såpass mycket andlig handlingskraft att den kunnat tillåta sig det minsta slöseri med den. I själva verket har misshushållningen allid och överallt varit fruktvärd, och det är anledningen till att hittills endast ynkliga resultat uppnåtts. Även hos oss har misshushållningen varit mycket stor, och detta trots att vi inte alls har något andligt kapital att slösa med. Det vi har kan än så länge blott liknas vid en tjugokoopere, men även denna stackars slant ställer vi på vår välskända omognad på högkant och slösar med på ett upprörande sätt. För oss är en sträng sparsamhet än mer nödvändig än för andra, mer bildade folk, ty jämfört med dem är vi närmast utfattiga. Men för att vi skall kunna iakttaga en sådan sparsamhet med de andliga krafterna så måste vi framförallt nå yttersta klarhet om vad som tjänar samhället och vad som gagnar. Med just dessa klargöranden bör våra författare arbeta. Det förefaller mig som om vi börjar känna det nödvändigt med andlig sparsamhet, och nu strävar efter att klargöra vad som är till verklig fördel eller nytta. I detta består också det nya i den tankeinriktning som enligt min mening håller på att utkristaliseras i det nutida ryska samhället. Om bara denna riktning får utvecklas så kommer den onda cirkeln att kunna brytas. Sparsamhet med de andliga krafterna ökar vårt intellektuella kapital, och detta ökade kapital, som används på nyttig produktion, ökar mängden bröd, kött, kläder, skor, redskap och alla övriga materiella arbetsprodukter. Ansvaret att utveckla denna riktning, och från detta håll bryta den onda cirkeln, ligger helt och hållet på vår litteratur, ty inom detta område kan litteraturen handla självständigt.

Kapitel III

Sedan en lång tid tillbaka har man förbrätt våra realister, både ofta och med skärpa, för att de varken förstår eller vörda konsten. Förebildelsen för oförståelse är orättvis; men att de inte vörda konsten — det är helt riktigt. Våra realister har, som unga människor som inte fullständigt utvecklats, ännu inte med tillräcklig tydlighet bestämt sitt förhållande till konsten. Vår litteräts verkliga riktning befinner sig över huvudtaget i en övergångsperiod: den har upphört att vara en vag instinkt, men ännu har den inte blivit en sträng och klart medveten övertygelse. / . . . /

Det händer år 1862. I februari numret av *Den ryske budbäraren* dyker Turgenjeps roman *Fäder och söner* upp. Uppenbarligen utgör denna roman en fråga och en appell från samhällets äldre del till den yngre generationen. En av de bästa företrädarna för den äldre generationen, Turgenjev, en ärlig författare som långt före livegenskapens avskaffande skrev och publicerade *En jägares dagbok*, denne Turgenjev, menar jag, vänder sig till den yngre generationen och frågar med kraft: »Vad är ni för människor? Jag förstår er inte, jag kan inte hylla er, jag förstår er inte, jag kan inte hylla er, jag förstår er inte, jag kan inte hylla er. Se där vad jag har hunnit notera. Förklara

detta fenomen för mig.» Det är romanens verkliga innebörd. Denna uppriktiga och ärliga fråga kom verkligen i rätta tid. Hela den äldre hälften av det läsande Ryssland ställde den tillsammans med Turgenjev. Det var omöjligt att avvisa denna appell om en förklaring. Litteraturen måste besvara den. / . . . / Om romanens tendens var dålig eller god — det spelar ingen roll; för de litterära realisterna var romanen under alla omständigheter ett dyrbart vittnesbörd om deras idéers öde, och en ännu mer värdefull förevändning att detaljerat förklara dem inför den läsande allmänheten. / . . . / Men tidskriften *Den samtida* agerade precis tvärt om. Den förrådade fullständigt traditionerna från Dobroljubov och gav sina läsare en rent estetisk recension. Herr Antonovitj använde all sin dialektiks krafter för att bevisa att Turgenjeps roman var dålig, trots att publiken varken hade med Turgenjev eller romanen att göra. Den ville veta vem Bazarov var, och denna fråga var för publiken av den mest vitala betydelse, ty en stor del av våra mödrar, fäder och systrar såg i sina söner och bröder en del eler en frukt av de typiska omständigheterna som koncentrerades och förkroppsligades med full kraft i Turgenjeps nihilist. / . . . /

Kapitel 15

Det andefattiga i varje estetiskt domslut består i att det inte är ett resultat av överväganden, utan av inspiration, av en ingivelse som brukar kallas instiktens eller känslans röst. Man kastar en blick och tycker om vad man ser — alltså är det bra, förträffligt, elegant. Eller så tycker man inte om det och då är saken också klar: det är bedrövligt, motbjudande, gement. Det är av denna anledning som det inte finns någon estet som kan förklara för er huruvida ni

kommer att tycka om något eller inte. Hela förklaringen begränsas till att hänvisa till en hjärtats inre röst. Esteten kommer naturligtvis att lägga fram ett helt system av indirekta lagar, men för att ge hela detta finurliga échaufaudage en solid grund blir han under alla omständigheter tvungen att åberopa den omedelbara känslan. Men om dessa hänvisningar inte har någon viss betydelse för fysisk mening så saknar de all innebörd. Sålunda finns det t ex människor

som inte kan äta fisk och som blir sjuka så fort den minsta lilla bit av denna för deras kropp outhärdliga substans hamnar i deras matsmältningsorgan — en föda som för de flesta är både läcker och nyttig. Det måste alltså finnas något slags individuell egenhet i magsäckens eller matsmältningsorganets konstitution som inte tål fisk. Varje duglig fysiolog kommer då, som Louis gjorde, ge en rådet att lyssna till vad magsäckens kräver, ty det är omöjligt att få den att ta reson: det finns ingen att vända sig till och att kämpa emot skulle endast medföra kvälningar och andra slags sjukdomssymptom. Ett annat exempel: ett lokomotivs gälla vissling är helt igenom obehaglig, eller för att uttrycka det på ett annat sätt, smaklös, motbjudande och gemen. Att det förefaller oss så beror på att hörselhervan plågas av det genomträngande ljudet. Det finns en fysiologisk orsak, och därmed är saken återigen slutgiltigt avgjord. Ett tredje exempel: kvinnan A känner en öövernigerlig fysisk avsky inför mannen B. Hon finner det motbjudande att vidröra hans hand, och att kyssa denna människa skulle vara rena tortyren för henne. Att detta förekommer i verkligheten är ett faktum, och naturligtvis finns det någon fysiologisk orsak till det även om den moderna vetenskapen möjligen är ur stånd att ge någon fullständig förklaring. Inte heller i detta fall bör man göra våld på sin natur. Fröken A skulle handla ytterst obetänksamt om hon trots sin fysiska motvilja mot herr B skulle ingå ett resonemangsäktenskap med honom.

Vår organism lyder alltså under vissa obestridliga lagar som den ger uttryck för, och den tål inte att de kränks. Men var god och försök uppge vilka lagar i vår organism som den franska publiken under Voltaires tid gav uttryck för då den systematiskt visade ut varje tragedi som saknade »un amoureux et une amoreuse»? Eller vilka lagar i organismen kom till uttryck då adelsfrökarna i våra provinser under 1830- och 40-talet nästan undantagslöst föredrog lysande uniformer och desillusionerade hjältar?

dier och känner verkligen en särskild sympati för dem. Och adelsfröken ser från tre till femton års ålder oupphörligen hur hennes äldre släktingar uppvaktar officerare av Pejorin-typ, och oupphörligen hör hon hur äldre ogifta kvinnor finner dessa officerare förtjusande. Det är bara helt naturligt, att denna adelsfröken, när hon blivit gammal nog att bära långklänning, också själv uppvaktar samma slags officerare och faktiskt känner en särskild bävan i hjärtat vid blotta åsynen av en hänförande uniform. En passiv vana — att anse en viss sak god och önskvärd — blir så till den grad stark, att den till slut förvandlas till en verklig känsla och en aktiv åstundan. Sådana förvandlingar sker ständigt i vårt inre. I vårt sista fall har vi en vana som naturligtvis är mycket bra, men det beror inte på att det är en vana utan därför att den råkar medföra allmänt nyttiga saker som är nödvändiga för mänsklighetens välbefinnande. Även om vi tillåter oss och uppmuntrar vanor när de är till nytta för oss, finns samtidigt ingen anledning att fördrögsfullt buga oss inför dem i allmänhet och anse dem oantastliga även om de är skadliga, oförnuftiga, obekväma eller till hinder. Vi kan därför lyssna på vår inre röst då den låter oss höra av sig, men vi är ingalunda skyldiga att blint lita på vad den har att ge för råd utan att först kritiskt granska dem. Att sätta sin lit till liknande bukaleri vore att döma sig själv till evig intellektuell överksamhet.

Mitt påstående är alltså att de instinkter och omedvetna böjelser, de ogrundade sympatier och antipatier, kort sagt alla de strömningar i vårt inre som vi inte ytterst noga och tydligt kan nå klarhet i och som vi inte kan hänföra till våra behov eller uppfattningar om nytta och skada, alla dessa våra inre strömningar har vi tillägnat oss i det förflytna, insupit med modersmjölken, tillgodogjort oss ur det samhälles tänkesätt i vilket vi formades och levde. Det är detta arv som utgör grunden för — och styrkan hos — våra estetiska föreställningar. Det som vi instinktivt tycker om, det tycker vi om endast därför att vi har vant oss vid det. Om denna instinktiva sympati inte kan legi-

timeras genom vårt kritiska tänkande så är det uppenbart att den bromsar vår intellektuella utveckling. Om det sunda förnuftet segnar i striden så rör vi oss framåt mot en mer solid, mer allmännyttig syn på saker och ting. Segrar däremot den estetiska känslan så tar vi ett steg bakåt, mot det mörkrets rike där slentrian, intellektuell kraftlöshet och ofärd råder.

Estetik, omedvetenhet, slentrian, vana — de är alla fullständigt likvärdiga begrepp. Realism, medvetenhet, analys, kritik och intellektuell utveckling är också likvärdiga begrepp, diametralt motsatta de första. Ju mer utrymme vi ger våra omedvetna böjelser, ju starkare vår estetiska känsla får ta fart, desto passivare blir våra relationer till de omgivande livsvillkoren, desto mer slutgiltigt och oåterkalleligt slutkas och förslavas vår intellektuella självständighet av det orimliga inflytandet från vår speciella situation som vi befinner oss i. De människor som avgudar skönhet och estetisk resonans vanligen såhär: detta tycker jag om, alltså måste det vara bra. Och när de intagit ståndpunkten, att *detta* är bra, så fortsätter de med att börja ställa upp andra villkor än den direkta känslans för att ett givet föremåls fulla skönhet skall kunna, och tvingas att, utvecklas. Det är detta uppräkande av sådana indirekta villkor som begränsar den blygsamma intellektuella verksamhet som kallas estetisk analys. Tanken rör sig därvid längs periferin på den snäva cirkel som den i förväg är inringad av. Den vrider och vänder sig ett litet slag, flyttar några dammkorn från en plats till en annan, och med detta låter den sig nöja. Voltaires samtida hade en gång för alla låtit sig övertygas om att en fullgod tragedi ovillkorligen måste innehålla en kärleksintrig. En sådan tragedi är lovvärd, ty den tycker vi om — se där deras grundläggande axiom. Det var ifrån detta axiom som deras analys utgick, och den syftade till att förklara under vilka villkor en *sådan* tragedi klarar sig för att vara så. Denna blygsamhet var särskilt förtjusande. Denna blygsamhet och ömkliga analys slutade naturligtvis med en finputsning av vissa obetydliga de-

taljer, och den var det ofruktbara, om än logiska, resultatet av en totalt ihålig och felaktig grundtanke. Voltaire förlöjligade sin tids gängse estetik för dess slentrianmässiga inskränkthet, men därvid snurrade han själv runt i en fullkomligt sluten cirkel som blott var en lite smula vidare än den förra. Och Voltaire greps av estetisk fasa då en av hans samtida, La Motte-Houdart, började bevisa att en tragedi kan vara förträfflig även om man inte iakttagit de tre enheterna (rummets, tidens och handlingens), ja t o m även om tragedien var skriven på prosa. Voltaire accepterade att en tragedi kan vara förträfflig utan kärleksintrig, men La Mottes hädelser kunde han inte godta, och Shakespeares dramer förfärade honom med sina barbariska regelbrott. Men även La Motte-Houdart skulle trots sin djärvhet gripas av fasa, om Belinskij började bevisa för honom att Corneilles och Racines tragedier var odugliga och att det rent av vore komiskt att jämföra dem med Shakespeares. Och Belinskij i sin tur skulle trots sin genialitet gripas av fasa, om Bazarov förklarade att »Rafael inte är värd ett vittne» och att människor alltså skulle kunna leva högst behagligt på jorden även helt utan tragedier.

Både fransoserna som avgudade kärlekstragedier, och Voltaire, La Motte och Belinskij var, trots sina åsiktskillnader, klar gräns mellan dem och företrädarna för en ren realism. Den existerande skillnaden mellan esteten och realisten består inte i att den ene erkänner konsten medan den andre förnekar den; det är endast en indirekt slutsats. Man kan vara estet och samtidigt utgå från den rent praktiska intressesfären, och man kan vara realist och med kärlek studera Shakespeare och Heine i deras egenskap av geniala och stora män. Den existerande skillnaden ligger mycket djupare än så. Estetikens slutargument är alltid: »*därför att jag tycker om det*», även om det oftast inträffar att den inte ens når fram till detta argument. Realister underkastar tvärtom även detta en analys. »Detta tycker jag

om», tänker realisten. »Gott. Men för att bestämma halten av mina sympatier skadar det inte att först finna ut vem denne *jag* är, som så djärvt uttalar sina definitiva domslut. Bland *mina* jämnåriga fanns många traskallar och uslingar; mina lärare hade för vana att prygla *mig* och tvinga *mig* att ljuga och bära mig nedrigt åt; *mina* manliga släktingar levde och lever på »arbetsfria inkomster»; *mina* kvinnliga släktingar blandar ihop Gogol med Paul de Coq och menar att det är lika riskabelt att släppa en författare över tröskeln i ett anständigt hem, som en skadlig ryktesspridare. Bland alla dessa och många andra liknande inflytanden komponerades och formades *min* personlighet. Naturligtvis förekom även intryck av ett annat slag, intryck som gjorde det möjligt för mig att kasta en kritisk blick på mitt arvsgods skräp. Det förekom samtal med ett litet antal kloka människor och det förekom läsning av ett stort antal kloka böcker. Vore det inte fräckt och dumt att ta för givet, att dessa människors och böckers välgörande inflytande skulle ha befriat mig från all den smörja som trängt in i mig från omvärlden?» Det står nu klart, att det är närvaron av en högsta och vägledande idé hos realisten och frånvaron därav hos esteten som utgör huvudskillnaden mellan dessa två grupper människor. Vad är det då för idé? Det är idéen om den allmänna nyttan eller solidaritet mellan alla människor. Liksom alla människor, ja överhuvudtaget alla djur, är såväl esteten som realisten fullkomliga egoister. Men estetens egoism liknar den orimliga egoismen hos ett barn, som i varje ögonblick är berett att stoppa i sig de mest motbjudande karameller och pepparkakor. Realistens egoism däremot är den medvetna och ytterst försiktiga egoismen hos en mogen människa, som lägger upp ett helt förråd av uppriskande njutningar vilka varar livet ut.

Idén om solidaritet mellan alla människor är känd även för ett stort antal esteter, men de förhåller sig till den som om det gällde något som förgick i Mexiko. »Ja, visst», säger esteten, »det är en god tanke,

och verkligen skrivs det intressant om denna idé. Varför inte ta och läsa litet i detta ämne? Och varför inte vid lämpligt tillfälle också i tryck låta meddela, att 'homo sum et nihil humani...' Kort sagt, varför skulle inte också vi esteter kunna förströ oss med denna idé, liksom vi förströ oss med alla små sköna blomster i denna den bästa av världar?». Och på så sätt bemäktigar sig esteterna solidaritetstanken, utan att på minsta sätt medverka till att den klargörs eller trimferar i praktiken. Så tröstar de sig med den och för därefter sin vana trogen på ett ytterst nätt, konstfullt och fint sätt in den i sin slutna cirkel av förstelnade sympatier, och där underordnas den deras högsta, om än hemliga, princip och främsta argument: *därför att jag tycker om det*. Här omformas den stora idé som behärskar sinnen hos världens snillen till en näpen liten småsak, en lätt presse-papiers som det är trevligt att ställa på skrivbordet för att han, en pennans aristokrat, skall påminnas om att även han minsann arbetar för män-

Ordförklaringar:

Ilja Muromets: Riddare, adelsman. En av de mest kända hjältna i de ryska folksägorna.
Charles Fourier: 1772 - 1837, fransk publicist, utopisk socialist.
Bazarov: Huvudpersonen i Turgenjens roman *Fäder och söner*.
Échafaudage: fr., byggnadsställning, bygge.
George Henry Louis: 1817 - 1878, engelsk positivist i Auguste Comptes anda, fysikolog, popularisator av Darwins idéer
François Marie Arouet de Voltaire: 1694 - 1778, fransk skriftställare, som skald strängt bunden av den franska klassicismens smakregler. Den förste i Frankrike som inom dramet uppmärksammade Shakespeares. »Men även rörande honom var han bunden av sin tids och sitt lands fördomar och påstod, att Shakespeare 'saknade

niskorna. Visst, och hur skulle han kunna undvika att arbeta för människor? Vilka dumheter han än skulle sätta på pränt, så är det ju i varje fall människor som kommer att läsa det, och inte hästar.

Alla mina spydigheter kan i sin helhet riktas endast mot *vår* tids esteter. Hos föregående tiders esteter, i stil med Voltaire eller Belinskij, mognade idéen om solidaritet mellan människor långsamt under det trånga estetiska skalet. Idag har denna idé mognat färdigt och visar sig i de mest olikartade former, inom alla grenar av mänsklig verksamhet. Alltså är den som idag vänder sig bort från denna idé och självblåset sysslar med dess krossade skal antingen blind, eller så kniper han avsiktligt ihop ögonen. Och att skratta åt människors intellektuella blindhet, sådana människor som själva anser att de utgör kvintessensen av mänskligheten, det är inte bara tillåtet, utan nödvändigt för att kunna klargöra och rena den stora idé, som har förvandlats till en budoarutsmäckning. ■

varje gnista av smak och var utan den ringaste kunskap om reglerna». (Nordisk familjebok)

Pejorin: Huvudperson i Lermontovs klassiska roman *Vår tids hjärte*.

Antoine Houdart de La Motte: 1672 - 1731, fransk skald och litteraturkritiker. Den förste i Frankrike som vågade protestera mot den klassiska smakens fordran på rummets, tidens och handlingens enhet i dramat. Tvivlade också på att denna diktart krävde en bunden versform.

Charles Paul de Coq: 1794 - 1871, fransk författare, som skrev vaudeviller och romaner av frivoll karaktär.

Homo sum et nihil humani...: latin, Jag är människa och intet mänskligt är mig främmande.

Presse-papiers: fr., papperspress

Om Otte Skölds tidiga politiska teckningar

av Jan Myrdal

□ Jan Myrdal skriver om Otte Skölds utveckling: »Han kunde ha blivit en av de stora nordiska konstnärerna. Det blev han inte. Han blev blott nästan stor som konstnär».

□ Otte Sköld (född i Wuchang, Kina 1894, död i Stockholm 1958) tillhör de mest betydelsefulla personerna i svenskt konstliv. Utan honom funnes varken Konstfrämjandet eller Moderna museet; fast det minns ingen nu när andra längesedan tagit äran. Han var i början på tjugotalet en av de största svenska konstnärerna i sin generation. Han kunde ha blivit en av de stora nordiska konstnärerna. Det blev han inte. Han blev blott nästan stor som konstnär. Han målade för månadslön åt Olsson på Svenskska. Efter mitten av tjugotalet (med målningar som den av baren i Paris) åstadkom han ingenting verkligt. Parisvännen Diego Rivera återvände till Mexiko och blev den som gav form åt sin tid. Otte Sköld däremot återvände till Sverige och växlade ned sig i en målarskola, i kommittéuppdrag och professor och annat krafs. Hans insats blev konferensmannens och

målarskoleföreståndarens. Han slösade så bort sitt enda liv och inför döden i cancer när han kunde inviga Moderna museet och nått ända fram i den karriären var han trots all yttre framgång och trots alla de kloka förslag om konstlotterier och förbilligade ateljéhyror han antecknat till protokollet fullt medveten om att han missbrukat sin begåvning och sina korta levnadsår på att administrera i stället för att skapa.

Några har i samtal skylt detta på hans hustru Arna som var gymnastikdirektör. Hon skulle ha gjort honom vanligare och mer affärsmedveten. Men hon försörjde honom när han hade det svårt i Paris och var av allt att döma en god kamrat och mål-larhustru. För övrigt väljer man sin mot-part liksom man väljer sitt öde.

Språkmanen Hannes Sköld (1886 - 1930), hans bror, var ledande clartéist och tidig intellektuell kommunist. Han var en

av författarna till *Det befästa fattighuset* och skrev en av de första-majsånger som blev mest populära i svenska demonstrationståg på tjuugo- och trettiotalen: ... *Första man, första maj, varje sliten kavaj blir en mantel av strålende ljus*. . . Otte Sköld själv var känd som allmänt politiskt radikal. Han medverkade också i Albin Amelinss *Mänsklighet* (med den dock blott dunkelt politiska bilden *Knäppkängsherrn och skoremsgrabben*). I Svea Rikes *Vem är vem i folkfronten* från 1943 visas honom äran att bli förtecknad som de nationellas fiende. Medarbetarskap i »kommunistiska» organ, stöd åt *Kämpande demokrati*, offentlig kritik av statsrådet Westman.

Han hade vuxit upp i Kina där hans föräldrar var missionärer. När han återvände som tonåring misslyckades han i den svenska skolan. Han ville bli konstnär men kom inte in på Konsthögskolan. Han ansågs dekadent. Han umgicks med konstnärer som Bertil Lybeck och Siri Derkert. Han medarbetade i olika tidskrifter, radikala och religiösa och 1914 ställde han ut i Lund:

teckningar och akvareller, som närmast gick i Beardsley-stil - - och vilka han senare kasserade

som Arna Sköld skriver i sina minnesanteckningar: *Otte, en bok om Otte Sköld* (Stockholm 1960). Han flyttade sedan till Köpenhamn för att bli konstnär på allvar, där tog han språnget över till det franska i konsten och när han ställde ut på Höstsalongen i Liljevalchs 1918 var han franskt modern med kubism och collage, hade gift sig med Arna och redan fått sin konsthandlarkontakt.

Men det kan vara viktigt att gå tillbaka till hans första konstnärår i Stockholm vid tiden strax före och efter Första världskrigets utbrott och se vad han då arbetade med. I böckerna står det att han *drog sig fram som tecknare* (Svenskt konstnärslexikon). Men det är att underskatta hans tidiga konstnärskap.

1913 grundade Erik Lindorm och Ivar Starkenberg skämttidningen *Naggen*. Den skulle vara mer än en svensk *Simplicissimus*. Den skulle vara politisk men inte par-

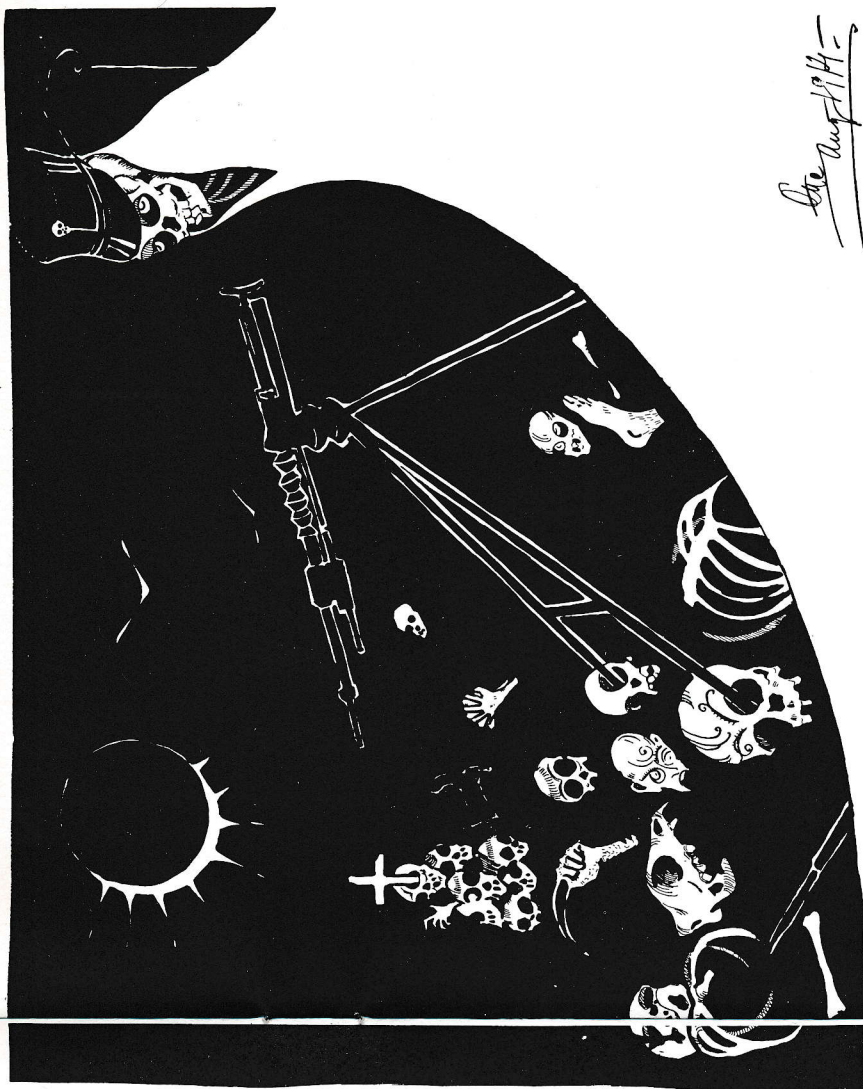
tibundet socialdemokratisk som *Wahre Jakob*. Avsikten var att samla de unga konstnärerna kring ett närmast ungsocialistiskt och revolterande boulevardblad; kanske nästan en svensk *L'assiette au beurre*. Det blev den aldrig även om den blev det bästa av det slaget som gjorts i Sverige och om dess historia och utveckling finns därför ett och annat att säga. Där började i alla fall den då ännu nittonårige Otte Sköld medarbetar på våren 1914.

Till en början var också hans bilder Beardsley-påverkade - - och *dekadenta* - som akademidirektören menat när Otte Sköld inte antogs som elev vid Konsthögskolan, men alls inte obegåvade och med en ovanlig säkerhet. Kineseriet var därtill inte bara manér. Han signerade kinesiskt på riktigt. Otte Sköld hade fått lära kalligrafi som ung i Kina. Han hade haft traditionella kinesiska målare som lärare och av dem lärt annat än vad som kunde inhämtas på KKH i Stockholm.

Men när kriget bryter ut förändras bilderna. Det estetiska blir effektiv politik utan att upphöra att vara formellt estetiskt. Per-Erik Lindorm skrev i *Naggen*, *Sveriges otydliga skämtidning* (Boklotteriet, Stockholm 1957) om Erik Lindorms anti-krigspropaganda i tidningen:

Jag vet mig aldrig i någon skämtidning ha sett krigets verkliga ansikte så hänsynslöst blottat. Simplicitissimus gjorde ju då tysk beredskapstjänst.

Det om *krigets verkliga ansikte* är naturligtvis överdrift men sant är att de flesta bland de tidigare revolutionära och krigsbekämpande konstnärerna i såväl Ententeländerna som Centralmakterna vid den tiden gjorde vämplikt som krigshetsare och folkmoordspropagandister. Med ytterligt få undantag. De svenska radikala konstnärerna däremot tog faktiskt upp kampen mot kriget i *Naggen*. Men det intressanta med Otte Skölds bilder är att de trots sin formella dekadens och sitt estetiska japaniserande blir mer realistiska än även Bertil Lybecks

Otte Sköld 1914

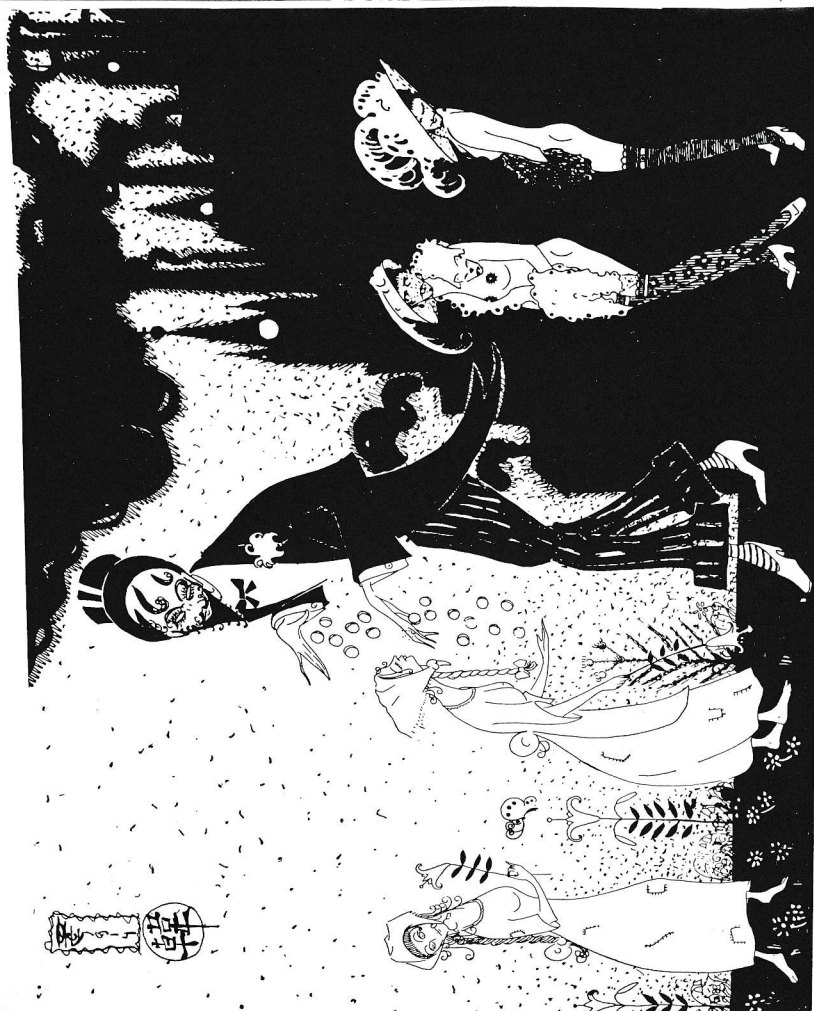
Solförmörkelse

bryter krigsbildernas serie men blir i sammanhanget också den en levande - - könslig - - protest mot kriget. (Friskare än bilderna från karnevalstiden året innan för övrigt.) Men den estetiska *Juldrömmen* år 1915 visar både styrkan och begränsningen hos

Otte Sköld denna första period. Den är en tjugottårig konstnärns romantiska krigsprotest. Realismen i bilder som *Sista akten* året innan har höjts upp i andra graden. Blivit känsla om. Snart skulle Konsten (och konsthandlarkontraktet) ta över. ■

Staden och landet. Naggen Nr 3, 1914

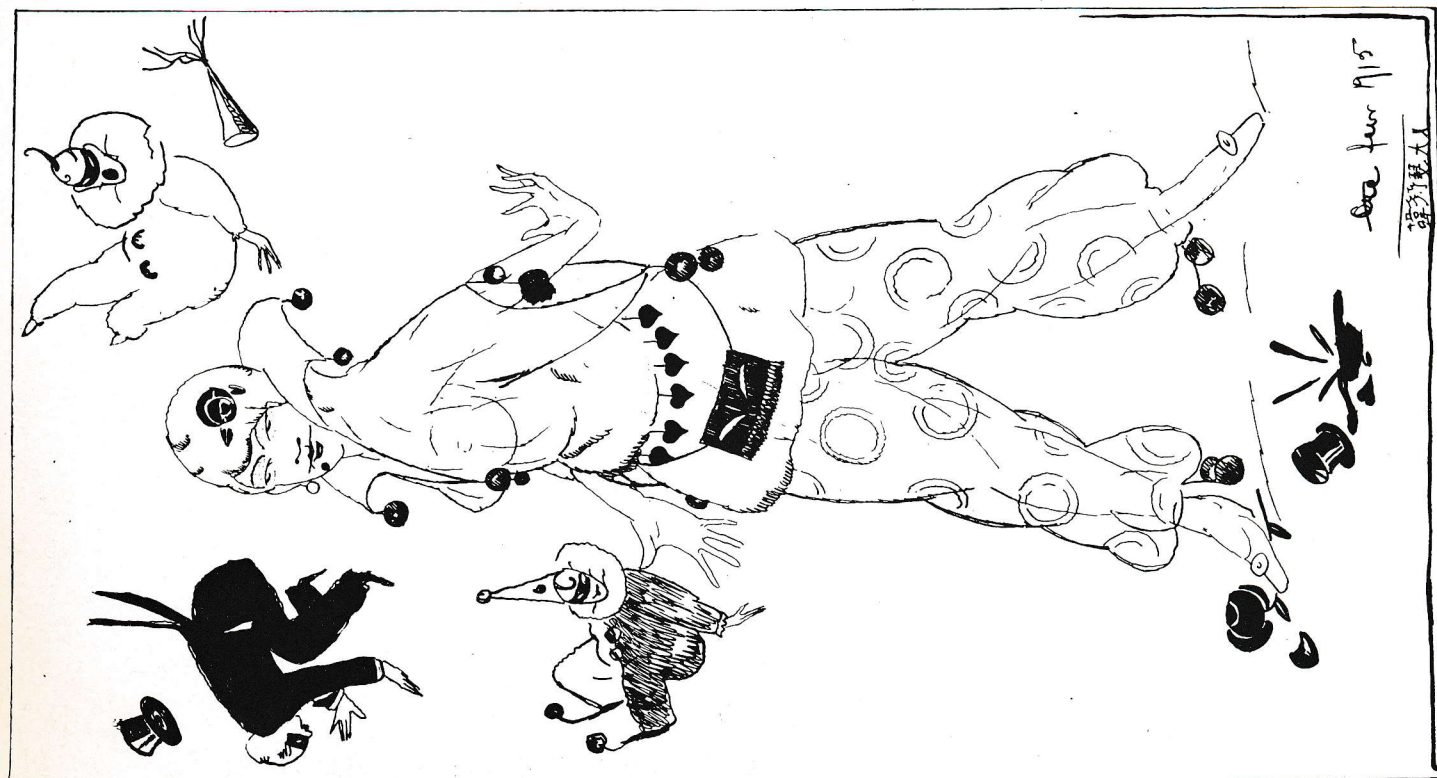

Med kyrktornstaggig rygg och evigt hungrigt gap
stadens drake ligger och vädrar efter rov,

och det är Landet, som för guld och köpenskap
med ungt, friskt kött får mätta hans behov.

Sista akten. Naggen Nr 6, 1915

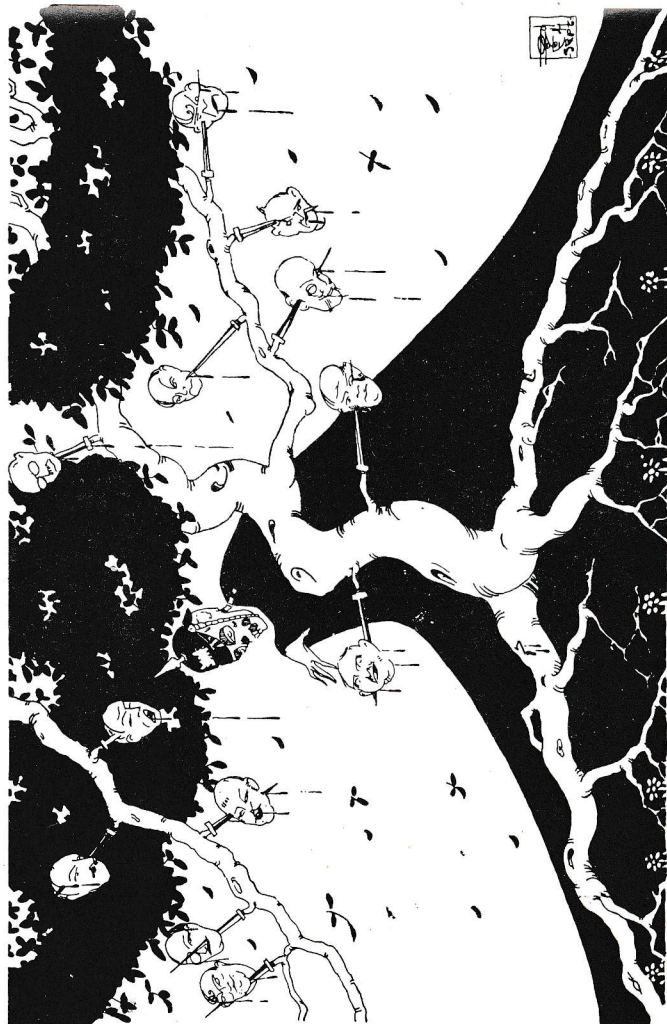

t.v. Karneval. Naggen Nr 8, 1915
ovan Brunst. Naggen Nr 6, 1914

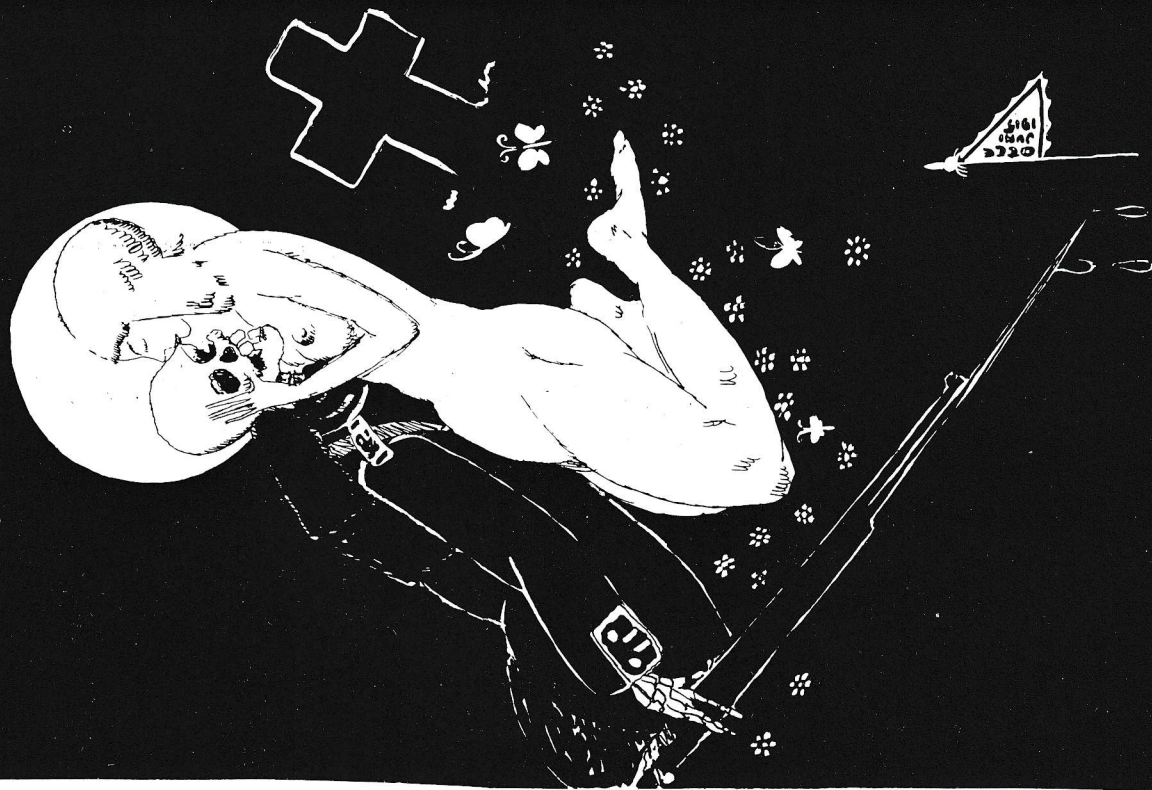

t.h. Juldröm. Naggen Julnummer 1915

nedan. Skördemannen. Naggen Nr 19, 1914

Svart av förruttnelse världsträdet färgas
i pestens och blodets och tårarnas fukt.
Av benangelshanden från grenarna bärgas
blods-höstens hemska och ymniga frukt.

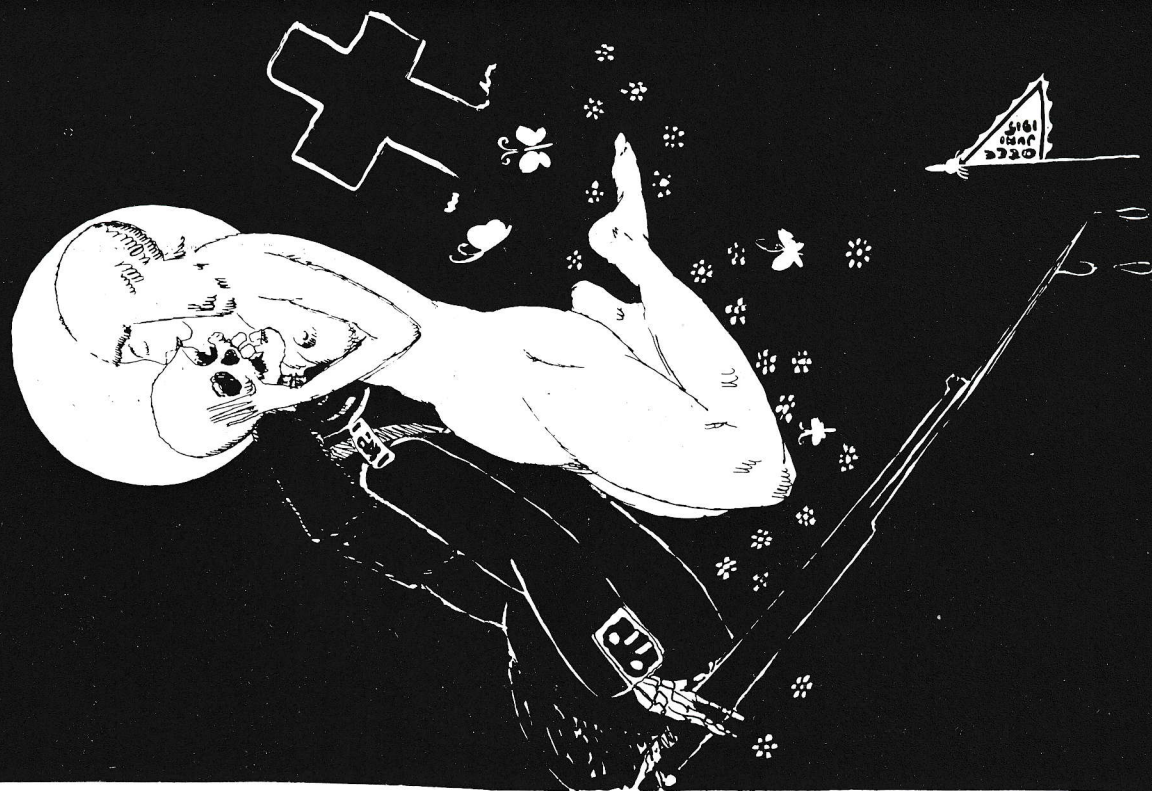

t.h. Juldröm. Naggen Julnummer 1915

nedan. Skördemannen. Naggen Nr 19, 1914

Svart av förruttnelse världsträdet färgas
i pestens och blodets och tårarnas fukt.
Av benangelshanden från grenarna bärgas
blods-höstens hemska och ymniga frukt.

Hur jag blev socialist

av William Morris

Självporträtt

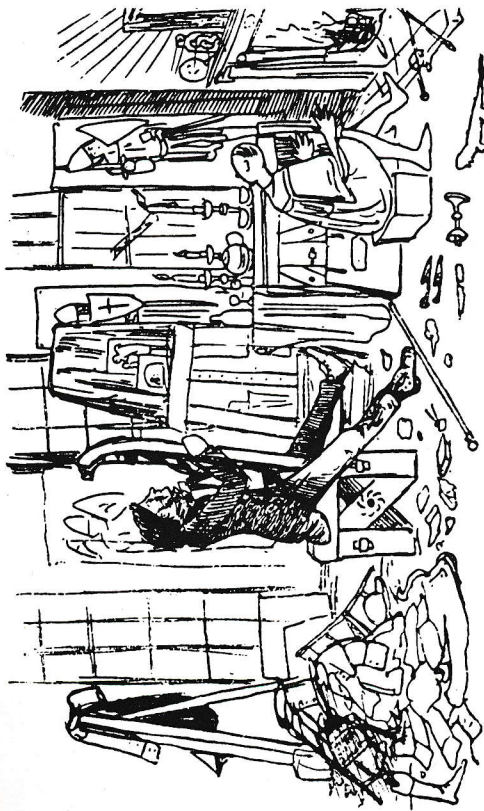
□ Vi har tidigare presenterat William Morris rätt utförligt i nr 3 1977 och nr 4 1986 samt i en recension i nr 4 1978. Denna skildring av hur han tog steget över till att bli socialist ingår i samma häfte som det där Walter Crane gav sin syn på socialismens nödvändighet och som vi publicerade i nr 3 1986. Det har gått ett sekel sedan dessa konstnärer verkade och tog politisk ställning men liksom deras konst fortfarande är av betydelse för oss är också deras resonerande ställningstaganden viktiga.

Redaktionen

Jag har blivit ombedd att presentera något slags historik för den ovannämnda övergången, och jag tror det kan vara någon nytta att göra det, om mina läsare betraktar mig som typisk för en viss grupp människor, men det är inte så enkelt att göra det klart, kort och sant. Låt mig emellertid försöka. men först skall jag tala om vad jag menar med att vara socialist, eftersom det sagts mig att ordet inte längre bestämt och med visshet uttrycker vad det gjorde för tio år sedan. Nå, vad jag menar med socialism är ett samhällstillstånd där det varken bör finnas fattig eller rik, varken herre eller tjänare, varken sysslöslös eller utarbetad, varken hjärnsjuka hjärnans arbetare eller hjärtsjuka kroppsarbetare, med ett ord ett tillstånd där alla människor skulle leva under jämlika förhållanden och sköta sina angelägenheter utan att slösa med något samt i fullt medvetande om att skada för den ene betyder skada för alla — förverkligandet

till slut av innebörden i ordet SAMVÄLDE.

Denna syn på socialismen, som jag omfattar idag och som jag hoppas omfatta till min död är just vad jag började med; jag hade ingen övergångsperiod, om man inte menar ett kort skede av politisk radikalism under vilket jag såg mitt ideal tillräckligt klart men inte hyste något hopp om dess förverkligande. Detta slutade några månader innan jag anslöt mig till (den då) Demokratiska Federationen, och avsikten med min anslutning till den organisationen var att jag hade fattat hopp om att förverkliga mitt ideal. Om man frågar mig hur starkt mitt hopp var, eller vad jag trodde att vi socialister som då levde och arbetade skulle uträtta för vårt ideal, eller när någon förändring av samhällets yta skulle åstadkommas, så måste jag säga att jag inte visste det. Jag kan bara säga att jag inte mätte mitt hopp och inte heller den glädje det

William Morris och Rossetti i ateljen

bragte mig på den tiden. För övrigt var jag totalt okunnig om ekonomi när jag tog detta steg; jag hade aldrig så mycket som öppnat Adam Smith eller hört om Ricardo eller om Karl Marx. Egendomligt nog hade jag läst något av Mill nämligen de posthuma skrifter (publicerade i *Westminster Review* eller *Fortnightly*?) där han angriper socialismen i des fourieristiska form. I dessa skrifter framställer han argumenten, så långt de nu räcker, klart och hederligt och resultatet vad mig anbelangar var att övertyga mig om att socialismen är en nödvändig förändring och om att det är möjligt att åvägbringa den i vår livstid. Dessa skrifter fullbordade min övergång till socialismen. Nå, sedan jag anslutit mig till en socialistisk organisation (ty Federationen blev snart klart socialistisk), blev det en samvetssak för mig att försöka lära mig socialismen ekonomiska sida och jag gav mig till om på Marx, fast jag måste erkänna att, medan jag sorgfälligt tillgodogjorde mig den historiska delen av *Kapitalet*, så drabbades jag av hjärnförvirringens kval vid läsningen av de rent ekonomiska partierna av detta stora verk. Emellertid läste jag vad jag förmådde och vill hoppas att någon

kunskap fastnade efter min läsning; men än mer, skulle jag tro, efter ständiga samtal med vänner som Bax och Hyndman och Scheu samt efter den raska följd av propagandamöten som ägde rum dåför tiden och vid vilka jag deltog. Som avslutning på de studier i praktisk socialism jag kunde genomföra fick jag av några anarkistiska vänner lära mig, tvärtemot deras avsikt, att anarkismen är omöjlig, på samma sätt som jag av Mill mot *hans* vilja lärde mig att socialismen är nödvändig.

Men när jag nu berättar hur jag hamnade i praktisk socialism så har jag, som jag uppfattar det, börjat i mitten, ty i min ställning som mäktig man, som inte drabbas av alla de hinder som tynger arbetaren vid varje steg, känner jag att jag kanske aldrig skulle ha kommit in på sakens praktiska sida om inte ett ideal hade tvungit mig att söka mig fram mot det. Ty politiken som politik, d v s icke betraktad som ett nödvändigt ehuru tyngande och motbjudande medel att nå ett mål, skulle aldrig ha lockat mig ens när jag blivit medveten om felen i samhället som det är nu och om förtrycket av de fattiga, om jag inte kunnat tro det möjligt att någon gång *partiellt* komma tillrätta

William Morris av Dante Gabriel

med dessa fel. Med andra ord, jag skulle aldrig ha blivit så dum att jag trodde på att den fattige var lycklig och »respektabel».

Om därför mitt ideal tvang mig att söka efter praktisk socialism, vad var det då som tvang mig att omfatta detta ideal? Nu kommer jag tillbaka till vad jag sade ovan om

att jag är typisk för en grupp med ett visst kynne.

Innan den moderna socialismen uppstod, aningen var eller förklarade sig nästan alla förståndiga människor vara helt nöjda med detta århundrades civilisation. Nästan alla dessa var verkligen så nöjda och ansåg att inget mer behövde göras än att fullkomna

denna civilisation genom att avlägsna några löjlige kvarlevor från de barbariska tidsåld-
rarna. Detta var kort sagt ramen för Whigs
tänkesätt, naturligt för de moderna välbär-
gade medelklassmänniskorna som faktiskt
vad mekaniskt framåtskridande angår intet
kan begära om bara socialismen lämnar
dem i fred att avnjuta deras välförsedda
stia.

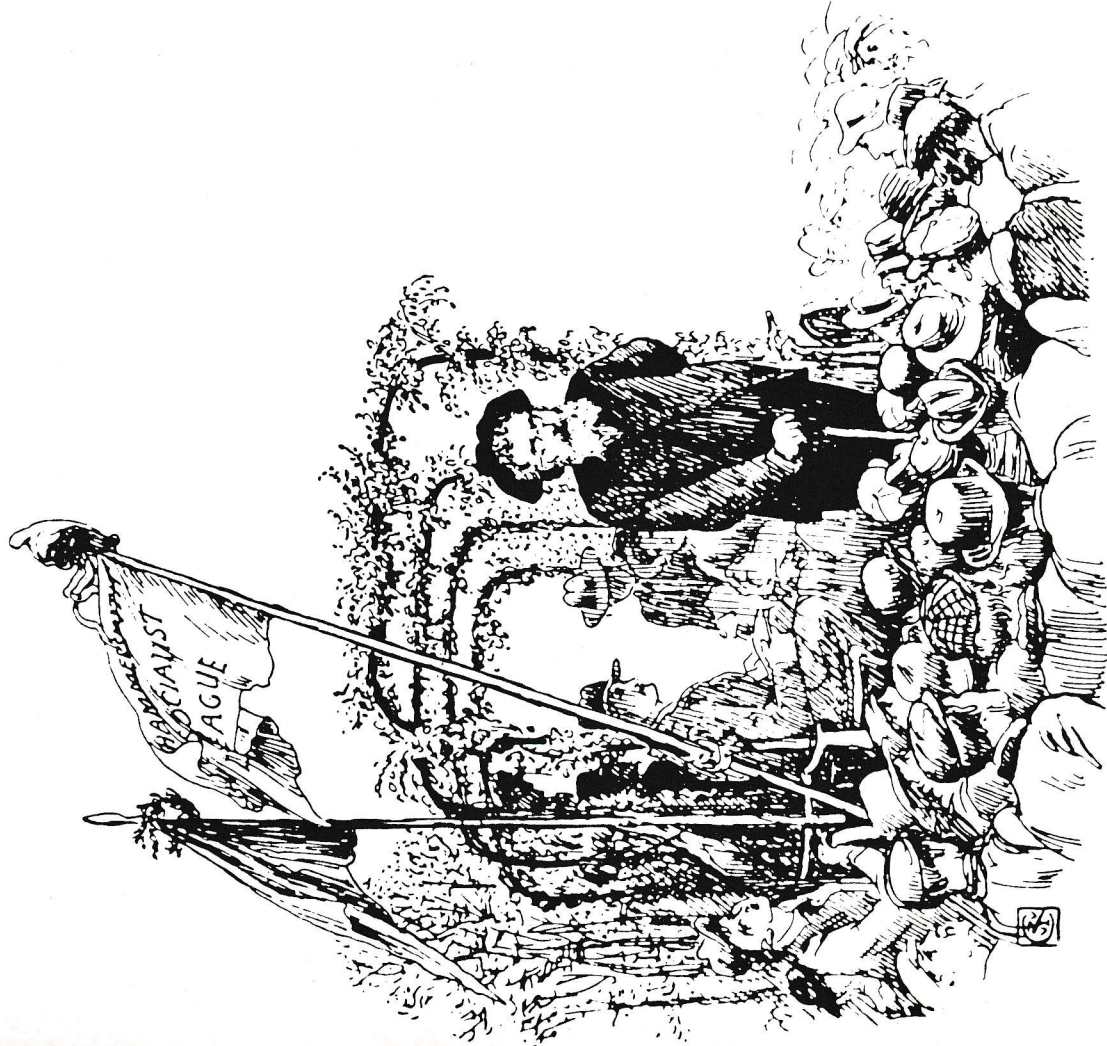
Men vid sidan av dessa tillfredsställda
personer fanns andra som inte var verkligt
nöjda utan som hade en vag känsla av av-
ståndstagande inför civilisationens triumf
men var tvungna till tystnad av whigpartiets
måttlösa makt. Slutligen fanns några som
var i öppet uppror mot detta whig-
tänkande — några, såg två, Carlyle och
Ruskin. Den senare var, innan jag blev in-
blandad i praktisk socialism, min mästare
på väg mot detta ideal, och när jag ser till-
baka kan jag förresten inte låta bli att säga
hur dödligt tråkig världen skulle ha varit
för tjugu år sedan utan Ruskin: Det var ge-
nom honom jag lärde mig att ge form åt
mitt missnöje, vilket jag måste säga inte på
något sätt var vagt. Vid sidan av åstundan
att frambringa vackra föremål har mitt livs
starkaste lidelse varit och är hat gentemot
den moderna civilisationen. Vad skall jag
säga därom nu när orden läggs i munnen på
mig, mitt hopp om dess förstöring — vad
skall jag säga om dess ersättande med soci-
alismen?

Vad skall jag säga om dess behärskning
av och dess slöseri med mekanisk energi,
dess fria samhälle så armt, dettas fiender så
rika, dess oerhörda organisation — för li-
vets elände? Dess förakt för enkla nöjen
som envar kunde njuta blott för deras då-
raktighet? Dess blinda vulgaritet som har
förfört konst, arbetets enda säkra lisa?
Allt detta kände jag då som nu men jag
visste inte varför det var så. Gångna tidens
förhoppningar hade skingrats, människo-
släktets strider under flera tidsåldrar hade
inte frambragt något annat än detta eländi-
ga, meningslösa, fula virrvarr; den omedel-
bara framtiden syntes mig sannolikt kom-
ma att intensifiera allt det nuvarande onda

genom att sopa bort de sista kvarlevorna
från tiden innan civilisationens tråkiga
smuts hade lagt sig över världen. Detta var
verkligen dystra framtidsutsikter och, om
jag får tala om mig själv som person och in-
te bara som typ, särskilt dystra för en män-
niska av min läggning, obekymrad om me-
tafysik och religion såväl som om veten-
skaplig analys men med djup kärlek till jor-
den och dess liv och med en lidelse för
människlighetens historia i det förflutna.
Tänk på det. Skulle allt sluta med ett kon-
tor på toppen av en slaghög med Pods-
naps (den själv gode, förmyndarkatige
Podsnap i Dickens sista fullbordade roman
Vår gemensamma vän) salong i kontoret
och en whig-kommitté som delar ut cham-
pagne till de rika och margariner till de fattig-
ga i så väl avvägda proportioner att alla
människor blir nöjda tillsammans, ehuru
ögonfröjden hade gått all världens väg och
Homeross' plats intagit av Huxley. Dock tro
mig, när jag verkligen tvang mig att se
framåt var detta innerst inne vad jag såg i
framtiden och såvitt jag kan berättat tycktes
knappt någon tro att det var värt att kämpa
emot en sådan civilisationens fullbordan.
Så jag trodde på ett pessimistiskt slut på li-
vet, om det inte på något sätt hade kommit
för mig att mitt i denna civilisationens
smuts skulle en stor förändrings frön, vad
andra kallar den Sociala Revolutionen,
börja gro. Alltings utseende ändrades för
mig genom den upptäckten och allt jag
måste göra då för att bli socialist var att ha-
ka på den praktiska rörelsen, vilket som jag
tidigare sagt jag försökt göra så gott jag
kunnat.

För att då summera, studiet av historien
samt kärleken till och utövandet av konsten
tvang mig att hata civilisationen, vilken om
förhållanden skulle förbli som de var skulle
fövärdla historien till inkonsekvent non-
sens och göra konsten till en samling kurio-
sa från det förflutna som inte skulle ha nå-
gon allvarligt menad realtion till livet i nu-
et.

Men medvetandet om en revolution som
rör om vårt hatiska moderna samhälle

Första Maj 1894. William Morris talar i Hyde Park.

Demonstration London 1886.

hindrade mig, som hade mer tur än många andra med artistisk uppfattning, från att stelna i blotta smädandet av »framsteget» å ena sidan, och å den andra från att slösa tid och energi på något av de talrika projekt varmed kvasiartister ur medelklassen hoppas få konsten att gro när den ej längre har någon rot, och sålunda blev jag praktisk socialist.

Ett sista ord eller två. Några av våra vänner kommer måhända att säga: vad har vi med dessa saker om historia och konst att skaffa? Vi vill med hjälp av socialdemokrati vinna en anständig levnadsnivå, vi vill leva på något sätt och det genast. Förvisso är det så att den som förklarar sig tro att frågorna om konst och kultur måste gå före frågorna om kniv och gaffel (och det finns sådana som föreslår detta) inte förstår vad

konst är för något eller hur dess rötter måste ha en mylla av frodigt och bekymmersfritt liv. Dock bör man minnas att civilisationen reducerat arbetaren till en så skinn-torr och beklagansvärd varelse att han knappt vet hur han skall bygga upp en åstundan om ett liv som är långt bättre än det som han nu tvingas uthärda. Det är konstens uppgift att ställa upp det sanna idealet av ett fullt och förnuftigt liv framför honom, ett liv då uppfattandet och skapandet av skönhet, besittandet av sant nöje som detta är, skall uppfattas som lika nödvändigt för människan som dagligt bröd, och att ingen människa eller grupp av människor kan berövas detta utom medelst rent förtryck, vilket bör bekämpas till det yttersta. ■

Övers. I. Folke

Konflikt och samtycke i Bodafors — en vetenskaplig fälla

av *Siwe Raadik*

□ Siwe Raadik recenserar en avhandling av Mona Rosendahl. Det är en studie av Bodafors i Småland. »Hur kan det vara sant, som undersökningar visat, att svenska arbetare skulle vara passiva och likväl, enligt andra studier, besitta ett anmärkningsvärt högt klassmedvetande, till exempel i jämförelse med brittiska arbetare? Det är en utgångspunkt för Mona Rosendahls arbete.»

När en kvinnlig marxist och socialantropolog tar anställning som arbetare på en typisk svensk industriort spetsar man gärna örnen. Hon har valt ett annat föremål för sin forskning än de inom ämnet gängse, i tredje världen och metropolerna.

Händelsen är intressant på två sätt. Dels

vet vi förut för lite om hur grupper interagerar i den industriella produktionen och vad de själva tänker härom. Dels blir förhållandet mellan teori och empiri knivigt när marxism konfronteras med deltagande observation av klassiskt socialantropologiskt märke. Mona Rosendahl har nu publi-

cerat en mycket läsvärd avhandling, »Conflict & Compliance. Class consciousness among Swedish workers».

Det var kring 1980 som Rosendahl riktade de instrument man förr gärna förknippade med studium av så kallade primitiva kulturer mot hjärtat av den svenska modellen: Bodafors, ett småländskt villasamhälle med borst-, flaggstångs- och mödelfabriker, där alla går ungefär likadant klädda, bor i likadana hus, äger bil, färg-TV och in- te minst motorgräsklippare att hålla framsi- dan ansad med. På 2 500 invånare finns det fem kyrkor och ett präktigt folkets hus, byggt på 1960-talet. Studien behandlar ar- betarnas relationer till varandra och till överordnade, deras erfarenhet av kontroll i arbetslivet, deras ställningstagande i kon- flikter, aktiviteten i fackförening och poli- tik och framför allt arbetarnas egen syn på arbete, familj, fritid.

Hur kan det vara sant, som undersökningar visat, att svenska arbetare skulle vara passiva och likväl, enligt andra studier, besitta ett anmärkningsvärt högt klassmedvetande, till exempel i jämförelse med brittiska arbetare? Det är en utgångs- punkt för Mona Rosendahls arbete. Hen- nes bok har sin avsevärda styrka i det socialantropologiska angreppssättet snara- re än i det marxistiskt inspirerade resone- manget. Rosendahl skriver bra och är en skarp iakttagare. Boken borde snarast gö- ras tillgänglig för en större svensk publik.

Alla bodaforsare är lika (och Gud nåde den som inte är det!) Ungefär så tycks den lokala ideologin kunna sammanfattas. Bo- daforsare känner i främsta rummet solida- ritet med andra bodaforsare. Särskilt ut- präglad är solidariteten mellan medlemmar av samma kristna församling. De lokala och religiösa kontexterna kännetecknas av konfliktlöshet och konformism.

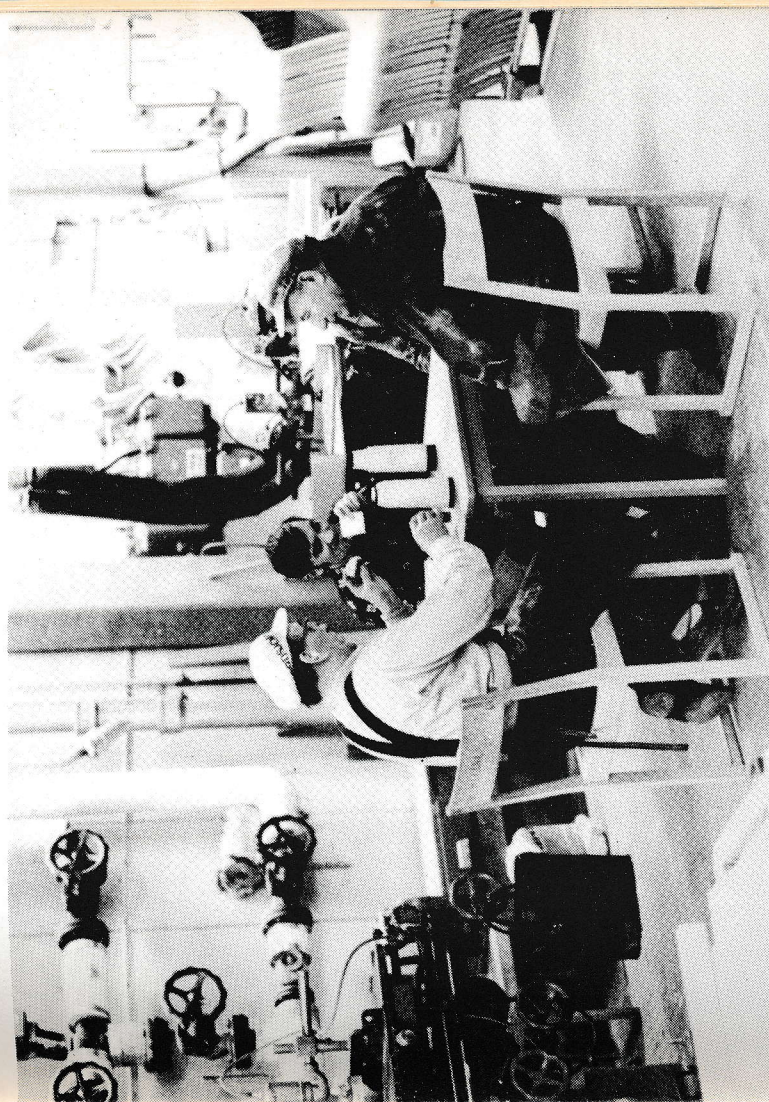
Om man emellertid studerar förhållande- na närmare framträder också en annan bild. Trots egna utsagor om motsatsen visar sig arbetare umgås privat bara med andra arbetare. På fabriken råder hierarki och sträng kontroll, trots föreställningar om fa- miljeanda och gemensamma intressen.

Kontrollen av arbetarna, intill övervakning av toalettbesök medelst rödljus, talar sitt osmyckade maktpråk. Många arbetare känner sig omyndigförklarade på arbets- platsen och betar sig ibland därefter. På sin ledighet axlar de annars ofta ett betydande ansvar som villaägare och föräldrar, i före- ningslivet och på andra kvalificerade sätt. På fabriken styrs de emellertid minut för minut av maskiner och produktionslinjer, stämpellockor och förmån. Men inte säl- stan reagerar de på tvånget med en befriande klackspark. Skämtan om abbotar och att slänga käft har i alla tider stärkt moralen bland undertryckta.

Genom att ta sig små friheter försöker arbetarna ständigt utmana den ordning som formuleras av företagets ledning och övervakas av arbetsledarna. De senare bil- betarna men i arbetsituationen ändå står i motsats till dem. Där går en gräns. Man är lika och samtidigt på var sin sida. Förmän- nens kontroll av arbetarna uppenbarar motsatsförhållanden som »inte finns», för att tala med Jonathan Swift.

Nu existerar emellertid mellan arbetare och förmän, liksom mellan t ex olika grup- per av arbetare, ett oskrivet avtal att man får utsätta varandra för ringaktande skämt, låt vara inom rimliga och av traditionen ut- stakade gränser. Efter A R Radcliffe- Brown brukar socialantropologer kalla så- dana relationer för »joking relationships».

I Radcliffe-Browns *Structure and Function in Primitive Society* från 1952 finns en uppsats *On joking relationships*. Där häv- das att skämt-relationen på visst sätt är ra- ka motsatsen till kontraktet. I stället för en rad skyldigheter förekommer här ett privi- legium att uttrycka ringaktning. Men går man alltför långt är etiketsbrottet ett fak- tum och alliansen bruten. I skämt- förhållandet har parterna den enda skyldig- heten att inom tämligen vida gränser tåla skämt på egen bokostnad. Jag önskar att Rosendahl hade diskuterat detta lite mer, trots att det kan te sig gammalt och uttrös- kat.

»frukost på fabriksgolvet»

Grundläggande i skämt-relationen är att den sociala strukturen håller isär parterna så att deras intressen kommer att divergera och fiendskap vore den logiska konsekven- sen. Men skämtrelationen är med detta syn- sätt ett slags allians som förebygger kon- flikt mellan stridiga intressen, samtidigt som den håller dem förenade.

Max Gluckman, som kan hänföras till samma skola, skrev om »supprorsritualer» i *Custom & Conflict in Africa*, 1956. Han ta- lade om tillfällen då man betar sig precis tvärt emot vad etiketten bjuder. Som exem- pel anför han hur officerarna en särskild dag varje år kan uppträda som sina under- lydandes tjänare. Samhällsstegen är för ett skimrande ögonblick vänd upp och ner. Så- dan *rituell statusinversion* kan ses som en

protest mot den rådande hierarkiska ordningen (manskaps synpunkt). Samti- digt tjänar den till att bevara och stärka samma ordning (officerarnas synpunkt). Hierarkin, görs synlig på ungefär samma sätt som de förbiflyrande bilderna av Co- ca Cola i den bekanta, oetiska, reklamfil- men som siktade på biopublikens under- medvetna. I det här fallet är det inte upp och nedvändandet som är den egentliga po- ången. Utan i stället »stegen», hierarkin, att bägge parter erkänner den.

Mona Rosendahl kunde sagt mer om Gluckman än hon gjort. När de hårt kon- trollerade arbetarna ägnar sig åt barnligt bus och skämt med överordnade, och sedan odlar långlivade skrönor om sådana skämt, så stärker detta enigheten mellan arbetar- na, utan att dock för ett ögonblick hota

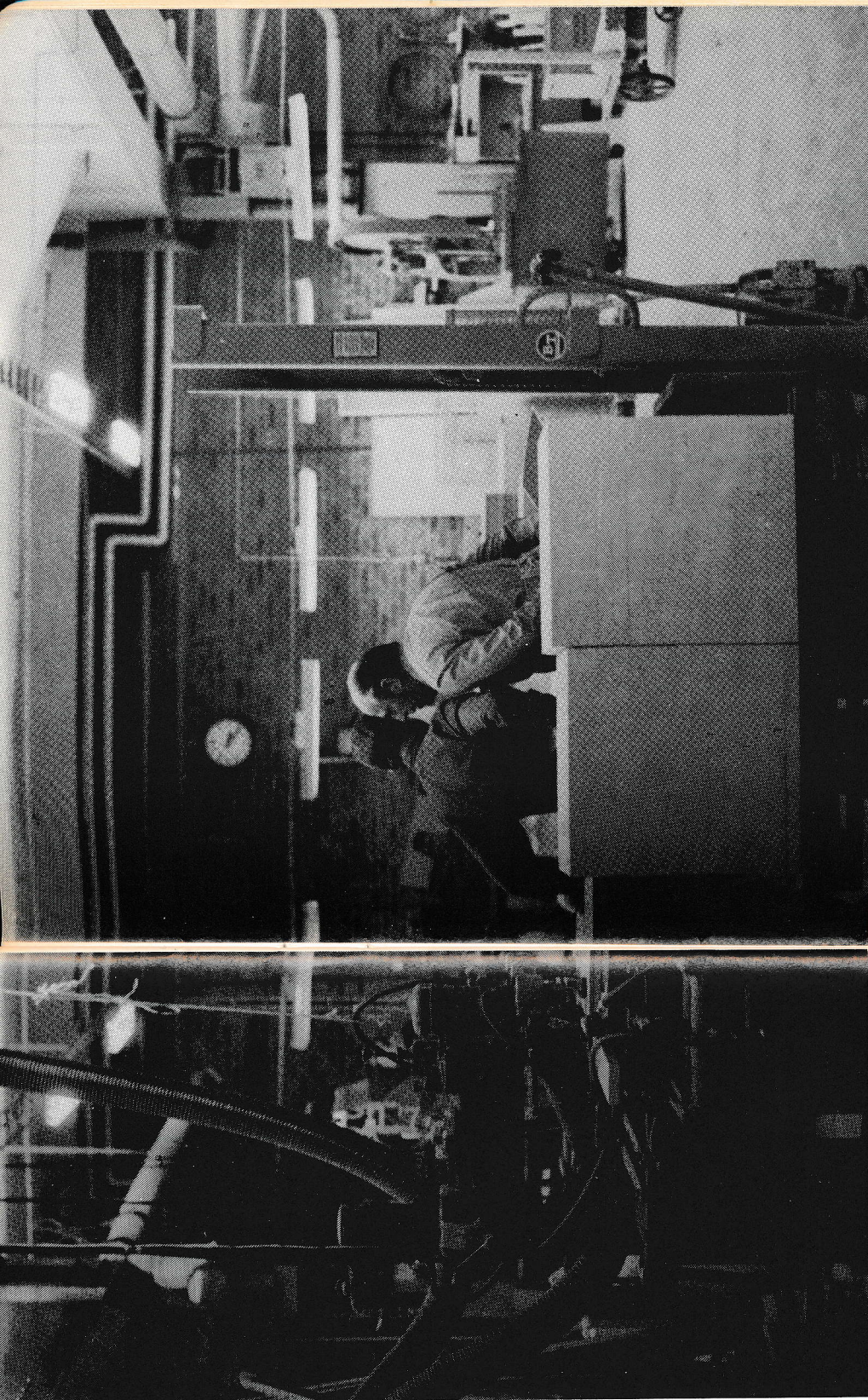
den ordning som sätter dem själva i stryk-klass.

Enligt Rosendahl förmår arbetarna inte urskilja den strukturer som alstrar intresse-motsättningar. Orsaken till upplevda orätt-visor förligger de i stället till enskilda per-soner av kött och blod, närmast represen-tanter för företagsledningen. Skämt om överordnade som begått ett eller annat för-ment brott mot sunda förnuftet fungerar som ett slags säkerhetsventil. Men de där små fnissiga uppsrungskarna är precis mot-satsen till hot mot den bestående ordning-en.

Rosendahl koncentrerar sin Bodaforsstu-die till möbelfabriken där hon själv arbeta-de, och inte minst till samspelet mellan ar-bete och fritid. Å ena sidan livet på verk-stadsgolvet, utmärkt av ojämlikhet och ver-tikal kontroll och å den andra fritidslivet med konformitet och horisontell kontroll — ett slags Valfärds-lante. I arbetslivet är ojämlikheten uppenbar, samtidigt som fö-reställningar om likhet inom fritidens sfär ges en närmast mytisk dimension.

De spontana konflikterna på verkstads-golvet stärker den bestående ordningen. Max Gluckman (som dock studerade zulu-er och inte bodaforsare) gjorde på sin tid gäl-lande att huvudmotsättningen i ett samhäl-le skall sökas mellan grupper som liknar va-randra och som samarbetar som delar av en större grupp. Om man vill kan man i Ro-sendahls fall tänka på sådana grupper som arbetare gentemot mellanskikt i arbetar-kommunen, religiöst eller fackligt aktiva gentemot andra arbetare, eller arbetare gentemot förmän, anställda gentemot före-tagsledning.

I vissa infattningar är gruppmedlemmar-na likar: i kyrkorna, i lokalsamhället etc. Hos Gluckman är poängen att detta slags »segmentära opposition» (bland zulu-er i Syd-Afrika) ytterst tjänar till att skapa sammanhang och jämvikt. Konflikter mel-lan grupperna stärker systemet. Sociala grupper tenderar att dela sig, för att sedan förenas på nytt i ett annat mönster. Allian-ser skapas (jämför frikyrkorna i Bodafors,

»Har du hört den om ...»

eller arbetarkommunen där arbetar- och mellanskiktsgupper spänner mot varand-ra!). Konflikt i en uppsättning relationer (i vårt fall i fabriken) absorberas och åter-ställs i utjämnande relationer (kyrkorna, fritidslivet, de prydliga småhusträdgårdar-na).

Rosendahl bygger — ty hon ingår i en forskningsstrategi — på *grundantaganden om verkligheten* som leder henne till ett »konservativt» resultat. Medvetet eller, än värre, omedvetet har hon därmed tagit ställning politiskt. Ställt sig på samma

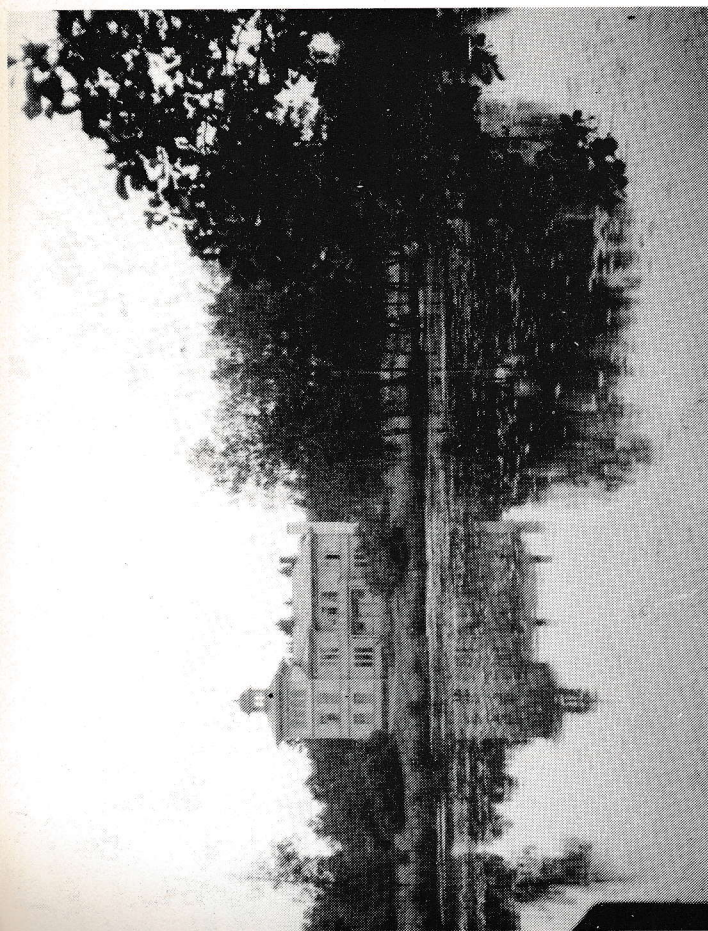
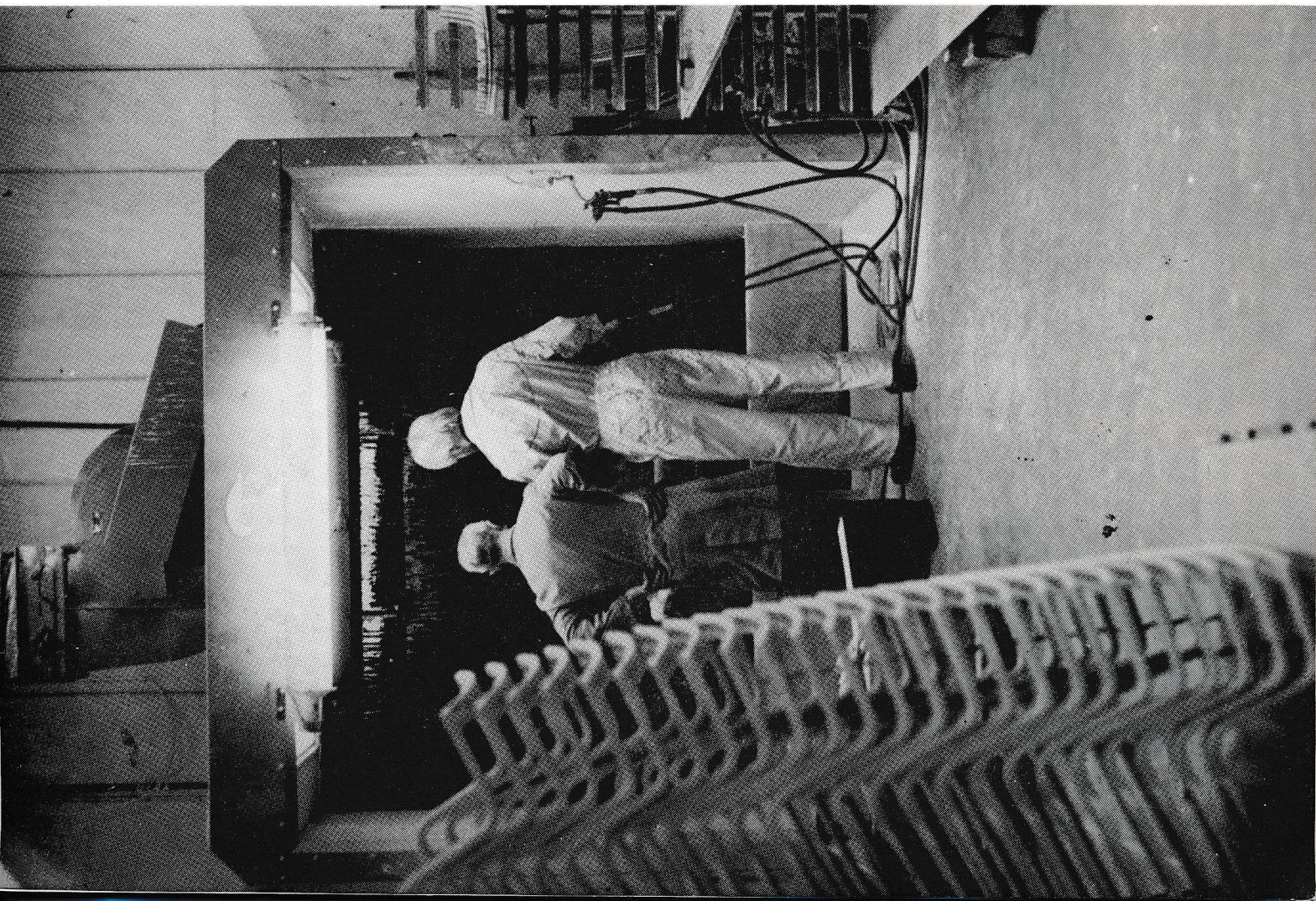
grund som konservatismen. Med Marx stu-derar man villkoren för systemförändring. Men Rosendahls angreppssätt ger svar på varför systemet består. Det blir då något konstigt med resonemang kring det som skulle vara huvudämne för studien, nämli-gen arbetarnas klassmedvetande.

Rosendahl kommer nämligen fram till att arbetarna slits mellan två motsatta samhällsuppfattningar (precis som hennes egen avhandling för övrigt). Å ena sidan skulle arbetarna gilla den bestående ordnin-gen, uppmejkad som den tänks vara med

idéer om jämlikhet och rättvis fördelning, egen individuell skuld till låg position och avsaknad av klassklyftor.

Samtidigt kan arbetarna inte bortse från sin omedelbara erfarenhet av ojämlikhet, uttryckt i bland annat en ständigt pågående kamp mot kontrollen på verkstadsgolvet. Klassamhället uppträder just där så illa be-slöjat att den dominerande ideologin (som laddar batterierna i konsumtion, kyrklighet och lokalpatriotism) inte räcker till för att skyla eländet.

Arbetarnas klassmedvetande tycks — be-

ovan. Motiv okänt. Förmodligen bedagad lokal »överklass»-villa.
t.v. »Arbetare och förmän — lika men på var sin sida»

roende på sammanhanget — ha både »kon-servativa» och »socialistiska» drag (om jag får uttrycka mig enkelt). Min privata erfarenhet som industriarbetare för trettio år sedan säger mig att det faktiskt också förhåller sig så. Men tolkar jag min erfarenhet rätt?

När Mona Rosendahl genomförde sin deltagande observation var hennes seende strukturerat — gör jag gällande — inte av den marxistiska tradition hon medvetet bekänner sig till, utan tvärtom av den diame-tralt motsatta från Emile Durkheim. Ro-sendahl är självfallet inskolad i det synsätt som dominerar hennes disciplin. Jag hänvi-sar i det sammanhanget till Ulf Drobins sammanläggningsavhandling från 1983, *Om teori och empiri i religionshistorisk forskning*. Rosendahl har uppenbarligen låtit empirin sammanblandas med teori som går stick i stäv mot hennes egna mar-xistiska utgångspunkter. Är det mot den bakgrunden egendomligt att hennes forsk-ning framställer arbetarnas klassmedvetan-

de som motsägelsefullt, i den mån det alls existerar?

För att nu hådra: Rosendahl diskuterar vad hon själv studerat på ort och ställe ge-nom deltagande observation. Men redan genom att utväljas till socialantropologisk forskare har hon med eller mot sin vilja sti-git in i en tradition, ett paradigm, som byg-ger på en uppsättning antaganden om verk-ligheten, vilka strukturerar observationer-na. Empiri och teori är hos henne hopblan-dade på ett lärorikt sätt. Trots att Rosen-dahl framträder med marxistisk begrepps-apparat tillgriper hon ett helt batteri av grepp som ytterst går tillbaka på den kon-servative Emile Durkheim. Detta förläna-r Mona Rosendahls läsvärda avhandling en spänning som den i längden kanske inte rik-tigt tål. ■

Not: Rosendahls informationsrika och mycket välskrivna bok är utgiven som nr 14 i serien *Stockholm Studies in Social An-thropology*, 1985.

Klockan klämtar för Gustafsson

av Margareta Zetterström

undantag när, till en jамande hyllningskör där fransmannen Pierre Ajame i Le Nouvel Observateur står för den mest skärande falsksången. Av bidragen är det, förutom några (omtryckta) texter av jubilaren själv, egentligen bara Björn Nilssons och Verena Reichels (Gustafssons tyska översättare) som jag läst med något uns av behållning.

I romanen *Herr Gustafsson själv* står det att läsa apropå femtiotalet: »Bland filosoferna var det god ton att inte intressera sig för världen. . .» Samma sak kan sägas om de medverkande i boken *Att läsa Gustafsson*. De för många resonemang om »det speciella Gustafssonsoundet» och om författarens litterära universum men det är en *inomlitterär* diskussion där världen totalt lyser med sin frånvaro.

Jan Myrdal skrev i Expressen den 16 september 1985: »Jag är orolig för Lars Gustafssons utveckling. Djupt orolig.» Genom sin nya roman ger Gustafsson ytterligare fog för oro. *Bernard Foy's tredje rockad* är en mondan, halvt intellektuell underhållningsroman skräddarsydd för internationell bestsellerpublik, en roman som dessvärre *totalt saknar mening*. Den är tjock. Den innehåller otaliga blinkningar ägnade att smickra läsarnas intellektuella fåfänga (allusioner till Baudelaire, Hofstadter etc.) men det är yligt bildningsprål snarare än äkta djupsinne.

Romanen har en sinnrik komposition enligt ask i ask-principen men denna komposition, denna form, är inte en tvingande nödvändighet för att uttrycka viktiga tankar. Gustafsson har lämnat byggnadsställningarna kvar helt synliga och formen tycks till slut vara romanens enda egentliga innehåll. Där finns visserligen en stor portion samhällskritik (utfall mot svenska taxeringsdirektörer, ekopoliser, skattefogdar) men det är en samhällskritik som på något sätt tappat sitt fotfäste i verkligheten och därför mest blir slag i tomma luften.

□ Margareta Zetterström anmäler en bok om Lars Gustafsson och en av honom: *Bernard Foy's tredje rockad*. Om den senare skriver hon, att det är en mondan, halvt intellektuell underhållningsroman skräddarsydd för internationell bestsellerpublik, en roman som dessvärre *totalt saknar mening*.

När det västtyska förlaget Hanser beslöt att tillsammans med svenska Norstedts utge en hyllningsskrift till Lars Gustafssons femtiårsdag inbjöds även Jan Myrdal att medverka. Myrdal tvekade länge (i festskrifter »ljuger som i liktals») men skrev till slut en kritiskt resonerande text, där han träffsaker beskrev Gustafssons utveckling under senare år (publ. i Expressen 14/6 1985 under titeln *Klockan klämtar för Lars Gus-*

tafsson). Förlaget Hanser önskade dock hellre liktal än intellektuell kritik, Myrdals bidrag refuserades och resultatet blev den tama festskrift vi nu kan studera under titeln *Att läsa Gustafsson*, en intern uppbyggelseskrift för medlemmar av det internationella Lars Gustafsson-sällskapet, en tomt oanvändbar bok, totalt renons på originella idéer och uppslag.

De medverkande samlar sig, på något

Det som fortfarande förmår fångla hos Gustafsson är miljöbeskrivningarna och »det speciella Gustafssonsoundet». Men även här märks en förändring. Språket har börjat svaja:

»För den erfarna sverigeresenären — och Foy hörde till de erfarna — finns det ett sätt att veta att tåget håller på att närma sig Helsingborg. Det är när alla de serbiska städerskorna till kontor i Helsingborg stiger på tåget i Klippan.»

Jag är ledsen att behöva säga det; men den sista meningen är inte svenska.

Också jag hyser alltså djup oro för Lars Gustafssons utveckling. Och jag har extra stor anledning att känna oro eftersom jag tillhör de Gustafsson-läsare som — av någon outgrundlig anledning — önskar att *just han* skall beskriva vår samtid. Måste jag snart definitivt skrnlägga mitt hopp?

ATT LÄSA GUSTAFSSON. En bok om Lars Gustafsson. Urval Ruprecht Volz. Förord Lasse Bergström. Övers. Barbro Iveroth-Lagergren. Bidrag av Hanns Grösel, Manfred Leiter, Björn Nilsson, Aurel Schmidt, Gunnar Harding, Stig Strömholm, Verena Reichel, Lennart Sjögren, Tommy Olofsson, Bernt Rosengren, Hans Magnus Enzensberger, Per Olov Enquist, Lars Gustafsson, Pär Hellström, Anders Olsson, Günter Blöcker, John M Hoberman, Knut Carlqvist, Lothar Baier, Klaus Reitz, Per Qvale, John Updike, Pierre Ajame, Lars Andersson, Torsten Rönnerstrand och Runar Eldebo. 315 s. Norstedts 1986. Pris: ca 205:-

ISBN 91-1-861261-X

Lars Gustafsson. BERNARD FOYS TREDJE ROCKAD. 428 s. Norstedts 1986. Pris: ca 195:-

ISBN 91-1-861302-0

Att växla uppfattning

av Dennis Zackrisson

För tjuo år sedan började den unge filosofen Robert Nozick formulera välfärdsstatens försvar. Han är mitt uppe i en lysande karriär vid de amerikanska östkustuniversiteterna Columbia och Harvard. Vid det senaste kommer han också, som den yngste i universitetets historia, snart att tillträda en professor.

Under arbetet finner Nozick att hans åsikter ändras. Han närmar sig mer och mer ståndpunkter, som han från början avsåg att vederlägga. och när resultaten av hans ansträngningar samlas 1974 i traktaten *Anarchy, State and Utopia* är detta en engagerad stridskrift till »den minimala statens» försvar.

Att inom en överhetsideologis ramar växla uppfattning och övertygelse är ingenting unikt. I Sverige har den unge statskunnskaparen Leif Lewin, påläggskalv hos dåvarande Högerpartiet, en akademisk framgång som också leder till en professorsstol vid anrika Skytteanum i Uppsala.

Lewin färdas dock i en annan riktning än Nozick. Hans forskning för att i Tingstens anda avideologisera välfärdspolitiken efter andra världskriget slutar med att han ansluter sig till socialdemokratin. Detta sker vid publiceringen av doktorsavhandlingen *Planhushållningsdebatten* 1967, en enda lång polemik mot Herbert Tingstens tes om ideologiernas uttåg ur politiken.

Numeras svänger den svenska intelligents åsiktspendel åt andra hållet och vi ser hur socialdemokrater av Anders Ehnmarks typ åter kan krypa upp i knät på farbror Tingsten, samtidigt som man uttalar sin uppskattning av många s k nyliberala tankegångar.

Ett annat tecken på åt vilket håll debatten nu öppnar sig i vårt land är utgivningen av *Anarki, stat och utopi* på »svenska». Översättningen är tyvärr oläslig i långa

stycken och den redan svåra texten ibland nästan omöjlig att begripa. Nozicks grundtankar framgår ändå tämligen klart och de är värda en diskussion.

Hos Nozick är *friheten* central. Rättfärdiga samhällen kan endast uppkomma genom frivilliga överenskommelser mellan fria och självständiga människor. Så formar individerna privata skyddssammanslutningar, vilka sedan naturligt kan utvecklas till något i stil med 1800-talets liberala »nattvaktarstat».

Men där är det stopp! Varje steg vidare kränker de mänskliga rättigheterna. Med denna tolkning avvisar Nozick det, i Europa vanliga, socialliberala försvaret för välfärdsstaten där inskränkningar i den privata friheten accepteras som ett medel att öka samhällets totala rikedom.

Tvångsmässig omfördelning mellan medborgare är alltså oacceptabel medan det går bra att frivilligt avhända sig egendom. En omfördelning som uppkommit på ett sånt, legitimt, sätt är »rättvis» även om den är ojämlik. Därmed blir det *första* förväret av privategendom av en avgörande betydelse.

John Locke bildar utgångspunkt för diskussionen kring den ursprungliga »tillägelsen». Men som G A Cohen visar i en intressant artikel, översatt i *ZENIT* 2/86, vandrar Nozicks vilse i sina försök att utveckla Lockes utgångshypotes att »det avgörande är huruvida en tillägnelse av ett föremål som inte ägs av någon förvärrar situationen för andra».

Den guldålder Nozick drömmar om inträffade i verkligheten för hundra år sedan. Motsättningarna i senkapitalismen kräver att statsmakterna allt mer inskränker den privata egendomsrätten. Därför tvingas Nozick tillbaka till det sena 1600-talets England för att hämta näring till sina argu-

ment. Det var en tid när det kapitalistiska produktionssättet fortfarande sjöd av livskraft, långt innan nutida imperialistiska omfördelningskrig blivit enda möjligheten att ändra på hämmande balanssituationer i skriften mellan gamla och nya domineranter på världsmarknaderna.

Samtidigt med »nattvaktarstaten» börjar också andra förändringsvindar blåsa och i luftdraget tvingas borgarna gå över från den progressiva till den reaktionära sidan i samhället. För att slippa konfrontation med revolutionära verklighetsbeskrivningar vänder Nozick problemen ryggen. Han diskuterar egendom och statsmakt utan att nämna Morgan eller Engels och Marx' värdeteori »vederläggs» genom att gamla missförstånd upprepas i ett sällsynt torftigt avsnitt.

Ideologins styrka visar sig i att Nozick kan *beskriva* utsugning utan att förstå dess innebörd. »Att ta resultaten av någons arbete är likvärdigt med att lägga beslag på hans tid och tvinga honom att utföra vissa aktiviteter» säger han på ett helt annat ställe i boken än där han försöker motbevisa Marx.

Och han fortsätter: »Denna process varierar genom de fränhänder någon detta beslut, gör dem till delägare i honom. Det ger dem egendomsrätt i honom.» Denna utmärkta inledning till en diskussion om det Marx kallade *alienation* upplöses i metafysiska spekulationer kring »naturrättigheter» för djur och livlösa föremål!

Kapitulationen inför sakernas tillstånd uttrycks av att Nozick, även om socialismen vore att »gå för långt», uttalar att »gamla orättvisor /kan/ vara så stora att de på kort sikt framtvingar en mer omfattande stat för att de skall korrigeras». Det är *Le-nins Staten och revolutionen* i nordamerikansk 1970-talsversion med bejakande av

kapitalistisk exploatering i produktionen och av förtryckta folk och länder.

I hemlandet betecknar sig Nozick och hans meningsfränder som »libertarianer»; hans försiktighetsåtgärd i ett politiskt klimat där det finns lika många »liberaler» som det här i Sverige finns socialdemokrater av olika slag.

De »nya» ideströmningarna inom USA:s överhet presenteras i boken *Frihetens idéer* — *USA inför 90-talet* av Mats Johansson och Peter Stein. Den ger en bra faktabakgrund och ges liksom Nozick ut på de näringslivsfinansierade systerförlagen Timbro/Ratio.

Johansson och Stein placerar de olika strömningarna på en politisk inflytelsekarta inom vad de kallar »en konservativ renässans». Pånyttfödelsen går några decennier tillbaka och största framgången hittills är valen av Reagan. Intressanta namn i boken är de nobelprisade ekonomerna Hayek och Friedman samt just nu honorerade James Buchanan.

Litet i förbigående noterar författarna USA:s ymniga flora av politiska tidskrifter. Dessa har förvänavansvärda upplagor och ett

uttalat inflytande samtidigt som de inte har något som helst ekonomiskt stöd från federala eller delstatliga myndigheter. Något att tänka på för de svenska publikationer som låter statsmedel bekosta sin verksamhet i marginalen till en redan marginell »kulturdebatt».

Robert Nozick. *ANARKI, STAT OCH UTOPI*. Övers. Margareta Eklöf. 394 s. Ratio 1986. Pris: ca 220:-

Mats Johansson & Peter Stein. *FRIHETENS IDEER — USA INFÖR 90-TALET*. 224 s. Timbro 1986. Pris: ca 132:-

ISBN 91-7568-016-5

Ohöjld maktstrategi

av Åke Kilander

Kennichi Ohmae är chef för det världsomfattande konsultföretaget McKinsey & Co's Tokyo kontor. Där har han under många år arbetat med strategifrågor i storföretag. I boken *Triadens makt* — *Konkurrensen på världsmarknaden i framtiden* (Forum) presenterar han den strategi, som han anser vara nödvändig för storföretag i högteknologiska branscher. "Triaden" består av Förenta Staterna, Japan och EG-länderna, dvs ungefär OECD-området. Resonemang bygger på följande:

- Marknaden inom triaden är numera mycket enhetlig. Befolkningen efterfrågar elektronikartiklar, mat, möbler, musik, kläder, bilar etc av i stort sett samma slag. Även infrastrukturen dvs vägnät, kommunikationer, byggnader osv blir alltmer lika. En marknad bestående av ca 600 miljoner människor kan ur företagets synpunkt betraktas som likartad. Samma produkter kan säljas i stort sett oförändrade inom hela triaden. Dessa 600 miljoner har dessutom i genomsnitt drygt 10 gånger så stor disponibel inkomst som resten av världens befolkning.

- Automatiseringen har drastiskt sänkt andelen arbetskraft som behövs i produktionsprocessen. I traditionellt monteringsarbete har den tex sjunkit från 25 procent till 5-10 procent av den totala kostnaden — för en Nissan-bil är den sju procent, för en Toyota sex procent osv. För elektroniska bruksartiklar är de direkta lönekostnaderna ca fem procent. Detsamma gäller numera även halvledar- och komponenttillverkning. Detta minskar lönnernas betydelse för produktionens geografiska placering. När tex transporten av en TV-apparat över Stilla Havet utgör 13 procent av priset, dvs betydligt mer än lönekostnaden, blir det lönsammare att lägga produktionen närmare marknaden.

- Den teknologiska utvecklingen går mycket snabbt och nya produkter inom de högteknologiska branscherna (varmed Ohmae avser elektronik, databehandling, telekommunikation, finkemikalier och läkemedel) är mycket komplicerade. Inget enskilt företag kan idag behärska alla de teknikområden som krävs för en ny produkt. Och konkurrensen är hård — många företag bedriver avancerad forskning på nyckelområden och lägger snabbt beslut på varandras nyheter. Inget företag kan därför räkna med att kunna behålla en teknisk nyhet mer än ca ett år — tidigare kunde en monopolställning normalt behållas något decennium. Utvecklingskostnaderna för nya produkter är dessutom stigande och enormt höga.

För att en ny produkt ska bli lönsam krävs därför att den lanseras samtidigt inom hela triaden. Det räcker inte med två av tre områden i triaden — då räcker inte vinsten. Och det går inte att först börja på tex hemmamarknaden — då hinner en konkurrent före på de andra marknaderna.

- De högteknologiska industrigrenarna svarar idag för knappt en tiondel av bruttonationalprodukten i triaden men har avgörande betydelse för den framtida ekonomin. De expanderar snabbare och är lönsammare än andra grenar och kommer i framtiden att genomsyra även dem tex genom att revolutionera produktionsmetoderna (robotisering, datorstyrning osv). Högteknologiska industrier är i hög grad koncentrerade till triaden, som svarar för mer än 80 procent av såväl produktion som konsumtion av högteknologiska produkter i världen.

För att överleva under dessa förhållanden måste företagen, menar Ohmae, etablera sig i alla triadens områden dvs i Förenta Staterna, Japan och inom EG. Det sker

med fördel genom samarbete tex i form av ett konsortium, med andra, gärna konkurrerande, företag inom andra delar av triaden. Därigenom kan importrestriktioner och andra protektionistiska åtgärder kringas och företagen får tillgång till nya distributionskanaler och tekniska nyheter. Ohmae menar att konkurrenterna på världsmarknaden i framtiden inte i första hand kommer att utgöras av enskilda företag utan av internationella sammanslutningar av flera företag som tillsammans täcker hela triadens område. Han visar genom åtskilliga exempel hur denna bild redan börjat ta form. En mängd avtal och kopplingar mellan amerikanska, japanska och europeiska företag finns redan. På datorområdet samarbetar tex Honeywell med Nippon Electric Co och Bull och AMDahl med Fujitsu och Siemens/ICL. Inom bioteknologin samarbetar Genentech med Mitsubishi Chemical och Hoffman-La Roche/Kabi Vitrum. De stora bilbolagen är invämda i varandra tex General Motors med Suzuki och Volvo samt med Toyota och Lotus osv.

I Ohmaes perspektiv är triaden avgörande. "Andra områden i världen minskar i betydelse då det gäller att överleva och kan behandlas som marginella...", skriver han i förordet. Men varje triadmakt har en region i söder där den har inflytande och omfattande ekonomiska förbindelser. Förenta Staterna har Latinamerika, Japan har (syd)ostasien och EG-länderna har Afrika och Västasien. Dessa regioner bör räknas in i respektive triadmakts sfär — triaden består således egentligen av tetraedrar. Dessa länder "kan vara till stor hjälp då det gäller att stärka ett företags globala position...". De representerar "ett antal länder som vart och ett har potentialen att bli inkorporerat och skräddarsytt." Men dessa

länder är "små" (Ohmae räknar pengar, inte människor!). Kalifornien producerar mer än Brasilien, Texas mer än ASEAN-länderna och IBM-koncernen lika mycket som halva Kina.

Följaktligen är hemmamarknaderna också små. Länderna i Tredje Världen är med få undantag "för små" för att kunna bygga upp någon verksamhet som skulle kunna konkurrera med konsortier, som är etablerade inom triaden. "Ett fåtal av dessa länder har en BNP som överstiger 50 miljarder dollar. Det borde alltså inte vara alltför svårt för dem att uppträda som globala företag i stället för bara en isolerad nation som styrs av en regering." Men då måste de "koncentrera sig på några få favoritindustrier". Företagen inom triaden skulle då kunna följa Ohmaes rekommendation "att behandla några av dessa länder som likvärdiga partners för att bilda ett världsomspännande konsortium".

Kennichi Ohmae har skrivit en utomordentligt klargörande bok. Han beskriver viktiga utvecklingstendenser i världsekonomin med hjälp av många exempel och för ett logiskt, välunderbyggt resonemang, som utmynnar i en strategi för storföretagen. Den måste rimligen te sig förnuftig ur ägarnas och den verkställande ledningens synpunkt. Det är övervägande av det här slaget som i sista hand bestämmer företagens strategier — inte på grund av deras ondska utan av nödvändighet. Men det är inte ofta de presenteras så ohöjlt som i *Triadens makt*. När företagen själva presenterar sina strategier, har de som regel tvättats, gjorts samhällstillvända och desinformativa av externa informationsavdelningar eller godtrogna journalister.

I förlängningen av Ohmaes resonemang kan man skönja en ny internationell arbets-

fördelning baserad på det internationella kapitallets intressen, en lönsam dominerande högteknologisk produktion och triadens hegemoni. Det blir en ordning där människor som saknar pengar att konsumera för eller vars arbetskraft inte kan säljas, blir olönsamma och överflödiga. En sådan ordning kan kanske efter ytterligare decennier av krig och depressioner ligga till grund för en ny kapitalistisk expansionsperiod. Men Ohmae underskattar den nationella kampens betydelse och bortser från den massarbetslöshet och masslakt, som hans strategi leder till såväl i Tredje Världen som i triaden. Sådana som Ohmae har vanligtvis ett starkt begränsat synfält.

Imperialismens första stora kris varade från 1914 till 1945. Det krävdes två världskrig och en världsomspännande depression innan produktionsförhållandena omformats så att den kapitalistiska ekonomin åter kunde expandera. Under den perioden led imperialismen också sitt första stora nederlag genom oktoberrevolutionen i Ryssland. Den andra stora krisen går ännu bara på sitt andra decennium. Den nya tekniken verkar med obändig kraft. För jordens snart fem miljarder människor rymer mer den möjligheten till såväl ett drägligt liv som ytterligare utarmning och folkmord. Än är det tid att förhindra att Ohmaes framtid blir vår undergång. Men då måste den nya tekniken erövrats — inte bekämpas.

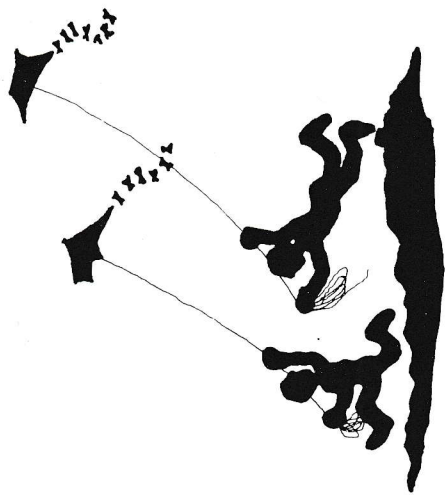
Ake Kilander

Kenichi Ohmae. TRIADENS MAK —
Konkurrensen på världsmarknaden i
framtid, 250 s. Forum 1986. Pris: ca 205 kr.
ISBN 91-37-08969-2

Kenichi Ohmae. TRIADENS MAK —
Konkurrensen på världsmarknaden i
framtid, 250 s. Forum 1986.
Pris: ca 205 kr.

ISBN 91-37-08969-2

BOKANMÄLNINGAR

Ill.: Kaj Stuart-Beck

Ansvariga:
Lars Andrée
Marianne Fors
Fridhemsgatan 46 B
852 42 SUNDSVALL

Tel. 060-11 70 24

Hans Anderson. BORG MESCH. Drömmen om fjällen. Berättelsen om en tid då allt blev annorlunda. Fotobok. 223 s. Prima 1986. Pris: 262:-

ISBN 91-5181939-2
Borg Mesch, den legendariske, excentriske Kirunafotografen, var välkänd profil i det Kiruna, som försvinner. Hans flitiga och ofta strapatsrika fotograferande dokumenterar utvecklingen i tydliga, svartvita bilder. Rallare, gruvjobbare, disponenten och hans bergsingenjörer. Samer, renrajder och fattiga nybyggare med barfotabarn på mark där tjälén aldrig går ur jorden. Mid-

sommaraften på Loussavaara 1902 och ralle i skogen, folk från södra Sverige vid dukat kaffebord i björk-bersån. Myggen surrar och myggbetten kliar. För oss Kirunabor är bilden av 'stadsplanen', med den nu rivna centralskolan vit och majestätisk i mitten, ett viktigt dokument.

Hans Anderson har gjort ett mycket gott arbete. Bilderna från Borg Meschs 3 000 efterlämnade glasplåtar visar en orörd fjällnatur vid sekelskiftet, en gruvstad som växer fram vid en sjö mellan två järnmalmberg, och framförallt, människorna.

Gunborg Andrée

Julian Barnes. FLAUBERTS PAPEGOJA. Övers. Ingvar Skogsberg. 256 s. Forum 1986. Pris: ca 147:-

ISBN 91-37-09122-0
Barnes spränger gränser efter eget spårinne och strör fakta av hållbart och anekdotiskt slag runt sig i ett passionerat försvar för bitvargen Gustave — den kraschanprydda antibrackan — gentemot akademiska petitmaîtres och vedersakare.

Särskilt Sartre har han ett ont öga till och slänger gläpord mot dennes studie *L'Idiot de la famille*. Sartre menar att Flaubert kan beskrivas utifrån sin tes om genomskinlighet, medan Barnes i sin iver att hålla dörrar öppna strör virvlande faktablad som fördunklar och förvirrar. Detta är avsikten. Barnes vill liksom Flaubert visa att ingen sanning kan nås. Mot detta kan ställas Sartres ord i ex.vis *Självporträtt* (1980) om den empati han känner för Flaubert trots dennes cynism och misantropi i sitt livslånga försök att skriva om sitt misslyckande. Barnes känger till realism och annat, men liksom Sartre menar i *Vad är litteratur* att även brist på uttalade perspektiv avslöjar politisk och moral, så avslöjas Barnes.

Trygve Lundh

Charles Baudelaire. DET ONDAS BLOMMOR. Tolkningar ur Les Fleurs du Mal av Ingvar Björkeson. 214 s. Norstedts 1986. Pris: ca 137:-

ISBN 91-1-861282-2
Ur boudoirernas parfymdunst och ur småtjuvarnas kyffen stiger i Baudelairens dikter bilden av vår tid fram; depraverad och framgångsrik, förfallen och aggressiv. På samma sätt bilden av hans eget ansikte, grått hopsjunkna lebemandrag och mitt i köttets förfall; en obarmhärtigt borrande blick.

70

Baudelaire är omöjlig att omfatta, ett riktmarke som bildar ett slut och skapar en början, en anakronistisk framtidsspegel och trots att så mycket i hans diktning verkar överspelat (varför all denna utstuderade förtjusning över dekadensen, i vår tid en fullkomligt alldaglig företeelse) och rekvisitan aningen bordell-nött så är här klarynen om vår tids äckel och fasa vida större än hos mången trohjärtad och besjälad framtidsbyggare.

Jan-Olov Nyström

Breyten Breytenbach. EN TID I PARADISET. Övers. Gunnar Pettersson. 325 s. Norstedts 1986. Pris: ca 150:-

ISBN 91-1-861051-x
Breyten Breytenbach. SANNA BEKÄNSELSE AV EN ALBINOTERRORIST. Övers. Thomas Preis. 429 s. Norstedts 1985. Pris: ca 190:-

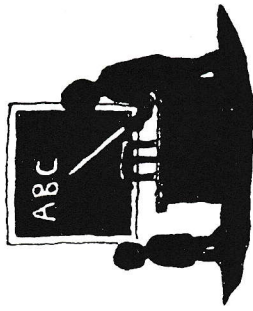
ISBN 91-1-841502-4
Breytenbach är vit sydafrikan, afrikand, sedan 1960 bosatt i Paris. Han är målare och författare, kanske mest känd som poet.

I *En tid i paradiset* berättar han om företa återvändandet 1973 efter exilen. Det är en säregen blandning av nykter reseskildring, poesi och skönlitterär text.

Den teknar bakgrunden till *Sanna bekännelser*, i vilken han 1975 återvänder till »paradiset». I bagaget har han ett manifest från en nybildad organisation för vita sydafrikanska aktivister, Okhela. Förrådd grips han omgående av säkerhetspolisens och döms till nio (!) års fängelse. I boken tvingar han sig att minnas och formulera erfarenheterna av fängelsevistelsen. Det är en bitvis plågsam inblick i den sydafrikanska fängelsevärlden, i fysisk och psykisk nedbrytning av individer. »Hur bär man sig åt för att överleva? Jag överlevde inte.»

Böckerna är välskrivna, infallsrika, engagerande; det diskussionen gäller är, om dessa »förrådare», de vita oppositionella afrikanderna, kan spela någon roll i »den kommande, oundvikliga befrielsen».

Hans Olsson

Marguerite Duras. HIROSHIMA MIN ÄLSKADE. Övers. Marianne Lindström. 110 s. Interculture 1984. Pris: ca 88:-

ISBN 91-86608-01-0
Marguerite Duras. ÄLSKAREN. Övers. Madeleine Gustafsson. 107 s. Bonniers 1985. Pris: ca 152:-

ISBN 91-0-046736-7
Marguerite Duras. DÖDSSJUKDOMEN och MANNEN I KORRIDOREN. Övers. Marie Werup. 66 s. Bonniers 1985. Pris: ca 76:-

ISBN 91-0-046469-4
Marguerite Duras. EN FÖRDÄMNING MOT STILLA HAVET. Övers. Marianne Lindström. 302 s. Interculture 1985. Pris: ca 142:-

ISBN 91-86608-07-X
Marguerite Duras. MODERATO CANTABILE. Övers. Marianne Lindström. 79 s. Interculture 1986. Pris: ca 93:-

ISBN 91-86608-09-6
Marguerite Duras. SMÅRTAN. Övers. Marie Werup. 190 s. Bonniers 1986. Pris: ca 152:-

ISBN 91-0-047005-8

Marguerite Duras är på modet. I Frankrike höjs hon till skyarna och här i Sverige har på kort tid flera av hennes böcker översatts.

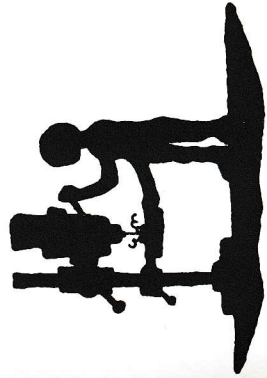
Vare sig det är hennes romaner, teaterpjäser eller filmmanus man läser, återfinner man samma tragiskt viljelösa människor. De är som marionetter, drivna av slumpen. De är tomma och anonyma.

I Duras' böcker finns ingen intrig. Det viktiga är människornas ständigt misslyckade försök att närma sig varandra. Kärleken är omöjlig. Erotiken i sig är drivkraften.

Hiroshima min älskade, Älskaren, Döds sjukdomen, Mannen i korridoren och *Modérato Cantabile* är alla historier om erotisk besatthet. Men också i *En fördämning mot Stilla Havet*, i mycket berättelsen om Duras' uppväxt i Vietnam, och i *Smärtan*, som utspelas i Paris under befrielsen 1945, är besattheten central. Det är samma pessimistiska historia gång på gång.

Det är sugestivt att läsa Duras. Språket är tätt, tystnaden, skriken och gesterna lika viktiga som orden. Men det blir monotont. Här finns inga möjliga utvägar ur tomheten, människorna är och förblir totalt ensamma, främlingar för varandra.

Marianne Fors

Per Forsman. **KÄRLEK OM EFTERMIDDAGEN**. Proletärkultur 1986. Pris: ca 93:- ISBN 91-7384-040-8

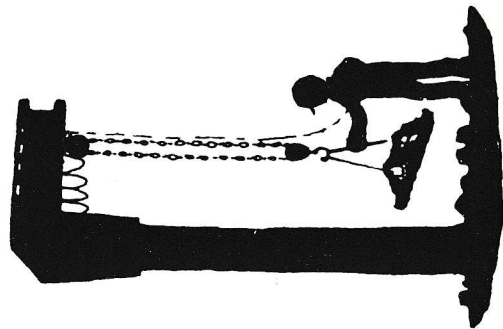
Kärlek om eftermiddagen kallar pseudonymen Per Forsman sin fjärde bok, som är en samling noveller från, som det tycks, göteborgska arbetsplatser.

Det är vardagliga berättelser, olika till formen, som dock inte främst behandlar kärleken två personer emellan, utan kärleken till arbetet och till den kollektiva samhörigheten på arbetsplatsen.

Det är bland kollektivet, det manliga, på varvet, i verkstaden och på rangerbangården som den unge hjälten hör hemma. Boken kvinno har fått mindre smickrande roller.

Det finns ett stort hål vad gäller svensk arbetarlitteratur idag. Per Forsman är en av de få som ger sig saken i våld. Men tyvärr känns berättelserna alltför livlösa. Forsman försöker väl ofta förklara sin kärlek till arbetet och dess fostrande betydelse för ungdomen istället för att låta berättelserna flyta och arbetarklassen tala själv.

Åke Johansson

Alf Henriksson. **ADALBERT ANDERSSONS ANOR**. En historiebok för barn. Ill. Åke Eriksson. 173 s. Brombergs 1985. Pris: ca 175:-

ISBN 91-7608-269-5

»Den här boken har Alf Henriksson länge drömt om att skriva: en rolig och annorlunda världshistoria för äventyrslystna barn» står det i baksidestexten. Tyvärr har han nog gapat över för mycket. Att på 164 sidor, med mycket bilder, gå genom hela världshistorien blir med nödvändighet kortfattat och rapsodiskt. Det är svårt att få in någon djupare förståelse för historiska skeenden. Historien blir ett radande av spännande, enskilda händelser och kända personer.

Visst finns det en del bra och intressanta avsnitt, men jag tror inte många barn orkar ta sig genom alla de här åren, även om de är historientresserade, och andra lär inte ens öppna boken.

Catrin Rönmark

Folke Isaksson. **VINGSLAG**. Dikter. 135 s. Bonniers 1986. Pris: ca 117:-

ISBN 91-0-047063-5

Vingslag är i allt väsentligt en uppföljning av *Tecken och under* från 1981, teman, uppslag och uppläggning återkommer. Tonen dock något vagare denna gång, kanske ibland rutinmässig. Intressantast är det provinsiala draget, den norrbottinska predikantens diktande förkunelse, en ton som skälver mellan Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och en sekulariserad klarsyn, sympatiskt obunden och icke-dogmatisk. För de halvstop som letade politiska inslag i *Skiftningar i en väv* och proklamerade förräderi när de inga fann; här finns frihetsdikter om Polen och ett försök att gestalta känslorna inför mordet på Olof Palme, det senare dock inte helt fullgånget.

Tillsammans med Eyvind Johnson ter sig Folke Isaksson alltmör som provinsen Norrbottens främste författarstämman.

Jan-Olov Nyström

Charles Kassman. **PER ANDERS FOGELSTRÖM**. Liv och litteratur. En biografi. 287 s. Tiden 1986. Pris: ca 152:-

ISBN 91-550-3184-6

Väl att Fogelström själv får sitt livs historia. Kassman har träffat Fogelström som ungdomsledare i barnrikekvarteren kring Sofia på 1940-talet och han skriver nära och initierat om Fogelströms väg till författarskapet. Många värdefulla upplysningar lämnas om arbetet i Vitabergsklubben, den lokalhistoriska forskningen, fredsarbetet som radikalpacifisten Fogelström aldrig lämnat. Kassman blir pratig, blandar in stort som smått men knyter väl ihop några av Fogelströms mindre kända arbeten som *Café Utposten* — om Amalthea och de tidiga romanerna om ungdomsbrottslighet i Stockholm exempelvis *Möten i skymning* en.

Den klaraste linjen är dock den politiska. Skall man döma av Kassman ligger Fogelströms fridsamma utveckling till freds vän och reformist snörrätt i såväl verk som liv. Jag saknar en mer genomarbetad syn på detta liksom noteringar om Fogelströms förhållande till inte bara Slas och Asklund utan till andra realister som Ivar Lo m fl.

Trygve Lundh

C H Hermansson. **SVERIGE I IMPERIALISMENS NÄT**. 301 s. Arbetarkultur 1986. Pris: ca 135:-

ISBN 91-7014-2033

Hermansson breddar sina tidigare undersökningar *Koncentration och storföretag* och *Monopol och storfinans* genom att undersöka »den svenska kapitalismens växt över gränserna». Det är en grundlig och välunderbyggd studie, en ytterst viktig och även skrämmande bok. Hermansson beskriver kapitallets internationalisering i dag, både i Sverige och genom svenska multinationella koncerner i utlandet. En historisk skiss om svenska företags utveckling till »världskapitalister» bildar bakgrunden.

Vägledning ger ett kort teoretiskt avsnitt om imperialismen vilket dock medvetet ensidigt lyfter fram bara några få traditionella drag. »Imperialismens nät» leder för Sverige bl a till en orimlig maktkoncentration och därmed ett beroende av transnationella intressen samt begränsade handlingsmöjligheter för ekonomisk-politiska och fackliga åtgärder. På fem sidor skissas hur hotet mot Sveriges oberoende och demokratiska självbestämmande kan brytas. Svaret blir tyvärr lite grand i den enkla »beröva-de-imperialistiska-koncernerna-deras-makt»-stilen.

Martin Grass

Hans Lagerberg. **STANNA FÖR ATT ANDAS**. 233 s. Carlsson Bokförlag 1986. Pris: ca 142:-

ISBN 91-779805-30

Lagerberg har samlat de svenska arbetarförfattarna, från Leon Larsson och Martin Koch till Ragnar Järhult och Göran Burén.

I skönlitterär form har han skrivit en arbetarlitteraturens historia. Här återfinns korta berättelser, skildringar från Sundsvallsstrejken, Adalen, metallstrejken -45, skogsarbetarstrejken m m. Det är samma personer — och deras barn och barnbarn — men Lagerberg plockar in dem i de olika författarnas gamla berättelser. Däremellan redogör Lagerberg för den politiska utvecklingen, hur reformisterna kunde föra arbetarrörelsen från klasskampslinjen till arbetsfred och fortsatt underkastelse under löneslaveriet.

Men framför allt är det en diskussion om hur arbetarkulturen har hållits nere och om arbetarförfattarnas svårigheter att nå ut till sin egen klass med sina böcker.

Det är ett komplicerat verk, men Lagerberg lyckas ändå bra med att föra läsaren med på de historiska resorna.

Åke Johansson

Ulf Linde. *EFTER HAND*. Texter 1950-1985. III. Urval, kommentarer, förord Lars Nygren. 575 s. Bonniers 1985. Pris: ca 342:- ISBN 91-0-046650-6

Linde är stor och tjock. Jag läste honom i sängen. Någon vecka låg jag på vänster sida och läste alla högersidor. Jag tänkte på Arosenius och vältrade mig likt en flodhäst och läste sedan alla vänstersidor. Detta låter sig göras eftersom Lindes texter saknar levande struktur, lider brist på inre samband mellan början och slut. När jag tog till mig helheter drabbades jag av en tanke: Mannen utan egenskaper! Det måste vara Linde. Jag slog i det rika personregistret, där lärda referenser är legio, och fann att Musil saknas. Jag vill inte tro att det är en slump. Linde studsar likt en badboll i konserten, än hit än dit. Jag är själv förvånad över alla understrykningar jag gjort. Där finns trots allt en mängd detaljer.

Lars André

Torsten Nilsson. *UTANFÖR PROTO-KOLLET*. III. 398 s. Tiden 1986. Pris: ca 173:-

Torsten Nilsson har lagt fram ytterligare en bok av minneskaraktär. Han befarar i förordet att han denna gång har skrivit för mycket om sig själv. Det är knappast fallet, tyvärr. Visserligen ger han en hel del nya personliga minnesglimtar, bl a om uppväxten i ett arbetarhem, och han citerar respektive refererar flitigt egna samtida skrifter.

Men annars dominerar allmänna skildringar om den historiska samtiden och den socialdemokratiska arbetarrörelsen, främst ungdomsrörelsen. I den senare skedd den engagerat försvarede skolningen i »verklig hetssyn» och demokratiuppfattning. Utförligast skildras försvarsminister tiden och ATP-striden. Genomgående lämnas utöver aktuella politiska reflexioner som tidigare många intressanta informationer och personomdömen. Minnesbilderna är dock utspridda i de olika böckerna. Det är synd att Torsten Nilsson med sin bakgrund och sin politiska karriär inte har skrivit »riktiga» memoarer.

Martin Grass

Martin Lamm. *AUGUST STRINDBERG*. Nyutgåva av andra reviderade upplagan från 1948. Förord Karl-Åke Kärrnell. 419 s. Hammarström & Åberg 1986. Pris: ca 160:- ISBN 91-7638-063-7

August Strindberg är alltså den stora utmaningen i vårt lands litteratur.

Medan nationalupplagan sacker och sagnar som en sköldpadda med lärbensbrott så agerar andra förlag snabbare i ämnet strindbergiana. Där bland Hammarström & Åberg som nu återutgivit Lamm biograf, en utmärkt handbok i ämnet.

Här står författarskapet i brännpunkten. Utan att någonstades gå riktigt på djupet, och med programmatiskt bortseende från filosofiska och religiösa aspekter på ämnet behandlas här hela verket i enlighet med kronologismens princip från *En namnsdagsgåva* till *Stora Landsvägen*.

Den eftersträvarde helhetsbilden gör att de enskilda verken blir rätt summariskt behandlade. Lamm är också påfallande osäker i vad gäller den filosofiska tidsbilden, som är så personligt speglad i Strindbergs verk. Därvidlag är han knappast i nivå med sitt ämne.

Men som introduktion; förtjänstfull.

Kent Begler

Haldor Laxness. *VÄRLDENS LJUS OCH HIMLENS SKÖNHET*. Övers. Rannveig och Peter Hallberg. Förord Per Wästberg. 591 s. Rabén & Sjögren 1986. Pris: ca 172:- ISBN 91-29-57844-2

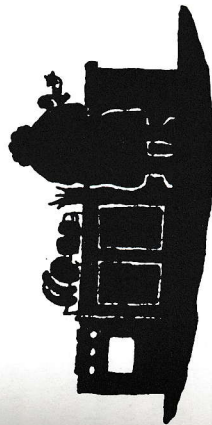
på Rabén & Sjögren fortsätter man sin förtjänstfulla utgivning av äldre Laxness-verk.

Nu gäller det romansviten om Olafur Karason, den unge allmogeskalden, vars utveckling som människa och poet Laxness följer genom fyra böcker. Utifrån ett autentiskt dagboksmaterial från skaldens levnad i början av 1900-talet broderar Laxness en romanväv om ett både tragiskt och inspirerande livsöde.

Laxness är en av århundradets stora epiker. Med knapp och omsorgsfullt utmejslad stilkonst där intet offras åt skönskrift eller lyriskt effektsökeri, skriver han om öden och människor i en världens avkrok som bra mycket liknar världen själv.

Detta är sannerligen episk diktning när den sjunger som starkast; den stora tonen är här förnimbar på varje sida. Dessutom — en välbehövlig kontrast till vår egen litteraturs trångsyna och språkligt överlastade subjektivitet.

Kent Begler

Stefan Lindgren. *I VARGENS GAP*. Resa till Herat. Foto Stefan Lindgren, Inger Hansen och Gun Kessle. 204 s. Ordfront 1986. Pris: ca 150:-

Det är mer än tio år sedan jag besökte Herat i Afghanistan. Herat, en gång en världstad, Afghanistans religiösa centrum, en stad fylld av arkitektoniska mästerverk.

Unesco antog 1978 en särskild resolution för att skydda moskeer och minnesmärken i Herat.

1985 åker Stefan Lindgren till samma stad. Gerillan transporterar honom dit, mitt in i varegens gap. Han ser resultatet av rysk krigsföring; byarna runt Herat lagda i ruiner och själva staden sönderbombad. Med egna och andras fotografier visar han staden som jag minns den, och som den ser ut idag. Monumenten, som Sovjet i 1954 års Haag-konvention om skydd för kulturegendom i händelse av väpnad konflikt förbundit sig att skydda, har lagts i ruiner.

En bitter bok, men med ljusglimtar i. En bok att läsa!

Staffan Glasel

LITTERATURENS HISTORIA, del 3. 1450 - 1720. Red. Hans Hertel. Övers. Sven Rinman. 447 s. Norstedts 1986. Pris: ca 290:-

ISBN 91-1-863012-X

Tredje delen av *Litteraturens historia* håller samma höga klass som de tidigare. Möjligen är koncentrationen på Västeuropa starkare, trots intentionerna att skriva en världslitteraturens historia. Dock har Östeuropa fått ett par intressanta kapitel och utomeuropeisk litteratur avhandlas i ett avslutande kapitel på närmare 50 sidor.

Den period som behandlas är 1450 - 1720, d v s renässans, barock och klassicism. Vi får följa hur de olika stilriktningarna avlöste varandra och hur detta var betingat av sociala och ekonomiska förändringar. Det är möjligt att läsa boken rakt igenom, men det är inte meningen. Man lär sig en hel del. Ett exempel: andelen kvinnliga dramatiker i England har aldrig varit så stor som i slutet av 1600-talet.

Tredje delen är om möjligt ännu flottare illustrerad. Inte en sida utan bild.

Christina Ericsson

Ivar Lo-Johansson. **FRIHET.** 456 s. Bonniers 1985. Pris: ca 197:-
ISBN 91-0-046652-2

Vi möter författaren mellan 40 och 65 år: polemikern, de förtrycktas ombudsman, drömmaren, älskaren, resonören och resenären.

Frighet är mer rapsodisk än föregående memoardelar. Det börjar med beredskapstiden, hänfullt skildrad, och slutar med Christjovs fall.

En röd tråd är frihetsbegreppet ur olika aspekter: kärleken, konsten, politiken, makten. En annan är ensamheten. Jag skämdes för mitt ensamhetsbehov, skriver Ivar Lo. Men för honom innebär detta en frihet. Kärleksrelationerna var intensiva men inte långvariga. Två av hans kvinnor stiger fram med särskild skärpa: Lilian Kåge och Ann Smith. Porträtten av Ragnar Oldberg, Viksten och Diktonius etsar sig in.

En höjdpunkt är skildringen av förarbetet till de sociala fotobildböckerna — särskilt ålderdomshemsbesöken! — med karakteristiken av fotograferna Lundh (*Startarna i Bild*), Järlås (*Ålderdom*), Riwkin (*Zigenarväg*) och T. Johnson (*Okänt Paris*).

Jan Lidén

Neil Postman. **UNDERHÅLLNING TILL DÖDS.** Övers. Margareta Edgards. 186 s. Prisma 1986. Pris: ca 180:-

»Vem klagar vi inför, när klagar vi och med vilket tonfall, då det allvarliga samtalet upplöses i fnitter? Vad finns det för bote-medel för en kultur som dränks i skratt?»

Postman gör här en historisk genomgång av hur de redskap vi haft för våra offentliga samtal påverkat vår världsbild och vårt sätt att tänka.

Det hela mynnar ut i en svidande kritik av TV-samhället, där det inte längre är frågan om att se samband, förstå och dra slutsatser, utan det mesta i stället förvandlats till underhållning. Medierna skapar känslor, inte åsikter.

Boken är mycket tänkvärd och intressant att läsa, även om man inte håller med om allt, eller kanske just därför.

Frågorna är i alla fall viktiga och väl värda en större diskussion.

Catrin Rönmark

Jiri Brabec m.fl. **ATT VARA POET.** Jaroslav Seiferts liv och diktning. I urval av František Janouch och Miloslava Slavicková. Övers. Karin Mossdal, Vibeke Wennerberg, Bengt Ekström, Jan von Hofsten. 192 s. Ordfront 1986. Pris: ca 135:-

ISBN 91-7324-277-2

Den 23 september 1901 föddes en nobelpristagare i Tjeckoslovakien. Hans lyriska diktning hör till de stora europeiska författarskapen. 1984 års nobelpris tillföll honom. Han heter Jaroslav Seifert.

Att verka i Tjeckoslovakien innebär att verka bland politiska konflikter. Seifert har drabbats, från ungdomen till Charta 77. Han stod uppställd framför exekutionsplutonens bössmynningar under nazisternas ockupation, han anklagades 1950 av staten för att inte ha »funnit ord till en dikt åt Stalin» och han var ordförande för landets författarförbund vid invasionen 1968.

Jaroslav Seifert har hela tiden haft en fast hållning mot förtrycket och han har sagt att »poeten borde vara nationens samvete».

Det är en kulturgärning Ordfront utratat genom att publicera denna bok som i ett tjugotal texter ger en inträngande bild av Seifert och hans verk.

Staffan Glassel

Stig Strömholm. **SÄNDEBUDET.** Roman. 315 s. Norstedts 1986. Pris: ca 172:-

ISBN 91-1-861372-1

Sändebudet är en ung grekisk lokalpolitiker i 100-talets Rom. Han blir utsedd att företräda sin hemstad inför Cæsar Trajanus i Rom för att få ekonomiskt bistånd till ett teaterbygge.

Romanen är utformad som en brevväxling ca 50 år efter resan till Rom. Syftet är att försöka ta reda på vad som egentligen hände med Sändebudet. Han återkom nämligen aldrig till sin hemstad.

Genom att använda brevväxlingen som grund för romanen skapar författaren en extra spänning. Strömholm visar att han besitter mycket kunskap om förhållandena i det romerska riket.

Genom brevformen blir romanen också tillgänglig. Trots att det handlar om förhållanden långt tillbaka i tiden får texten en vardaglig prägel och bör därför också kunna spridas till en vidare läsekrets.

Eva-Lisa Krabbe

Ultrvedt är lika respektlös hela vägen. De 104 bilderna från 15 år med Folket i Bild ger ett vackert utsnitt ur politiken. Ultrvedt ritar paragraftecken som lyfts ut ur lagboken och används som bojor. Och Ultrvedt har på ett genialt sätt sammanfattat statliga tjänsteställningar: SÖKANDE TILL TJÄNSTEN; PROFILKONTROLL; TILLÅTEN AVVIKELSE 0,8%. Den lilla bilden kan med fördel användas vid all normal tillsättning och vid samtliga överklaganden. Vi skrattar gott när vi ser de opportunas ilska välla ut.

Lars Andrée

Kaari Utrio. **EVAS DÖTTAR.** En berättelse om kvinnans, barnets och familjens historia i Europa. Övers. Ulla Ruusulehto. Ill. 468 s. Prisma 1985. Pris: ca 292:-

ISBN 91-518-1855-8

Kaari Utrio ger många intressanta exempel på kvinnors och barns liv och villkor genom tiderna. Somliga påståenden är inte alls självklara, ibland även motsägelsefulla, men boken är spännande och upplysande.

Evas döttrar har tolv huvudsavsnitt: *Från moder jord till Eva, Den nya tron, Från handel till sakrament, Helighet och stillhet, Från riddardiktarna till härden, Hjärförjelse, Kvinnan inom familjen, Barnet träder in i historien, Bort från världens himmel, Den nya familjen, Mot en ny dag, Jag och han.*

Det bästa med boken är de fina illustrationerna, både fotografier och teckningar. Eftersom bilderna är så viktiga, är det beklagligt att Utrio inte finner det mödan värt med en bildförteckning. Källförteckning finns däremot.

Marianne Fors

Hanna Valtasaari, Leila Sundberg, Erkki Ala-Könni. KALEVALA OCH DE FINSKA FOLKSÅNGERNAS VÄRLD. 114 s. Vår Skola 1985. Pris: ca 75:-

ISBN 91-7700-013-7
1985 var det 150 år sedan den första upplagan av Finlands nationalepos *Kalevala* utkom. Om mannen bakom verket, Elias Lönnroth, och om hur han samlade in de gamla runosångerna och vilka principer som vägledde honom i redigeringsarbetet samt om innehåll och stil kan man läsa i denna till jubileet påpassligt utgivna bok.

Vidare presenteras den mest kända runosångerskan, Larin Paraske från Ingermanland. Utan att kunna läsa eller skriva hade hon en repertoar på 32 000 versrader. (Jfr *Iliaden* som består av 16 000 hexameterader). I ett avslutande kapitel berättas om nationalinstrumentet kantele och om det ökande intresset för detta gamla cittraliknande instrument.

I synnerhet skolbiblioteken borde förses sig med denna utomordentligt pedagogiska och kortfattade presentation av finsk folkpoesi.

Christina Ericsson

Thomas von Vegesack. TANKENS ARISTOKRATER ELLER PENNANS BETJÄNTER. De intellektuella 1898 - 1968. Ill. 349 s. Atlantis 1986. Pris: ca 195:-

ISBN 91-7486-431-9
Vegesack har försökt att skriva historien om de intellektuellas samhälleliga roll. Han spårar de intellektuellas födelse till slutet av 1800-talet, då »en fri och mångsidig tidsningspress» uppstod; avgörande var »möjligheterna att sprida idéerna».

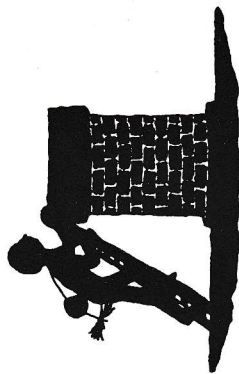
Vegesack följer de intellektuella från Dreyfus-affären, genom världskrig, rådsrepublik, fascism, folkfront, världskrig, kallt krig och fram till -68.

Undertiteln är dock vilseledande. Det är de europeiska intellektuella Vegesack skriver om, närmare bestämt de europeiska författarna. Eller — något tillspetsat — organisationen PEN:s historia.

Vegesack beskriver, han analyserar inte. Han beskriver hur författare tar, och byter, ståndpunkt; hur makthavare försöker utnyttja författarna, men diskuterar inte deras faktiska samhälleliga betydelse.

Med dessa begränsningar är det dock en intressant genomgång, där Vegesack som grundläggande dilemma lyfter fram motsättningen mellan den oberoende, kritiske intellektuelle och den engagerade, solidariske.

Hans Olsson

Per Wästberg. ELDENS SKUGGA. Roman. 409 s. Walström & Widstrand 1986. Pris: ca 192:-

ISBN 91-46-15247-4
Eldens skugga är första delen i en ny romantrilogi av Per Wästberg. Enligt omslagstexten är det en »erotisk roman och samtidskildring av sällsynt lyskraft».

En viktig person i romanen är Johan Fredriks morfars bror som varit upptäcktsresande i Afrika. Efter hans död får Johan Fredrik uppdraget att försöka återbörda släktens landområden på den afrikanska kontinenten.

Romanen är erotisk på samma sätt som Per Wästbergs förra romantrilogi, nästan alla kvinnor betraktas som presumtiva älskarinnor.

Samtidskildringen ... Visserligen får man inblickar i var kabinettssekreterare äter och vad de äter när de umgås men det utgör knappast *hela* vår samtid.

Det som ger romanen en viss spänning är morfars bror och bokens avslutning med planeringen av en Afrika-resa gör åtminstone mig nyfiken på nästa del.

Eva-Lisa Krabbe